

2001. III. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

5.

Scholastica

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

B. VARGA ÉVA, FÜLÖP ZSUZSA, LÉNÁRT LEVENTE,
KONTOR ISTVÁN, PÁLFFY ISTVÁN, RADNAI ZSÓFIA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (PÉCS), FÖLDES CSABA (VESZPRÉM),
GÖMÖRI GYÖRGY (CAMBRIDGE), KABDEBÓ TAMÁS (MAYNOOTH),
KOCSÁNY PIROSKA (DEBRECEN), SZÉPE GYÖRGY (PÉCS),
TAKÁCS FERENC (BUDAPEST)

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Modern Filológiai Intézet

Miskolc-Egyetemváros 3515

Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

ISSN 1585-0439

2001. III. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

BECK ANDRÁS, BODNÁR ILDIKÓ, GÓSY MÁRIA,
HORÁNYI ÖZSÉB, KLAUDY KINGA, KONTRA MIKLÓS,
PÁLFFY ISTVÁN, PÁL FERENC,
SALÁNKI ÁGNES, SOHÁR ANIKÓ, SZÉPE GYÖRGY

Olvasószerkesztő

BODNÁR ILDIKÓ

Angol rezümé és korrektúra

SOHÁR ANIKÓ

Német korrektúra

BODNÁR ILDIKÓ

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

A kiadvány megjelenését támogatta

EU PHARE Regionális Kísérleti Program Alap

HU 9705-0201-0009 szerződés
311. projekt

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest

Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc

A moszkvai szemantikai iskoláról 5

H. Tóth Zsuzsa

Mi a laboratóriumi fonológia? 18

Irodalomtudomány

Sélei Nóra

Gertrice/Altrude (ön)életrajzai – II. rész 29

John Braidwood

Landscape as Commodity: 'Progress', 'Authority' and the Challenge of John B. Keane's The Field 48

Határtudományok

Czeglédi Sándor

Az információs társadalom definíciójának néhány aspektusa 59

Kisebbségi nyelvhasználat

Borbély Anna

A nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások gyakorisága – Kutatások a magyarországi románok nyelvmegőrzéséről és nyelvcserejéről 72

Fóris Ágota

A veneto Braziliában 78

Tudósportrék

Bodnár Ildikó

Tudósportré Szathmári Istvánról 93

Tudósportré Gósy Máriáról 99

Konferenciabeszámolók

Simigné Fenyő Sarolta

II. Modern Filológiai PhD Konferencia 105
(Miskolc, 2000. november 9.)

Bodnár Ildikó	
„Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?”	113
(Budapest, 2000. december 4.)	
Könyvek, folyóiratok, programok	
Kátainé Koós Ildikó	
Gósy Mária: <i>Pszicholingvisztika</i>	117
Kegyessné Szekeres Erika	
Ingrid Samel: <i>Einführung in die feministische Sprachwissenschaft</i>	121
Pálffy István	
Vadon Lehel: <i>Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája a magyar időszaki kiadványokban, 1990-ig</i>	127
Forgács Erzsébet	
Wolfgang Mieder–Anna Tóthné Litovkina: <i>Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs</i>	129
Nádasi Edit	
Fordítástudomány 2000. II. évfolyam 1. szám	130
B. Varga Éva	
Angol nyelvtérületek országismerete	135
(PHARE pályázat 2000. július – 2001. december)	
English Summaries	139
Konferencianaptár	142
Útmutatók	144
Általános útmutató az MFK munkatársai számára	144
Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára	145
Visszanéző	
Korábbi számaink tartalmából	147
A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok	151

A moszkvai szemantikai iskoláról*

Kiefer Ferenc

Néhány fiatal moszkvai nyelvész az ötvenes évek végétől a moszkvai Maurice Thorez Idegen Nyelvek Főiskolájának Gépi Fordítási Laboratóriumában találkozott több-kevesebb rendszerességgel. A csoport feladata a gépi fordítás nyelvi előkészítése volt. A munkacsoportot Viktor Juljevics Rozencvej professzor vezette. A gépi fordítás a kívülállók számára elfogadható fedőnévként szolgált, hiszen ha jól meggondoljuk, a laboratórium munkatársainak munkái csak ritka esetben kapcsolódtak közvetlenül a gépi fordításhoz. Igaz, a nyelvi elemzésben formális módszereket alkalmaztak, s ez volt talán az a közös vonás, amely az akkori szovjet nyelvtudományban különleges helyet biztosított számukra. A formális elemzés ideológiailag nem lett volna elfogadható, ha nem a gépi fordítás gyakorlati megvalósításának érdekében történt volna. Az elkészült tanulmányok egy része a laboratórium *Masinnij perevod i prikladnaja lingvisztyika* c. sorozatában jelent meg (a kiadványból összesen 18 szám látott napvilágot, az első 1957-ben, az utolsó 1975-ben). Az első számokban még túlnyomórészt a fordítással foglalkozó cikkeket találunk, később azonban egyre több az elméleti jellegű tanulmány. Utóbbiak tárgya elsősorban a szemantika, s a szemantikán belül két, viszonylag jól elhatárolható terület különböztethető meg. Az első a szószemantika, ahol annak a kérdésnek a vizsgálata állt a középpontban, hogy a korszerű szótárnak milyen szemantikai információra van szüksége. S egy ehhez szükséges lexikológiai elmélet körvonalai már korán kezdtek kibontakozni. A másik terület mondatsemantikai jellegű, a szerzők a mondat logikai elemeinek tulajdonságait vizsgálták, egységes elmélet kidolgozására azonban nem törekedtek.

A szószemantikai kutatások vezéregyénisége már a kezdeti időszakban is minden kétséget kizáróan Igor Melcsuk volt. Közvetlen munkatársai Jurij Apreszjan és Alexander Zsolkovszkij voltak, hozzájuk csatlakozott később Ligijja Iordanszkaja is, bár ő közvetlenül nem vett részt a szemantikai szótári munkákban. Iordanszkaja elsősorban az érzelmet jelentő igék elemzésével foglalkozott, elemzési módszere leginkább a ma divatos kognitív szemantikai elemzésekhez hasonlít. A szótári munka lényegét az Apreszjan–Melcsuk–Zsolkovszkij szerzőhármás a következőben látta: a szótárnak az összes olyan

---

* Utószó Papp Ferenc: *A moszkvai szemantikai iskola* című tanulmánygyűjteményéhez. Budapest: Corvina. 2001.

jelentéstani információt tartalmaznia kell, amely az adott kontextusban a helyes szó vagy kifejezés kiválasztását lehetővé teszi. Ezt az információt a szótárnak explicit és egzakt formában kell tartalmaznia. Ebből a szótárból azonban a 70-es évek derekáig csak mintegy 250 próbaszócikk készült el. Melcsuk 1977-ben feleségével, Iordanszkajával Nyugatra emigrált, s hamarosan követte őket Zsolkovszkij is. Melcsuk rövid európai tartózkodás után Kanadában telepedett le (a Montreali Egyetemen kapott állást), ahol folytatta szótári munkáit. Zsolkovszkij érdeklődése a szemiotika felé fordult, emigrálása után nyelvészeti munkásságot nem folytatott. Apreszjan, aki Moszkvában maradt, sokáig munkahelyi problémák miatt nem tudta szószemantikai munkáit folytatni, és csak a 80-as évek végén térhetett vissza eredeti érdeklődéséhez. Az a periódus tehát, amikor a moszkvai nyelvészek esetében egy egységes szószemantikai koncepcióról beszélhetünk, legfeljebb tíz évet ölelt fel.

Érdeemes arra is rámutatnunk, hogy a moszkvaiak mondatszemantikai kutatásai egyáltalán nem illeszkedtek a szószemantikai kutatásokhoz, de még egymáshoz sem. Egységes koncepciót hiába keresünk ezekben a munkákban. Mondatszemantikai kutatásairól vált nemzetközileg is ismertté Jelena Paduceva, akit elsősorban a mondat logikai-szemantikai tulajdonságai érdekelték (pl. a tagadás, a kvantorok kérdése), Jurij Martyemjanov pedig egyfajta esetgrammatikai modellel kívánta a mondatjelentést leírni. Paduceva mindig a nemzetközi trendekhez igazodott, ennek köszönheti nemzetközi ismertségét, Martyemjanov munkái viszont visszhang nélkül maradtak. Ha tehát „moszkvai szemantikai iskoláról” beszélünk, akkor szűkebb értelemben csak a Melcsuk–Zsolkovszkij–Apreszjan-féle lexikológiai elméletre gondolhatunk.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy egyáltalán jogosan beszélünk-e moszkvai szemantikai iskoláról. A válasz az előbb vázolt körülmények ellenére igenlő. Egy iskolát nem az iskolához tartozó személyek száma és nem is az iskola élettartama határozza meg. A nyelvtudomány történetéből ismerünk a moszkvaihoz hasonló esetet. A koppenhágai iskola alapítója és fő képviselője Louis Hjelmslev két évtizeden át (1931-től) volt éltető lelke a koppenhágai nyelvészkörnek (Cercle Linguistique de Copenhague), közvetlen munkatársa Rasmus Brøndal azonban már 1942-ben meghalt, az iskola gondolataival szimpatizáló Hans Uldall pedig a negyvenes években már egészen más irányban haladt tovább. A koppenhágai iskola lényegében Hjelmslev halálával megszűnt. A koppenhágai iskolával kapcsolatban ma már csak két név jut eszünkbe, Hjelmslevé és Brøndalé, s az iskola élettartama legfeljebb húsz évre tehető. Ennek ellenére, nemzetközi hatását és utóéletét figyelembe véve joggal beszélhetünk iskoláról. De vajon a moszkvai iskolának volt-e nemzetközi hatása, és ha igen, milyen mértékű volt ez a hatás? A következőkben ezt a kérdést kísérjük meg körüljárni.

A moszkvai szemantikusok munkáit a Szovjetunióban jól ismerték, munkáik nemcsak az említett *Masinnij perevod i prikladnaja lingviztyika* c. kiadványsorozatban jelentek meg, hanem a legfontosabb orosz nyelvű nyelvtu-

dományi folyóiratban, a *Voproszi jazikoznanyija*-ban is. Ezenkívül számos tanulmány látott napvilágot a *Problemi kibernetiki* és a *Naucsno tyehnicsez-kaja informacija* c. folyóiratokban is. A 60-as években a szovjet tudományos léghő határozottan kedvezett a modern nyelvészeti irányzatoknak, a *Voproszi jazikoznanyija* a *Language*-nél is „haladóbb” volt, több modern nyelvészeti tanulmányt közölt, mint bármelyik más nemzetközi folyóirat. (A helyzet a 70-es évek közepétől azonban gyökeresen megváltozott, s Melcsuk, Zsolkovszkij és Apreszjan sem otthon, sem külföldön nem publikálhattak.) A Szovjetunió kivül a moszkvai iskola munkáit az oroszul tudó nyelvészek (elsősorban azonban az általános nyelvészet kérdései iránt érdeklődő szlavisták) is ismerték. Annak ellenére azonban, hogy lassan külföldön is kezdtek megjelenni munkáik (elsősorban az általam szerkesztett kötetekben, vö. Kiefer 1969, 1973, 1974, 1. azonban még Mel’čuk – Zholkovsky 1970), nem keltettek nagyobb feltűnést. Ennek több oka is volt.

A legfőbb talán az volt, hogy a szószemantikai és általában a lexikológiai kutatások többé-kevésbé a régi mederben folytak, s az újabb nyelvészeti irányzatokkal egyáltalán nem érintkeztek. A szemantika terén a mondatszemantika állt előtérben, először a generatív mondattannal összekapcsolva, később – a 70-es évektől – attól függetlenül. A 70-es években a rövid generatív szemantikai epizód után a logikai szemantika volt a fő szemantikai irányzat. Az ún. Montague-grammatika ezekben az években élte fénykorát. A Montague-grammatika szigorú logikai eszközökkel kívánta a nyelvet leírni, a szintaktikai szerkezetet összekapcsolta a mondatjelentéssel, a kettőt nem egymástól függetlenül, hanem párhuzamosan vizsgálta. Ebben a grammatikában a szójelentés nem jutott szerephez: a fő kérdés az volt, hogy adott szójelentés és szintaktikai szerkezet esetében hogyan lehet a mondatjelentést egzakt eszközökkel ábrázolni. A Montague-grammatika fordította a nyelvészek figyelmét ismét a nyelv és a logika szoros kapcsolatára, ezért nem meglepő, hogy a későbbi mondatszemantikai kutatások is többnyire logikai eszközöket használtak fel, illetőleg a logikai szemantikához igazodtak. A szótár kérdése fel sem merült, mint ahogy a logikai szemantikában még ma sem játszik szerepet.

A 70-es évektől a nemzetközi nyelvtudományban jól körülhatárolható trendek alakultak ki. A generatív grammatika maradt a fő szintaktikai paradigma, ugyanakkor egyre nagyobb szerephez jutottak a szocio- és pszicholingvisztikai és a pragmatikai kutatások is. A moszkvai iskolának azonban egyik trend számára sem volt mondanivalója. A helyzet csak a 80-as évek végén változott meg, s ez a változás két körülménynek köszönhető.

A 80-as években a kognitív szemantika a logikai szemantika alternatívájaként lépett fel, és az utóbbival szemben a szójelentés vizsgálatát állította középpontba. A metafora és a metonímia kérdése, amellyel a formális szemantika egyáltalán nem foglalkozott, ismét a szemantika fontos problémájává vált. A metonímia elválaszthatatlan a poliszemiától, és a poliszémia sem vizsgálható a szinonímia mibenlétéének tisztázása nélkül. S mivel a moszk-

vai szemantikusok közül elsősorban Apreszjan foglalkozott a szinonímia (Apreszjan 1974) és a poliszémia kérdéseivel, a nemzetközi nyelvtudomány – majdnem húsz éves késéssel – felfedezte Apreszjant. Először csak a kognitív szemantikusok kezdtek hivatkozni rá, majd a generatív ihletésű szószemantikai munkák is. Vajon miben tudott Apreszjan a szinonímia oly régóta kutatott területén újat mondani? Apreszjan a lexikai szinonímiát a következőképpen definiálja: Két szó vagy frazeológiai egység akkor és csakis akkor szinonim, ha (a) azonos a szemantikai definíciójuk, (b) (amennyiben régenről van szó) azonos a vonzatkeretük és (c) a szintaktikai szerkezetekben egymással helyettesíthetők. A szinonimák természetesen különbözhetnek egymástól érzelmi vagy stilisztikai értékükben, ezzel a szemponttal Apreszjan azonban nem foglalkozik. Fontosabb számára annak eldöntése, hogy milyen típusú szelekciós megkötésekben lehet a szinonimák között különbség. Ennek megfelelően háromféle szelekciós megkötést különböztet meg: a szemantikai, lexikai és a morfoszintaktikai szelekciót. A szemantikai szelekció esetében a megkötés szemantikai jegyekkel adható meg, pl. csak az [élő] jeggyel ellátott főnevek szerepelhetnek alanyként a *bity vinovnyikom* ‘egy nem kívánt tényállás előidézőjének lenni’ predikátum mellett. A lexikai megszorítás nem jellemezhető szemantikai jegyek segítségével, ezért a szótárban fel kell sorolnunk az összes olyan szót, amellyel egy adott szó szintaktikailag kombinálható. Pl. a *genyeralnij* melléknév a ‘fő-, vezér’ jelentésben csak néhány szóval kombinálható: *genyeralnij stab* ‘vezérkar’, *genyeralnij szekretar* ‘főtisztviselő’, *genyeralnij konzul* ‘főkonzul’ stb. A harmadik típusú szelekció morfológiai vagy szintaktikai jellegű, így például megnyilvánulhat különböző esetragokban, pl. *tyjanuty (ruku k zvonku)* ‘a csengő után nyúl’ – *tyjanutyszja (rukoj k zvonku)*. A lexikai szinonimák a szelekciós megkötések (a kombinálhatóságuk) szempontjából is különbözőek lehetnek aszerint, hogy (a) kombinálhatóságuk szempontjából azonosak, (b) a egyik szinonima szelekciós megkötései részalmazat képezik a másik szinonima szelekciós megkötéseinek (‘inkluzió’), (c) a két halmaz között átfedés található (‘interszekció’), végül (d) a két halmaznak nincs közös eleme. Apreszjan ezt a négy esetet részletesen megvizsgálja különválasztva egymástól a szemantikai, lexikai és morfoszintaktikai kombinálhatóságot. A szerző részletesen kitér arra a kérdésre is, hogy a szótárban a tárgyalt szelekciós megkötések hogyan szerepeljenek.

Ez a kis ízelítő is elegendő talán annak bemutatásához, hogy Apreszjan a szinonímiára vonatkozó korábbi munkáknál sokkal részletesebben és körültekintőbben jár el. A legfőbb újdonság nála a szintaktikai szempontok figyelembe vétele, amelyek a korábbi munkákban egyáltalán nem szerepeltek. És ha a szótári ábrázolás kérdéseivel nem is foglalkozik, minden esetben utal arra, hogy a különböző tulajdonságokat hogyan kell a szótárban kódolni.

A korábbi kutatás szinte kizárólag a szinonim szavak közötti jelentésbeli különbségeket vizsgálta, ahol a ‘jelentés’ terminus a legáltalánosabb értelemben veendő. Ez a vizsgálat az alábbi különbségeket hozta felszínre: két

szinonima közül (a) az egyik általánosabb jelentésű, pl. *refuse* – *reject* ‘elutasít’; (b) az egyik hangsúlyosabban fejezi ki ugyanazt a jelentést, pl. *repudiate* – *refuse* ‘visszautasít’; (c) az egyik szó erősebben érzelmi színezetű, pl. *reject* – *decline* ‘elutasít’; (d) az egyik szó egyetértést, helyeslést implikál, míg a másik semleges, pl. *thrifty* – *economical* ‘takarékos’; (e) az egyik szó a hivatalos nyelvhasználathoz tartozik, pl. *decease* – *death* ‘halál’; (f) az egyik szó az írott, emelkedett stílushoz tartozik, pl. *passing* – *death* ‘halál’; (g) az egyik szó köznyelvi, pl. *turn down* – *refuse* ‘visszautasít’; (h) az egyik szó regionális vagy nyelvjárási, pl. *flesher* – *butcher* ‘hentes’; (i) az egyik szinonima gyermeknyelvi, pl. *daddy* – *father* ‘apa’. Az említett szinonimapárok közül az első a jelölt, a második a jelöletlen, semleges (Ullmann 1962: 143–144). Mindezeket az eseteket, mint fentebb láttuk, Apreszjan kizárja a vizsgálataiból, valószínűleg azért, mert ezen a területen a korábbi kutatásokhoz alig lehetett hozzátenni valója. Őt elsősorban a szinonimák szintaktikai viselkedése érdekelte, a jelentés területén kizárólag a szelekció kérdésével foglalkozott, s ezzel a szinonimakutatást új mederbe terelte.

Úttörő munkát végzett Apreszjan a poliszémia területén is. A modern nyelvtudomány egyik alapelve szerint akkor beszélhetünk magyarázatról, ha az lehetővé teszi az előre jelezhetőséget (a prediktabilitást). A metaforikusan motivált poliszémia esetében erre nincs remény, a metonimikusan motivált poliszémia esetében viszont az előre jelezhetőség nem reménytelen. Az előre jelezhetőség általános sémája Apreszjan megfogalmazásában a következő: ‘ha egy szónak a jelentése A, akkor ez a szó a B jelentésben is használható’. Például a ‘tartályt’ jelentő szavak jelölhetnek tárgyat, de kifejezhetnek mennyiséget is: *a pohár ott van az asztalon* – *kérek egy pohár vizet*. A szabályos poliszémia a melléknév és az igék esetében is megtalálható: *csaszovoj interval* ‘egy órás intervallum’ – *csaszovaja virabotka* ‘egy órai termelés’, tehát ha a melléknév jelentése időintervallumot fejez ki, akkor kifejezheti az intervallum alatti cselekvés mennyiségét is; *pilyty doszku* ‘deszkát fűrészszel’ – *pilyty figurku iz doszki* ‘deszkából alakot fűrészszel’, ha az egyik ige jelentése ‘éles szerszámmal vág’, akkor ezzel az igével az is kifejezhető, hogy ‘vágással létrehoz valamit’. Apreszjan a szabályos poliszémia bemutatása után részletesen foglalkozik az orosz nyelvben található poliszém mintákkal. A főnév esetében például az alábbi mintákat találjuk: cselekvés – a cselekvés alanya, állapot – az állapot oka, tulajdonság – a tulajdonság alanya, cselekvés – a cselekvés tárgya, cselekvés – a cselekvés eszköze, cselekvés – a cselekvés módja, cselekvés – a cselekvés helye, cselekvés – a cselekvés ideje, cselekvés – a cselekvés mennyisége stb. A ‘cselekvés – cselekvés ideje’ mintára példa az *obed* ‘ebéd’ főnév jelentése az alábbi két kifejezésben: *priglaszity kovo-libo na obed* ‘valakit ebédre meghívni’ – *prijtyi v szamij obed* ‘az ebéd idejében megjönni’. A minták egy része feltehetőleg csak az orosz nyelvre érvényes, többségük azonban általános érvényű. Apreszjan fő feladatának az orosz nyelvben meglévő minták számbavételét tekintette, s a minták termékenységének kérdésével nem foglalkozott. Munkája ennek ellenére úttörő

jelentőségű. A poliszémiával foglalkozó hagyományos munkákban a történeti szemléletnek megfelelően a nyelvészek elsősorban a poliszémia forrását kutatták (Ullmann 1962: 159–175). A poliszém jelentések közötti kapcsolatok kérdése fel sem merült, s arra, hogy e jelentések között előre jelezhető, szabályszerű kapcsolatok is létezhetnek, senki sem gondolt.

A szabályos poliszémia a mai jelentéskutatás központi problémájává vált. A kérdést három különböző megközelítésben vizsgálják: (a) a kognitív szemantika a szabályos poliszémia létrejöttében szerepet játszó kognitív mechanizmusokat kíséri meg tetten érni; (b) a logikai szemantika a jelentések generálásának problémája felől közelít a szabályos poliszémiához; végül (c) a kétszintű szemantika a szabályos poliszémiát konceptuális műveletekkel magyarázza. Vessünk egy rövid pillantást ezekre az elméletekre!

A kognitív szemantika megállapítja, hogy bizonyos szavak rendszeres kétértelműséget mutatnak (Nunberg 1979, Deane 1988). Például minden információhordozó esetében a megfelelő szó vonatkozhat magára a tárgyra (az információhordozóra) vagy az információra (a tartalomra): *A könyv az asztalon fekszik, A könyved élvezetes olvasmány.* Vagy egy másik példát véve: minden országnév jelölheti a nemzetet vagy a földrajzi fekvést: *Magyarország sokat szenvedett történelme folyamán, Magyarország Közép-Európa országai közé tartozik.* Ez a kétértelműség azért lehetséges, mert gondolkodásunkban a két jelentés szorosan össze van kapcsolva, és a nyelvi kontextustól függően hol az egyik, hol a másik jelentést hívjuk elő. A jelentések összekapcsolása mindennapi ismereteink alapján történik. Könnyen látható, hogy az előbb bemutatott jelentések Apreszjan sémájával írhatók le: „ha egy szónak van ‘nemzet’ jelentése, akkor van ‘földrajzi fekvés’ jelentése is”, ill. „ha egy szónak van ‘tartalom/információ’ jelentése, akkor van ‘információhordozó tárgy’ jelentése is”. Amíg azonban Apreszjan pusztán regisztrálja ezeket az összefüggéseket, a kognitív szemantika megpróbál ‘kognitív’ magyarázatot találni rájuk.

A logikai szemantika a kognitív szemantikáihoz hasonló példákban indul ki (pl. Pustejovsky 1995: 27–33), a jelentéseket azonban egy alapjelentésből kiindulva generatív mechanizmussal kívánja előállítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szabályos poliszémia jelensége nemcsak két jelentés esetében érhető tetten. Bizonyos típusú szavak esetében a poliszém jelentések száma három, négy vagy ennél több is lehet. Az intézményt jelentő főnevek például jelölhetik magát az intézményt, az intézmény helyét, az intézményben folyó tevékenységet, az intézményben tevékenykedő embereket: *Az egyetem nem kap elegendő támogatást a kormánytól, Az egyetem a belvárosban fekszik, Az egyetem eléggé unalmas, Az egyetem kirándulást szervez Olaszországba.* A poliszém jelentések száma azonban ennél lényegesen több is lehet, s bizonyos értelemben nyitott osztályt alkothatnak. Ez azt jelenti, hogy ezek a jelentések nem sorolhatók fel a szótárban, mint ahogy nem sorolható fel az összes mondat sem. Ezért van szükség a jelentések előállításához is generatív mechanizmusra. A szinte korlátlan poliszém jelentésekre példa a *jó* vagy a *gyors* melléknév: *jó autó, jó étel, jó kés, jó teljesítmény, jó ember, gyors autó, gyors játék, gyors*

döntés, gyors ebéd. Ebben az esetben azonban már nem szabályos poliszémiáról van szó, a melléknév poliszém jelentései a főnévtől függnnek, amelyre jelzőként vonatkoznak (jelentésük szünkategorematikus). A generatív mechanizmusra az ilyen esetekben mindenképpen szükség van, bár egyáltalán nem világos, hogy a különböző poliszém jelentések hogyan vezethetők le. A szabályos poliszémia ezzel szemben az Apreszjan-féle sémával adekvát módon leírható.

A harmadik elképzelés nem sokban különbözik az elsőtől (Bierwisch 1983). A poliszém jelentések közül az egyik a kiinduló vagy alapjelentés, amelyből konceptuális sémák segítségével állíthatók elő a többi jelentések. A konceptuális sémák, amelyek tulajdonképpen nem térnek el lényegesen az Apreszjan-féle sémáktól, mindennapi ismereteinkből elvonással (absztrakcióval) jönnek létre. A szójelentés meghatározásakor a megfelelő konceptuális sémát a szó mondatbeli környezete hívja elő. Példa erre a már fent bemutatott *egyetem* szó poliszém jelentései: 'ha X intézményt jelöl, akkor jelölheti az intézmény helyét is', 'ha X intézményt jelöl, akkor jelölheti az intézményben tevékenykedő embereket is', 'ha X intézményt jelöl, akkor jelölheti az intézményben végbemenő tevékenységet is'.

Mindhárom esetben tehát a kiindulás az először Apreszjan által megfigyelt szabályos poliszémia. Mindhárom elképzelés azonban túlmegy a pusztá leíráson: a poliszém jelentések létrejöttére magyarázatot is keresnek. A leírásban – Apreszjannal szemben – nem törekszenek teljességre, néhány példán illusztrálják a jelenséget, majd a magyarázat alapjául szolgáló modellt mutatják be. Apreszjan nem tesz fel *miért*-kérdéseket, mint ahogy Melcsuknál is ezt tapasztaljuk. A magyarázatra való törekvés hiánya miatt gondolhatjuk azt, hogy Apreszjan nem foglalkozik elméleti kérdésekkel. Ez azonban csak látszólag van így, a teljességre törekvő leírás mögött komoly elméleti megfontolások húzódnak. Ezek elsősorban a számba veendő szempontok gondos kiválasztására vonatkoznak. Az empiria oldaláról nézve Apreszjan munkája minden kétséget kizáróan felülmúlja a fent említett három modellt. Szószemantikai munkái, beleértve az 1974-ben megjelent könyvét (Apreszjan 1974), a gyakorlati szótárírásban is alkalmazható lexikológiai megoldásokat mutatnak be. Míg a lexikográfus számára Apreszjan munkája a maga korában szinte nélkülözhetetlen forrást jelentett, az elméleti nyelvész legjobb esetben Apreszjan néhány megállapítására figyelt fel. Ez nem meglepő, hiszen más a szószemantikával foglalkozó elméleti szakember és a gyakorló lexikológus-lexikográfus feladata.

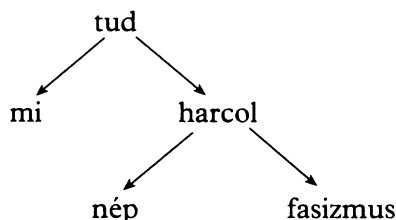
A Melcsuk–Zsolkovszkij–Apreszjan-féle szótári modell nemzetközi története némileg másképp alakult. Nem lehet feladatunk ennek a modellnek a részletes bemutatása és értékelése. Az előbbi feladatot megoldják a szerzők jelen kötetünkben. Az utóbbi feladat külön tanulmányt kívánna. Ahhoz azonban, hogy a modell utóéletéről szólhassunk, röviden össze kell majd foglalnunk a modell főbb vonásait.

Mielőtt a modell utóéletét ismertetnénk, érdemes röviden rátérnünk Apreszjan szinonímiával és poliszemiával foglalkozó munkáinak a modellel való kapcsolatára. A 'értelem-szöveg – modell' alapgondolata, hogy a jelentésekből el kell jutnunk a szövegekig (a megnyilatkozásokig, amelyek szövegértékűek is lehetnek) és a szövegektől a jelentésekig. A modellnek tehát lehetővé kell tennie a jelentések megnyilatkozásokba és a megnyilatkozások jelentésekbe való konvertálását. A jelentés a beszélőnek az a képessége, hogy ugyanazt az értelmet, gondolatot sok különféle alakban tudja kifejezni, és hogy egy sor szinonim kifejezés alapján a közös jelentést meg tudja állapítani. A szinonímia ezért a modell alapfogalma: a parafrázisok előállítása, valamint felismerése a modell legfontosabb alkotóeleme. A poliszémia ugyan nem játszik központi szerepet a modellben, mivel azonban a jelentések közötti összefüggés részét alkotja, vizsgálata elengedhetetlen tartozéka a modellnek.

Az 'értelem-szöveg modell' négy komponenst tartalmaz: (a) egy szemantikai komponenst, amely szemantikai formulákból lexikai szerkezeteket állít elő, (b) egy szintaktikai komponenst, amely lexikai szerkezetekből grammatikai szerkezeteket hoz létre, (c) egy morfológiai komponenst, amely lexikai-grammatikai jellemzők alapján aktuális szóalakokat állít elő, és végül (d) egy fonológiai komponenst, amely a fonémákat fonetikailag realizálja vagy betűsorokba konvertálja. A szemantikai, szintaktikai és fonológiai komponens a Chomsky-féle modellben is megtalálható, de funkciójuk (legalábbis részben) más. A generatív grammatikában a szemantikának csak interpretáló szerep jut, Melcsukéknál a szemantika is generál. A fonológiai komponens Chomskynál fonológiai reprezentációkat és nem fonémákat interpretál. Teljesen hiányzik viszont a Chomsky-féle modellben a morfológia, ami annak a körülménynek köszönhető, hogy a generatív grammatika korai időszakában csak az angol nyelvvel foglalkozott. A jelentés és megnyilatkozás összekapcsolását Chomsky is a nyelveírás alapfeladatákként fogalmazta meg, ennek megvalósításában azonban a két elképzelés gyökeresen eltér egymástól.

A generatív szintaxis eredetileg a közvetlen összetevők módszeréből indult, és az így létrejött szerkezetekre alkalmazta a transzformációkat. Melcsukék ezzel szemben a függőségi grammatikát használták, amely a 60-as években is már a generatív szintaxis alternatívájának számított.

A *Mi tudjuk, hogy a nép a fasizmus ellen harcol* mondat függőségi ábrázolása például így fest:

Ugyanez az ábrázolása a következő mondatoknak is: *Tudjuk, hogy a nép a fasizmusmal harcol, Tudunk a népnek a fasizmus elleni harcáról, Tudunk a nép antifasiszta harcáról.* A függőségi grammatika az igéből indul ki, az igétől függnek a bővítmények. Ez az elemzés a számítógépes elemzésekben is a preferált elemzési mód, nem meglepő tehát, hogy a számítógépes alkalmazásokra tekintettel levő modellek is a függőségi grammatikát részesítik előnyben. Ebben a vonatkozásban Melcsukék a nemzetközi trendekhez igazodtak.

Melcsukék azt is felismerik, hogy némely szójelentés nem írható le elszigetelten, más jelentések figyelembe vétele nélkül. Rámutatnak például arra, hogy a *vesz* ige jelentése nem jellemezhető az *elad* ige jelentésének ismerete nélkül. De még ez sem elég, a *vesz* igével leírt tevékenység ugyanis a vevőn és eladón kívül árut és pénzt is feltételez és az adásvétel folyamán az áru és a pénz gazdát cserél. Melcsukék tehát már a 60-as években egy szó jelentését nem elszigetelten vizsgálták, hanem a vele szoros összefüggést mutató szó vagy szavak jelentésével együtt, tehát majdnem egy évtizeddel megelőzték a később keretszemantika ('frame semantics') néven ismertté vált szemantikai irányzatot. Ezekben az ábrázolásokban már megjelenik a generatív szemantika jelentésfelbontásának néhány eleme is. A *vesz* – *elad* esetében például a reprezentáció tartalmazza a CÉL, OKOZ és BIRTOKOL elemeket, valamint a NEM operátort. A *Péter eladja Jánosnak 500 forintért a könyvet* parafrázisa ezeknek az elemeknek a felhasználásával a következő: 'Péter okozza azt, hogy Jánosnak legyen könyve és egyidejűleg azt is okozza, hogy saját magának ne legyen könyve; János okozza azt, hogy Péternek legyen 500 forintja és egyidejűleg azt is okozza, hogy saját magának ne legyen 500 forintja; Péter cselekedetének célja János cselekedete, és János cselekedetének célja Péter cselekedete'. Ma talán kissé másképpen elemeznénk a két ige jelentését, az elemzés lényegi vonásai azonban már Melcsukéknál megtalálhatók.

A modell lényeges alkotóelemei közé tartozik a parafrázisokat előállító komponens. Ez a komponens egy grammatikai és egy szótári modulból áll. A jelen összefüggésben számunkra csak a szótári komponens a lényeges.

A szókészlet két részből áll, az egyik a független, a másik a függő szavakat tartalmazza. Az utóbbiak lexikai funkciók alkalmazása révén jönnek létre. Az előbbi osztályba tartozik az *asztal, szék, betű, szöveg, fut, ír.* A második csoportba egyrészt a morfológiai derivátumok, másrészt a szemantikailag levezethető lexémák tartoznak. Az előbbire példa az *írás, író, irat, írat, irogat,* amely az *ír* igéből vezethető le morfológiailag. Az utóbbiba sorolható pl. a *hideg* melléknév, amely a *meleg* melléknév ellentéte és az **Anti** lexikai funkcióval vezethető le (**Anti**(meleg)=hideg, nota bene a *meleg* a jelöletlen alapszó), az *elalszik* ige is ebbe a csoportba tartozik, mert az **Incep** lexikai függvénnel vezethető le az *alszik* igéből (**Incep** (alszik) = elalszik). A *férj* és a *feleség* főnevek jelentései közötti összefüggés a konverz-relációt példázza: **Conv** (férj (x,y) = feleség (y,x), más szóval, ha x y férje, akkor y x felesége. Az eddig említett lexikai függvények nem tartalmaznak semmi újat, az ál-

taluk kifejezett szemantikai összefüggések régóta ismertek voltak, s minden elemi szemantikai tankönyvben megtalálhatók. Újdonság volt azonban a lexikai függvények alkalmazásának kiterjesztése szintagmákra és különböző típusú lexikográfiai egységekre. Nézzünk ezekre is néhány példát! A **Magn** lexikai függvény fokozó jellegű, és például az *álmom* szóhoz a *mély*, a *seb* szóhoz a *súlyos* és az *éhség* szóhoz a *kinzó* szót rendeli hozzá, tehát **Magn**(álmom) = mély, **Magn**(seb) = súlyos, **Magn**(éhség) = kinzó. A **Real** lexikai függvény valaminek a megvalósítását, a **Liqu** valaminek az eltávolítását jelenti, az **Oper** valamire irányuló cselekvést fejez ki. Például **Real**(parancs) = eleget tesz (eleget tesz a parancsnak), **Real**(ígéret) = megtart (megtartja az ígéretét), **Liqu**(hiba) = kijavít (kijavítja a hibát), **Liqu**(kétértelműség) = megszüntet (megszünteti a kétértelműséget), **Oper**(lépés) = tesz (lépést tesz), **Oper**(parancs) = ad (parancsot ad), **Oper**(döntés) = hoz (döntést hoz), **Oper**(bocsánat) = kér (bocsánatot kér). Az **Oper** lexikai függvény különösen érdekes, mert a későbbi kutatásban fontos szerepet játszó ‘támasztó igét’ (németül *Funktionsverb*, franciául *verbe support*, angolul *supporting verb*) rendel hozzá az ilyen igét igénylő főnévhez.

Melcsukéknak a szótár szerkezetére vonatkozó elképzelései a 60-as években lényegében már kialakultak, a későbbi években ezt az elképzelést továbbfejlesztették és finomították. A 70-es években közel 250 orosz szó leírása készült el (Materiali 1970–1976). Ezenkívül próbaszócikkek íródtak lengyelből (Janus 1971), franciából (Zsolkovszkij – Razlogova 1971, 1974), angolból (Zsolkovszkij – Melcsuk – Saljapina 1971), németből (Reuther 1978). Már Montrealban készültek a francia szótár kötetei (Melčuk 1984, 1988, 1992). Melcsuk az első kötet előszavában egyértelműen az elméleti megközelítés mellett tör lándzsát. Az ‘értelem – szöveg modell’ nem törekedhet arra, hogy egy nyelv valamennyi szavát részletesen leírja, a hangsúly néhány szó (pontosabban lexéma) kimerítő leírásán van. A lexéma jelentésleírása három részből áll: a definícióból, predikátumok esetében a vonzatszerkezetből, és a lexikai függvényekből. A definíció akkor adekvát, ha szükséges és elégséges feltételeket fogalmaz meg, azaz ha egyértelműen azonosítja a lexémát. A definíció a jelentés felbontásán alapul, amely a komplex jelentést definiálatlan szemantikai alapelemek kapcsolatára vezeti vissza. A vonzatszerkezet tartalmazza a vonzatok számát, a vonzatok kötelező, ill. faktultatív voltára vonatkozó információt, a vonzatok morfológiai tulajdonságait, a vonzatokkal használt viszonyszókra vonatkozó információt, a vonzatok szemantikai szerepeit. Megjegyzendő, hogy Melcsuk a vonzat fogalmát nagyon tágan értelmezi, ti. minden szintaktikai jellegű információ ide tartozik. Végül a releváns lexikai függvények következnek. A lexikai függvények száma a 80-as években már 60 körül mozgott.

Példaképpen vessünk egy pillantást a *cœur* ‘szív’ francia szó lexikai jellemzésére, amely kilenc teljes oldalt vesz igénybe (Melcsuk 1982: 68–76). Melcsuk a szó tizenöt jelentését különbözteti meg; mindegyik jelentésnek külön definíciója van. Az első jelentés definíciója a következő: ‘az ember

vérkeringésének fő szerve, amely az emberi test központi részében található'. A definíció után a szóban forgó jelentés konnotációi következnek, amelyek azután külön jelentésként is szerepelnek, ill. szerepelhetnek, pl. 'a szív az emberi érzelmek helye'. A szintaktikai információk két dologra korlátozódnak: a *cœur* szerepelhet a *de* prepozícióval (*le cœur de Marie* 'Mária szíve') és birtokos névmással (*son cœur* 'a szíve'). Ez az információ nem felesleges, mert a *cœur* nem minden jelentésében engedi meg a birtokos névmás használatát, pl. a franciában a 'probléma lényegét' is ezzel a szóval fejezzük ki: *le cœur du problème*, s ebben az esetben a *son cœur* nem használható. A lexéma jellemzésében 36 (!) lexikai függvényt találunk, ezek közül csak néhányat említünk. A **Fact^o** az alaptevékenységre utal, tehát **Fact^o(szív)** = ver, a **FinFact^o** az alaptevékenység végét jelöli, tehát **FinFact^o(szív)** = megáll, a **Bon** és az **AntiBon** értékeli, a jelen összefüggésben tehát a szív működését 'értékeli': **Bon(szív)** = jó, egészséges, erős; **AntiBon(szív)** = rossz, gyenge, beteg. A lexikai funkciók után a szótár felsorolja a szív legfontosabb részeit, a szív legismertebb betegségeit és a gyógymódokat. Persze ezekben a felsorolásokban csak köznyelvi szavak szerepelhetnek. A szócikk néhány olyan kifejezéssel ('frazémával') zárul, amely a 'szív' lexémát a tárgyalt jelentésében tartalmazza. Ilyen részletességgel lexémát még senki sem jellemzett!

Az elméleti nyelvészeti munkákban a Melcsuk-féle modellre még ma is alig történik hivatkozás, a szemantikai kézikönyvekben Melcsuk neve nem fordul elő. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a szemantikai kutatások sohasem törekedtek lexikográfiai is adekvát jellemzésekre, kimerítő leírásokra. Igaz, a szótárt Melcsuk is csak egy elméleti modell alkotóelemeként és nem lexikográfiai produktumként fogja fel. Mint tudjuk, a kettő között lényeges a különbség: a szótári komponens esetében a legfontosabb kérdések a szótári egységek felépítésére, a szótár és a többi komponens (a szintaxis, a morfológia, a fonológia és a szemantika) kapcsolatrendszerére vonatkoznak. A nyelvelméletek különbözhetnek egymástól abban, hogy hogyan képzelik el a szótári egységek ábrázolását, és hogy hogyan vélekednek az említett kapcsolatrendszerekről. Melcsuk sem törekszik egy teljes szótár (egy lexikográfiai produktum) megalkotására, nála azonban az elméleti megfontolásokban, szemben a kurrens nyelvelméletek lexikon-felfogásával, a lexikográfiai és lexikológiai megfontolások is szerephez jutnak. A szótárra mint modellkomponensre vonatkozó kutatások kizárólag elvi kérdések tisztázására vállalkoznak. Ezek közé tartozik például a jelentések közötti összefüggés kérdése, a vonzatok és a szemantikai (tematikus) szerepek közötti összefüggés, az eseményszerkezet problémája, az eseményszerkezet és az aspektus közötti összefüggés tisztázása. Alapvető kérdése a kutatásnak az is, hogy a szótár statikus vagy dinamikus komponense-e a nyelvleírásnak. Amennyiben feltesszük, hogy a szótárban szabályok működnek, akkor az a kérdés is felmerül, hogy ezek a szabályok pusztán meglévő összefüggéseket állapítanak-e meg (tehát redundancia-szabályok), vagy pedig generáló szabályok. A vizsgált problémák közé tartozik továbbá, hogy a szótárnak mennyi szín-

taxisra és fonológiára van szüksége. A szótár kérdése tehát sohasem elszigetelten merül fel, hanem egy átfogó nyelvelmélet keretében. Tekintettel arra, hogy Melcsuk nem egy új nyelvelmélettel állt elő, hanem egy új lexikológiai, ill. lexikográfiai koncepcióval, a modellkomponensként értelmezett szótár számára (legalábbis első pillantásra) nincs mondanivalója. És persze nem szólt hozzá azokhoz a problémákhoz sem, amelyek a szótári komponenssel foglalkozó kutatókat az elmúlt évtizedekben foglalkoztatták. Ezért tulajdonképpen csak a számítógépes szótárak szerepének felértékelése vezetett Melcsuk szótári modelljének 'felfedezéséhez'. A számítógépes technika hatalmas adathalmazok tárolását és manipulálását teszi lehetővé. A korpusznyelvészeti kutatások egyik fő feladata szótári adatbázisok létrehozása, melyek ma már általában több száz millió szövegszó alapján készülnek. A gépi fordítás is újból előtérbe került, melyhez korszerű kétnyelvű szótári adatbázisokra van szükség. Ha Melcsuk modellje közvetlenül nem is használható erre a célra, szótári munkái sok hasznos ötletet adhatnak a gépi szótárak összeállításának. Ebből a szempontból is a lexikai függvények bizonyultak Melcsuk modelljének leginkább használható részének. Nem meglepő tehát, hogy Melcsuk munkái az elmúlt két évtizedben elsősorban a számítógépes szótár készítői körében váltak ismertté. Melcsuk elméleti újításainak felismerése azonban még várat magára, biztosak lehetünk azonban abban, hogy előbb-utóbb a szószemantika kutatói is felfedezik munkáinak jelentőségét.

Irodalom

- Apresjan, Ju. D. 1974. Synonymy and synonyms. In: Kiefer (ed.) 1974, 173–199.
- Apreszjan, Ju. D. 1974. *Lekszicseszskaja szemantika*. Moszkva: Nauka.
- Apresjan, Ju. D. – I. A. Melčuk – A. K. Zholkovsky 1969. Semantics and lexicography: towards a new type of unilingual dictionary. In: Kiefer 1969, 1–33.
- Apresjan, Ju. D.–I. A. Melčuk–A. K. Zholkovsky 1973. Materials for an explanatory combinatory dictionary of Modern Russian. In: Kiefer 1973, 411–438.
- Bierwisch, M. 1983. Semantische und konzeptuelle Repräsentation lexikalischer Einheiten. *Studia Grammatica* XXII, 61–69.
- Deane, P.D. 1988. Polysemy and cognition. *Lingua* 75, 325–361.
- Iordanzskaja, L. N. 1973. Tentative lexicographic definitions for a group of Russian words denoting emotions. In: Kiefer 1973, 389–410.
- Janus, E. 1971. Pjat' pol'szkih slovarnüh statej. *Naucsno-tehnicsezskaja informacija, szerija* 2, 11, 21–24.
- Kiefer, F. (ed.) 1969. *Studies in Syntax and Semantics*. Dordrecht: Reidel.
- Kiefer, F. (ed.) 1973. *Trends in Soviet Theoretical Linguistics*. Dordrecht: Reidel.
- Kiefer, F. (ed.) 1974. *Machine Translation and Applied Linguistics. Soviet Papers in Linguistics*. Stockholm: Skriptor.

- Matyeriali k tolkovo-kombinatornomu szlovarju russzkovo jazika.* 1970–1976. Vipuszkii 2, 7, 14, 17, 23, 28, 29, 34, 35, 37, 42, 62, 63, 80, 85, 86. Moszkva: Insztyitut Russzkovo Jazika AN SzSzSzR.
- Melcsuk, I. A. 1984–1992. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques* 1(1984), 2(1988), 3(1992). Montréal: Les Presses de l'Université.
- Melčuk, I. A – A. K. Zholkovsky 1970. Towards a functioning 'meaning-text' model of language. *Linguistics* 57, 10–47.
- Nunberg, G. 1979. The non-uniqueness of semantic solutions: polysemy. *Linguistics and Philosophy* 3, 143–184.
- Pustejovsky, J. 1995. *The Generative Lexicon*. Cambridge: The MIT Press.
- Reuther, T. 1978. Plädoyer für das Wörterbuch. *Linguistische Berichte* 57, 25–48.
- Ullmann, S. 1962. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Blackwell.
- Zsolkovszkij, A. K. 1970. Matyeriali k russzko-szomalijzskom szlovarju. *Masinnij perevod i prikladnaja lingvisztika* 13, 35–63.
- Zsolkovszkij, A. K.–I. A. Melcsuk–Z. M. Saljapina. 1971. *Ekszperimentalnij fragment anglo-russzkovo tolkovo-kombinatornovo szlovarja v processze perevoda*. Moszkva: Insztyitut Russzkovo Jazika AN SzSzSzR.
- Zsolkovszkij, A. K.–E. E. Razlogova. 1971. Seszty szlovarnih sztatyej na russzkom i francuzszkom matyeriale. In: *Matyeriali 1970–1976*, Vipuszk 23, 17–46.
- Zsolkovszkij, A. K.–E. E. Razlogova. 1974. O szisztyeme szemantyicseszkgó szintyeza. *Informacionnije voproszi szemiotyiki, lingvisztiki i avtomatyicseszkgó perevoda* 4, 36–62.

ERRATA

A *Modern Filológiai Közlemények* II. évfolyamának, 2. számában megjelent Göncz Lajos – Kontra Miklós cikkbe (83–97 old.) az alábbi értelemzavaró sajtóhibák kerültek, melyeket ezúton szeretnénk korrigálni:

1. 86.old.: Az 1. táblázat alatti szöveg második sorában a kétnyelvűek összesített eredményeinek jele nem S, hanem Σ
2. 92.old.: A 6. táblázat első sorában Felvidék – Kárpátalja helyett a *Felvidék – Kárpátalja* helyes.
3. Végig az egész cikkben, szövegben és táblázatokban egyaránt: c^2 helyesen: χ^2

Mi a laboratóriumi fonológia?

H. Tóth Zsuzsa

1. Bevezetés

E tanulmány célja, hogy nyomon kövesse a *laboratóriumi fonológia* szakkifejezés születését, és meghatározza tartalmát. A szakirodalomban nehéz megfelelő meghatározást találni erre a viszonylag új fogalomra, amelyet 1987-ben alkotott meg Janet Pierrehumbert¹ az Ohiói Állami Egyetemen rendezett Első Laboratóriumi Fonológia Konferencián². Noha a laboratóriumi fonológia eredményei már jó ideje ismertek, a Trask által szerkesztett és 1996-ban megjelent *A Dictionary of Phonetics and Phonology* még nem említi.³ Bár a laboratóriumi fonológia nem önálló fonológiai elmélet, mégis úgy vélem, olyan jelentős hatást gyakorol a jelenlegi fonológiai és fonetikai kutatások bizonyos területeire, például az intonációs fonológiára⁴, hogy magyarázatot érdemel.

Már maga a „laboratóriumi fonológia” kifejezés is arra utal, hogy interdiszciplináris tudományterületről van szó, amelynek kutatási módszereit Kingston és Beckman (1990) könyvük bevezetőjében ‘hibrid módszertannak’ nevezi. A laboratóriumi fonológia szakkifejezés mindjárt két kérdést vet fel: (1) hol a helye a fonológiának abban a laboratóriumban, amelyet rendszerint fonetikai tárgyú kutatásokkal hozunk összefüggésbe és (2) mi a szerepe a laboratóriumnak, azaz a fonetikai mérőeszközök használatának a fonológiában? Ezekre a tanulmány 2. és 3. részében keresek választ.

A laboratóriumi fonológia által vizsgált témakörök skálája meglehetősen széles: foglalkozik a szegmentumok, az artikulációs gesztusok és a prozódia kutatásával (pl. Docherty és Ladd 1992). Ebben a tanulmányban csak a prozódiai kutatások eredményeit kívánom áttekinteni.

2. Általános áttekintés

Az 1987-ben tartott Első Laboratóriumi Fonológia Konferenciát alapvetően azzal a céllal szervezték, hogy rávegyék a résztvevőket – a fonológia és kísérleti fonetika képviselőit – arra, hogy párbeszédet kezdjenek egymással, és megvitassák azokat a lehetséges kutatási területeket, ahol átfedések képzelhetők el a fonológia és a fonetika között. A konferencia fő témaköreit Kingston és Beckman *Papers in laboratory phonology I. Between the grammar and physics of speech* című kötetükben így foglalják össze*:

---

* A cikkben szereplő idézetek a szerző fordításai.

Míg e kötet minden egyes írásának megvan a maga sajátos, egyéni témája, ezek az írások együtt egy általánosabb témakörrel, a fonológia és a fonetikai komponens egymás közti viszonyáról szólnak. Ez a témakör legalább három kérdést vet fel. Az első: hogyan illeszkednek egy megnyilatkozás fonológiai reprezentációjának diszkrét szimbolikus vagy kognitív egységei – a beszédképzés és – észlelés kettős folyamata során – a megnyilatkozás fonetikai reprezentációjának folyamatos pszichoakusztikai és motorikus funkcióiba? A második: hogyan kellene a beszédminták magyarázatának feladatát megosztani a fonológiai reprezentációkba kódolt grammatikai funkciók modelljei és a fonetikai reprezentációkba kódolt fizikai vagy szenzoros funkciók modelljei között? A harmadik: miféle kutatási módszerekkel lehet a két komponens számára és a kettejük közötti kapcsolatot ábrázolására jó modelleket felállítani? (Kingston és Beckman 1990: 1)

A fenti szerzők kitérnek a fonetikusok és fonológusok egymás iránt táplált régi előítéleteire is, amelyek még a nyelvészet fejlődésének egy korábbi szakaszából maradtak ránk. Ez az ellentét a két tábor egymásnak címzett visszavágásaiban az alábbi módon fogalmazódott meg: a Trubeckojra hivatkozó egyik tábor szerint „A fonetika úgy hasonlítható a fonológiához, mint a numizmatika a közgazdaságtanhoz”, a másik tábor szerint „A fonológia úgy hasonlítható a fonetikához, mint az asztrológia a csillagászatához” (i.m. 2–3). Látnunk kell azonban, hogy a fonetika és fonológia közelítésének gondolata teljes mértékben „földi” jelenségek egyenes következménye. Itt elsősorban az 1960-as évek végén és az 1970-es években gyors fejlődésnek induló eszközfonetikát és a 80-as évek beszédtechnológiai kutatásait kell megemlítenünk.

Ami a „laboratóriumi” vagy fizikai komponensről van szó, ez magában foglalja: (1) az eszközfonetika műszaki fejlődését, elsősorban a számítástechnikai és új technológiai megoldások elterjedését, (2) nagy adatbázisok létrehozását és elemzését (pl. korpuszelemzések) és végül, ennek köszönhetően (3) modellek felállítását. Így számos fonológiaelméleti alapon nyugvó munka született, mint például Gårding 1981-es prozódiai Lund-modellje⁵ vagy az angol intonáció leírására Pierrehumbert 1980-as lineáris tónusszekvencia modellje (ld. 3. rész). Ezen előzmények után kezdődött el a beszéd szintézisen alapuló ún. szöveg–beszéd átalakítás (angol nevén *text-to-speech analysis*), a különféle mesterséges beszédelőállítás (*speech synthesis*) és ez utóbbi velejárója a szabályalapú beszédrendszerek (*speech-by-rule system*, angol rövidítése: SRS) kutatása és fejlesztése, melyeket később részletesebben is tárgyalunk.

A gépi beszédelőállítás során ahhoz, hogy a fülnek is kellemes eredményt kapjunk teljes szabályrendszereket kell felállítani és írni. Az olyan szabályrendszerek megírása azonban, melyek magukban foglalják mind a szegmentális, mind a szuprasegmentális jelenségeket, elég összetett feladat elé állítja a kutatót, és megköveteli az adott nyelv fonológiai szabályainak és azok fonetikai megvalósításának alapos ismeretét és elemzését. E nélkül ugyanis aligha lehetséges megfelelő programot, algoritmust vagy modellt létrehozni.

Mint a neve is mutatja, a beszédszintézisen alapuló szöveg–beszéd átalakítás lényege egy olyan nyelvspecifikus algoritmus megírása és alkalmazása, amely lehetővé teszi a számítógép számára, hogy az írott szöveget (input) átalakítsa érthető beszéddé (output). Mivel a cél egy megfelelő dallamszerkezet létrehozása, prozódiai szinten egy ilyen algoritmusnak tartalmaznia kell különböző prozódiai jelenségek leírását is. Ilyen például az alaphangmagasság, melyet Ladd (1990: 38–41) tárgyal a CSTR⁶ dallammenetet szabályzó modell kapcsán, valamint idetartozik a nagy szakirodalommal rendelkező lelépés (angol nevén *downstep*). De ide sorolható a fókusz szabályok leírása is, mint ahogy azt az angol nyelvben Horne (1988) bemutatja.

A beszédelőállítás, vagy más néven beszédszintézis, jól példázza a fonetika és fonológia közötti kapcsolat meglétét. Trask (1996) ezt így határozza meg: „Az emberek által is érthető mesterséges beszéd rendszerint gépi úton történő előállítása”. E terület kutatásában a hollandiai IPO (Institute for Perception Research, Eindhoven) ért el figyelemre méltó eredményeket, többek közt az intonációs vizsgálatok terén. Noha az IPO-ban végzett kutatások alapvetően a beszédpercepció vizsgálatára irányulnak, Ladd (1996: 14–21) amellett érvel, hogy az IPO intonációs szerkezet elmélete⁷ valójában fonológiaiainak tekinthető, mivel tartalmazza az ábrázolás egy absztrakt fonológiai szintjét és a fonológiai elemek fonetikai realizációjának részletes leírását is.

A szabályalapú beszédrendszerekre jó példa Hertz (1990) Delta program nyelve⁸, amely a nem-lineáris fonológia⁹ és fonetikai ismeretek házasításával létrehozott beszédelőállító program. Hertz meghatározása szerint az „SRS olyan szabályrendszer, amelyet azzal a céllal terveztek a kutatók, hogy a nyelvészek a[z általuk vizsgált] fonológiai és fonetikai szabályokat a beszédelőállítás során könnyen tesztelni tudják” (i.m. 215). A program lényege az, hogy a felhasználó – a nyelvész maga – nyomon követheti, szabályozhatja és megállíthatja a szabályok végrehajtását az általa kiválasztott programszakaszban, majd tetszése szerint megjelenítheti és módosíthatja a létrejött megnyilatkozást.

Ezen a ponton érdemes e három terület hazai eredményeit is vázlatosan áttekintenünk: Bolla (1992: 72–73) beszámol arról, hogy a magyar beszédszintézis kutatás, elsősorban a beszédészlelésre összpontosítva (pl. Gósy 1989) már az 1970-es években megindult. Beszédszintézis ill. szöveg–beszéd átalakítással kapcsolatos vizsgálatok már húsz éve folynak az MTA Nyelvtudományi Intézetében (Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Távközlési és Telematika¹⁰ Tanszékén, gyakran a két intézmény együttműködésével (ld. Németh et al. 1998; Olasz 1989; Olasz és Olasz 1998). Olasz (1999: 79) beszámol arról, hogy az első hazai szöveg–beszéd átalakítót (HUNGAROVox) a 80-as évek elején fejlesztették ki az MTA Nyelvtudományi Intézetében, melynek legkorszerűbb változatáról, PROFIVox néven, nemrég számoltak be a kutatók (Olasz et al. 2000). Ez utóbbinál a prozódiai szerkezet kialakításához, mint ahogy az kiderül irodalmi hivatkozásukból, felhasználták a magyar nyelv intonációjának fonológiai leírását is (Varga 1994). Vicsi és Víg

(1998: 163) arról számol be, hogy elkészült az első magyar nyelvű beszédatadabázis – BABEL – melynek célja, hogy a hivatalos magyar köznyelvet reprezentálja. Ezt egy többnyelvű kelet-európai beszédatadabázist létrehozó program keretében készítették el a kutatók 1995 és 1998 között. Láthatjuk tehát, hogy a magyarországi kutatások szinte együtt haladnak a nemzetközi kutatásokkal, és itt szándékosan nem a „követik azokat” kifejezést használom.

Ami a laboratóriumi fonológia fonológiai komponensét illeti, ki kell emelnünk, hogy az nemcsak más fonológiai irányzatok eredményeit építheti be saját kutatásaiba, hanem hatással lehet újak létrejöttére is. Ilyen például a Browman & Goldstein (1986, 1990) által kidolgozott artikulációs fonológia¹¹, vagy a Ladd (1983, 1992, 1996) által tárgyalt intonációs fonológia. Általában véve két elméleti rendszer bizonyult eddig a legtermékenyebbnek: az autoszegmentális (pl. Goldsmith 1976), valamint a metrikus fonológia (Lieberman & Prince 1977). Ladd (1996: 42) például megemlíti, hogy az intonációs fonológia Lieberman (1975), Bruce (1977) és Pierrehumbert (1980) PhD dolgozatain alapszik, melyeket könyvében autoszegmentális-metrikus (AM) megközelítésként általánosít.

Témakörtről függően, tehát attól, hogy szegmentumokat, gesztusokat, illetve szupraszegmentális jelenségeket vizsgál-e a szerző laboratóriumi fonológiai elemzésében, a felhasznált szakirodalom nyilvánvalóan szerzőként változik, s ennek részletes tárgyalása meghaladja jelen dolgozat kereteit. Közös jellemzőjük azonban az, hogy szinte mindegyik a nem-lineáris generatív nyelvészetből nő ki. A következő fejezet azt mutatja majd be, hogy hogyan hatott a metrikus fonológia a lelépés ábrázolására.

Azért, hogy érzékelhető legyen, mekkora területek vizsgálatára terjedt ki a laboratóriumi fonológia az utóbbi időszakban, érdemes egybevetnünk az első és hetedik konferencia kutatási kérdéseit. (A második, harmadik és negyedik konferencia témaköreit Docherty & Ladd 1992; Keating 1994; Connel & Arvaniti 1995 tárgyalja.) A legelső cikkgyűjtemény (Kingston & Beckman 1990) három fő témakört ölel fel: (1) a szupraszegmentális jelenségek vizsgálatát (pl., Beckman & Edwards, Inkelas & Leben, Ladd, Silverman & Pierrehumbert, Selkirk), (2) a fonológiai reprezentáció és a fonetikai szerkezetek közötti kapcsolat elemzését (pl. a már említett Hertz cikk), valamint (3) a szegmentumok szerkezetének tárgyalását (pl. Clements tanulmánya).

A 2000-ben tartott legutóbbi konferencia* „témái” a következők voltak: fonológiai kódolás, fonológiai folyamatok ábrázolása, terepmunka és fonológiaelmélet, beszédtechnológia és fonológia elmélet, valamint fonetika-fonológia interface (itt az angol kifejezés a két terület érintkezési pontjainak kutatását jelenti).

Összegezve, a laboratóriumi fonológia célja az, hogy megvizsgálja a fo-

---

* <<http://www.let.kun.nl/labphon7//themes.shtml>>

nológiai komponens és a fonetikai komponens közötti kapcsolatot abból az alapállásból, hogy számos olyan elméleti és gyakorlati probléma létezik, mely mindkét tudományterület alkalmazásával vizsgálható. Láthattuk azt is, hogy a fonetikusok és fonológusok közötti közeledés igénye inkább volt a beszédtechnológia fejlődésének elkerülhetetlen velejárója, mint valamiféle „békülési folyamat” eredménye.

3. A lelépés reprezentációja a laboratóriumi fonológiában

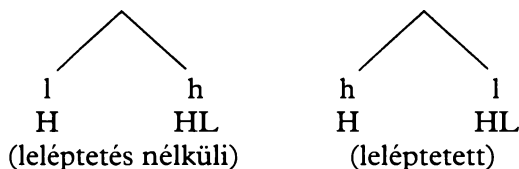
Ahogy korábban említettük, a laboratóriumi fonológia egyik központi témája a prozódiai jelenségek vizsgálata (pl. hangsúly, intonáció). Az intonáció fonológiai leírásaiban azonban az egyik megoldásra váró probléma mindig az, hogy a fonológiai szabályok fonetikai megjelenítését hogyan lehet létrehozni (vö. a korábbi idézettel). Thorsen az intonáció absztrakt reprezentációjával kapcsolatban megjegyzi, hogy ez a „leírásnak az a szintje, ahol a szignifikáns és disztinktív választások végbemennek, és amelyből a fonetikai reprezentáció szabályok alkalmazásával hajtható végre” (1986: 1206).

Pierrehumbert 1980-as lineáris „tónusszekvencia modellje”¹² autoszegmentális és metrikus fonológiai alapokon nyugszik (ld. 2. rész) és tükrözi a fenti elvárásokat. Véges állapotú modelljében Pierrehumbert megadja a megengedhető dallamenetek intonációs nyelvtanát. (Az eredeti modellt és annak módosított változatait Ladd (1996) tárgyalja részletesen.) Ez alapján H(igh), magas, és L(ow), alacsony, dallamcsúcsokból felépülő szekvenciákat lehet létrehozni. A szerző azokat a szabályokat is megadja, amelyek segítségével a fonológiai reprezentációból levezethető a fonetikai reprezentáció. Ezek az ismétlődően alkalmazott végrehajtási szabályok a dallamcsúcsokhoz fonetikai értékeket rendelnek, és így létrejön az egymást követő dallamcsúcsok közötti F0 (alapfrekvencia) görbe. Ily módon levezethető egy adott dallamsor valós F0 kontúrja. Modelljében alkalmaz egy lelépési szabályt is, amely egy H dallamcsúcsot az öt megelőző H-hoz képest egy *k* állandó együttható segítségével léptet le. Ez a szekvenciálisan működő szabály a F0 helyi tervezését teszi csak lehetővé, és feladata az, hogy megjelenítse a dallamgörbe ereszkedését.

Ladd (1984) érvelése szerint az ereszkedő hanglejtés meglétére beszédészlelési és –képzési bizonyítékaink vannak. Ami a percepciósi bizonyítékot illeti, amikor fonológiai értelemben véve két egyenlő H dallamcsúcs követi egymást, a valóságban a hallgatók a hanglejtés automatikus esését várják. A másik bizonyítékot az szolgáltatja, hogy a hanglejtés esése figyelhető meg azokon a hosszú szótagsorokon, amelyek nem kapnak dallamhangsúlyt. Következésképp, ha a teljes dallam ereszkedését ábrázolni kívánjuk, akkor egy lelépési szabályra van szükségünk. Meg kell jegyeznünk, hogy a lelépés tárgyalása nem csak a laboratóriumi fonológiára jellemző (vö. Ladd 1984 (a téma áttekintése); Thorsen 1985; Ladd 1988; van den Berg et al. 1992; Kubozono 1992; Grice 1995; és még sokan mások).

Lieberman & Prince (1977)¹³ nyomán Ladd a lelépés hierarchikus metrikus ábrázolására tesz kísérletet. Véleménye szerint a lelépést az intonációs szerkezeti elemek közötti metrikus kapcsolatként lehet ábrázolni (1990: 43), ahogyan az (1) ábra bemutatja. A nyomtatott *H* és *L* nagybetűk magas és alacsony dallamsúcúcsokat jelölnek, míg az ágrajz csomópontjainak relatív magasságát a kis *h* és *l* szimbolizálja.

(1)

(Ladd 1990: 43)

A (2) mondataiban Ladd F0 értékeket mért azzal a céllal, hogy megfigyelje a frázisok kezdetén lévő különbségeket (vö. az ereszkedő hanglejtés „újra-indítása”, Ladd 1988). Nézete szerint (1990: 45) az intonációban nemlokális függőségi viszony létezik, melynek az a bizonyítéka, hogy vannak olyan mondaton belüli határok, melyek F0 értékei a teljes mondat szintaktikai szerkezetétől függenek. (A példamondatokban szereplő kötőszavak magyar megfelelői: and = „és”, but = „de”; fordítási megfontolásból az „és” helyét kapcsos zárójelben jelölöm a magyar változatban.)

(2a) Allen is a stronger campaigner, and Ryan has more popular policies, but Warren has a lot more money. (*and / but* szerkezet)
(magyar fordítás: Allen határozottabb kampányhadjáratot folytat, [és] Ryannek népszerűbbek a politikai nézetei, de Warrennek sokkal több pénze van).(*és / de* szerkezet)

(2b) Ryan has a lot more money, but Warren is a stronger campaigner, and Allen has more popular policies. (*but / and* szerkezet)
(magyar fordítás: Ryannek sokkal több pénze van, de Warren folytat határozottabb kampányhadjáratot, [és] Allennek pedig népszerűbbek a politikai nézetei.) (*de / és* szerkezet) (Ladd 1990: 45)

Cooper & Paccia-Cooper (1980) nyomán Ladd rámutat, hogy a *but*-határok erősebbek, mint az *and*-határok és a (2) mondatainak zárójeles jelölése olyan, mint (3). A hierarchikus (metrikus) ábrázolás pedig jól tükrözi ezeket a „határerősségbeli” különbségeket.

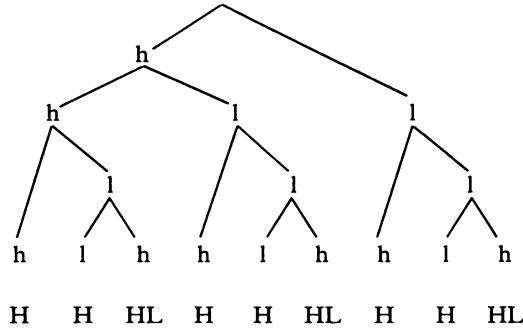
(3a) [A and B] but [C]

(3b) [A] but [B and C]

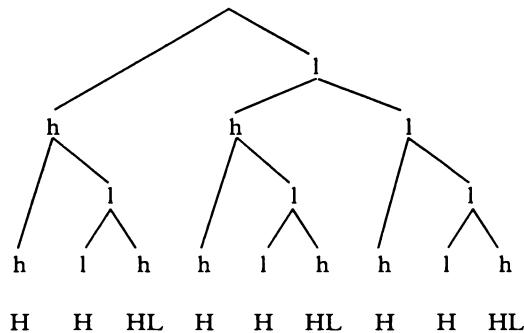
A Ladd által javasolt (1990: 47) lelépés metrikus reprezentációját a (2) mon-

dataira a (4) ábrái szemléltetik. A különböző módon elágazó ábrák a (3a) és (3b) közötti különbségeket jól tükrözik. A (4b) hierarchikus szerkezete például azt érzékelteti, hogy a határt követő hangmagasságérték (a [B and C] esetében) magasabbra kerül a *but* után.

(4a)

(4b)

Ladd azt hangsúlyozza tehát, hogy a lelépés metrikus elemzése alkalmas arra, hogy nem-lokális függőségi viszonyokat ábrázoljon, míg Pierrehumbert éppen ezért veti el ezt a fajta megközelítést (1980: 45). Mint korábban említettük, Pierrehumbert lelépési szabálya helyileg működik, és egy H dallamcsúcs lejjebbvitele az őt megelőző H dallamcsúcshoz viszonyítva megy végbe. Eltérően azonban Pierrehumbert modelljétől, Ladd elismeri, hogy az ő elemzésében a fonetikai megvalósítás (az F₀ kontúr, mint végeredmény) még nem megoldott.

Ebben a részben ugyanannak a jelenségnek két különböző fonológiai megközelítését vázoltuk fel azért, hogy először is bemutassuk, hogyan válhat az intonáció egy absztrakt modellje fonetikailag megjeleníthetővé, másodszor pedig, hogy hogyan lehet a metrikus fonológia eredményeit a laboratóriumi fonológia kutatásaiba beilleszteni.

4. Összefoglalás

Docherty & Ladd (1992) bevezetőjükben azt írják, hogy „a laboratóriumi fonológia beszélt nyelvi adatokat használ olyan kutatási kérdések megválaszolására, melyek a fonológia absztrakt kategorikus szerkezeteit vizsgálják.” Ez a tömör állítás tükrözi ugyan a lényegét, de ahhoz nem elég pontos, hogy egy fonetika és fonológia szótárban definícióvá váljék.

A következő meghatározást javaslom: a laboratóriumi fonológia nem fonológiai elmélet, hanem azoknak a fonológiai és fonetikai tárgyú kutatási kísérleteknek a gyűjtőneve, amelyeknek célja, hogy a nyelvtan fonológiai és fonetikai komponense között kapcsolatot hozzanak létre úgy, hogy az elemzett beszélt nyelvi adatok fényében felhasználják mind a fonológiai elméleteket (pl. autoszegmentális, metrikus), mind pedig a fonetikai kutatások eredményeit. A fonológia interdiszciplináris területként lehetővé teszi kutatók számára, hogy új elméleteket dolgozzanak ki és/vagy továbbfejlesszék a már meglévőket (pl. a Browman & Goldstein (1990) által kidolgozott artikulációs fonológia).

Tanulmányomban ennek az irányzatnak csak egy kis részét tudtam bemutatni és példákkal alátámasztani. Ez jól érzékelteti azt is, hogy milyen sok vizsgálónivaló van még. Mivel az általam képviselt megközelítés túlnyomórészt a fonológiai oldalt hangsúlyozta, meggyőződésem, hogy egy hasonló, a fonetikus szemszögéből megírt összefoglaló a laboratóriumi fonológia még teljesebb bemutatását tenné lehetővé.

Jegyzetek

1. 1980-as munkája az angol nyelv intonációjának fonetikai és fonológiai ábrázolásáról az intonáció kutatás mérföldköve.
2. Idáig hét konferenciát rendeztek meg összesen. A másik hat: 1989 – University of Edinburgh, 1991 – University of California, Los Angeles, 1993 – Oxford University, 1996 – Northwestern University, 1998 – University of York, 2000-Catholic University, Nijmegen.
3. Trask (1996) a következő fonológiai elméleteket határozza meg Atomic Phonology, Autosegmental Phonology*, Computational Phonology, CV Phonology*, Dependency Phonology*, Dynamic Phonology, Equational Phonology, Functionally Constrained Phonology, Glossematic Phonology, Government and Charm Phonology*, Lexical Phonology*, Metrical Phonology, Natural Generative Phonology*, Natural Phonology*, Particle Phonology, Stratificational Phonology, Systemic Phonology, Underspecification Theory, Upside-Down Phonology* (a csillaggal jelölt elméletek magyarul is hozzáférhetők; ld. Siptár 1993).
4. Részletes ismertetőjét Ladd (1996) adja meg. Állítása szerint két egymástól független irányzat segítette elő az intonációs fonológia kialakulását: a nemlineáris generatív fonológia és a ‘laboratóriumi fonológia’ (i.m. 2).

5. Ezt a modellt eredetileg a svéd intonáció leírására fejlesztették ki, melyet később más nyelvekre is alkalmaztak. Ne keverjük össze a London-Lund Corpus of British English (LLC) adatbázissal, melyet a szóbeli diskurzusok kutatásában használnak a kutatók, valamint a Lancaster-Oslo/Bergen Corpusszal, amely az előző „írásos” párja (további részletekért, ld. Nevalainen 1992).
6. CSTR a Centre for Speech Technology Research (Edinburgh) rövidítése.
7. Ezt az elméletet először a holland nyelvre dolgozták ki.
8. A Cornell egyetemen (USA) dolgozták ki, és még fejlesztés alatt állt a cikk megjelenésekor. Sajnos jelenlegi alkalmazásáról bővebbet nem tudok.
9. Hertz (1990: 218) megjegyzi, hogy ezt a programot a bambara tonális nyelvre írták; az elméleti háttérrel pedig Clements & Keyser (1983) munkája nyomán a CV fonológia adta.
10. A *telematika* kifejezés a *telekommunikáció* és az *informatika* szavak összetételéből származik.
11. Trask (1996) úgy határozza meg, hogy „egy olyan kísérlet, melynek célja, hogy az autoszegmentális fonológia elemző gondolatait kiterjessze az artikulációs fonológiára”.
12. E modell ellenpontjaként Thorsen (1985) amellett érvel, hogy a sztenderd dán intonáció hierarchikusan ábrázolható (ld. még Grønnum [korábban Thorsen] 1998).
13. Ladd (1990: 44) analóg módon megadja a prominencia ágrajz ábrázolásából ismert Designated Terminal Element (DTE) megfelelőjét, mely a Highest Terminal Element (HTE) nevet kapja, és a Relative Prominence Projection Rule (RPPR) mintájára megkísérli a Relative Hight Projection Rule (RHPR) még nem végleges formáját megadni.

Irodalom

- Beckman, M. E. & Edwards, J. 1990. Lengthenings and shortenings and the nature of prosodic constituency. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) *Papers in laboratory phonology. Between the grammar and physics of speech*. Cambridge: CUP.152–178.
- Bolla K. 1992. Szintetizált szupraszegmentális hangszerkezetek percepciós vizsgálatokhoz. In: Bolla, K. (ed.) *Szupraszegmentális elemzések*. Egyetemi fonetikai füzetek 7. Budapest: ELTE. 72–89.
- Browman, C. P. & Goldstein, L. 1986. Towards an articulatory phonology. *Phonology Yearbook* 3, 219–52.
- Browman, C. P. & Goldstein, L. 1990. Tiers in articulatory phonology. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 341–76.
- Bruce, G. 1977. *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund: Gleerup.
- Clements, G. N. 1990. The role of sonoroty cycle in core syllabification. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 283–333.
- Clements, G. N. & Keyser, S, J. 1983. *CV phonology: a generative theory of the syllable*. Cambridge, MA: MIT Press. In: Hertz 1990: 218.

- Cooper, W. & Paccia-Cooper, J. 1980. *Syntax and speech*. Cambridge, MA: Harvard University Press. In: Ladd 1990: 46.
- Connell, B. & Arvaniti, A. (eds.) 1995. *Phonology and phonetic evidence. Papers in laboratory phonology IV*. Cambridge: CUP.
- Connell, B. & Ladd, D. R. 1990. Aspects of pitch realisation in Yoruba. *Phonology* 7, 1–29.
- Docherty, G. J. & Ladd, R. D. (eds.). 1992. *Papers in laboratory phonology II. Gesture, segment, prosody*. Cambridge: CUP.
- Gårding, E. 1981. Contrastive prosody: a model and its applications. *Studia Linguistica* 35, 146–165. In: Horne 1988: 31.
- Goldsmith, J. 1976. *Autosegmental phonology*. PhD thesis, MIT.
- Gósy M. 1989. *Beszédészlelés*. Series A Studia et Dissertationes, 2. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Gósy M. (ed.) 1998. *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Gósy M. (ed.) 1999. *Beszéd kutatás '99. Elméleti és alkalmazott fonetikai tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Gósy M. (ed.) 2000. *Beszéd kutatás 2000. Beszéd és társadalom*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Grice, M. 1995. Leading tones and downstep in English. *Phonology* 12, 183–233.
- Grønnum, N. 1998. Intonation in Danish. In: Hirst, D. & Di Cristo, A. (eds.) *Intonation Systems. A survey of twenty languages*. Cambridge: CUP. 131–51.
- Hertz, S. 1990. The Delta programming language: an integrated approach to non-linear phonology, phonetics and speech synthesis. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 215–57.
- Hirst, D. & Di Cristo, A. (eds.) 1998. *Intonation systems. A survey of twenty languages*. Cambridge: CUP.
- Horne, M. A. 1988. Towards a quantified, focus-based model for synthesizing English sentence intonation. *Lingua* 75, 25–54.
- Inkelas, S. & Leben, W. R. 1990. Where phonology and phonetics intersect: the case of Hausa intonation. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 17–34.
- Keating, P. (ed.). 1994. *Papers in laboratory phonology III. Between the grammar and physics of speech*. Cambridge: CUP.
- Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 1990. *Papers in laboratory phonology I. Between the grammar and physics of speech*. Cambridge: CUP.
- Kubozono, H. 1992. Modeling syntactic effects on downstep in Japanese. In: Docherty, G. J. & Ladd, R. D. (eds.) 368–87.
- Ladd, R. D. 1983. Phonological features of intonational peaks. *Language* 59, 721–59.
- Ladd, R. D. 1984. Declination: a review and some hypotheses. *Phonology Yearbook* 1, 53–74.
- Ladd, R. D. 1988. Declination “reset” and the hierarchical organization of utterances. *Journal of the Acoustical Society of America* 84, 530–44.
- Ladd, R. D. 1990. Metrical representation of pitch register. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 35–57.

- Ladd, R. D. 1992. An introduction to intonational phonology. In: Docherty, G. J. & Ladd, R. D. (eds.) 321–34.
- Ladd, R. D. 1996. *Intonational Phonology*. Cambridge: CUP.
- Lieberman, M. 1975. *The intonational system of English*. PhD thesis, MIT.
- Lieberman, M. & Prince, A. 1977. On stress and linguistic rhythm. *Linguistic Inquiry* 8, 249–336.
- Németh G., Zainkó Cs., Bogár B., Szendrényi Zs., Olaszi P., & Ferenczi T. 1998. Elektronikus levélfelolvasó. In: Gósy M. (ed.) 189–203.
- Nevalainen, T. 1992. Intonation and discourse type. *Text* 12, 397–427.
- Olaszy G. 1989. *Elektronikus beszédelőállítás. A magyar beszéd akusztikája és formánsszintézise*. Budapest: Műszaki Kiadó.
- Olaszy G. & Olaszi P. 1998. Hangidőtartamok mesterséges változtatása periódusok kivágásával, megismétlésével. In: Gósy M. (ed.) 151–162.
- Olaszy G. 1999. Beszédatatbázisok készítése gépi beszédelőállításhoz. In: Gósy M. (ed.) 68–89.
- Olaszy G., Kiss G., Németh G. & Olaszi P. 2000. Profivox: a legkorszerűbb hazai beszédszintetizátor és szövegfelolvasó. In: Gósy M. (ed.) 167–179.
- Pierrehumbert, J. 1980. *The phonology and phonetics of English intonation*. PhD dissertation, MIT.
- Selkirk, E. O. 1990. On the nature of prosodic constituency: comments on Beckman and Edward's paper. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 179–200.
- Silverman, K. E. A. & Pierrehumbert, J. B. 1990. The timing of prenuclear high accents in English. In: Kingston, J. & Beckman, M. (eds.) 72–106.
- Siptár P. 1993. *Modern fonológiai szöveggyűjtemény II*. Szeged: JATE.
- Thorsen, N. 1985. Intonation and text in Standard Danish. *Journal of the Acoustical Society of America* 77, 1205–16.
- Trask, R. L. 1996. *A dictionary of phonetics and phonology*. London–New York: Routledge.
- van der Berg, R., Gussenhoven, C. & Rietveld, T. 1992. Downstep in Dutch: implications for a model. In: Docherty, G. J. & Ladd, R. D. (eds.) 335–67.
- Varga L. 1994. A hanglejtés. In: Kiefer F. (ed.) *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 468–549.
- Vicsi K. & Víg A. 1998. Az első magyar nyelvű beszédatatbázis. In: Gósy M. (ed.) 163–177.

Gertrice/Altrude (ön)életrajzai II.*

Sélei Nóra

Két szereplő keres két szerzőt

Az „Adá”-val szemben, mely formailag tiszta életrajznak tűnik, még ha burkolt módon az utolsó bekezdés által közös önéletrajzzá válik is, az *Alice B. Toklas önéletrajza* még egyértelműbben szakít a lejeune-i önéletrajzi szerződésekben rejlő konvenciókkal, azaz az olvasó azon feltételezésével, hogy az önéletrajzi szöveg szerzője, narrátora és elbeszélő „én”-je azonos, valamint hogy a szöveg nem fikatív jellegű. A cím ugyanis egyértelmű „műfaji elvárásokat” ébreszt – azaz Lejeune fogalma alapján egy Alice B. Toklas által írott, Alice B. Toklas narrátor által elbeszélő, Alice B. Toklasról szóló nem-fiktív önéletrajzot várnánk, amely arra a magától értetődőnek vett igazságra épül, mely szerint létezik az autonóm, már a szöveg létrejötte előtt is eleve létező szubjektum, s ez az egységes, totalizálható szubjektum az önéletrajz szerzője, elbeszélője és tárgya is egyszerre.

Ezzel szemben a szöveget Gertrude Stein neve jegyzi, legalábbis az irodalmi hagyomány szerint. Azt pedig, hogy a név és a szöveg, valamint a műfajhoz kötődő konvenció mennyire kétséges ebben az esetben, kellőképp jelzi, hogy a szöveg első kiadásakor csak a cím jelent meg a borítón, valamint Toklas és Stein közös képe, tehát lehetetlen volt megállapítani, hogy ki a szöveg alanya és ki a tárgya (vö. Gilbert & Gubar 1989: 256), és csak az „önéletrajz” utolsó bekezdéséből visszakövetkeztetve olvasták bele a szövegbe Steint, mint író:

Amikor Ford Madox Ford a *Transatlantic Review*-t szerkesztette, egyszer azt mondta Gertrude Steinnek [sic], elég jó író vagyok, elég jó szerkesztő és elég jó üzletember is, de azt nagyon nehéznek találom, hogy mindhárom egyszerre legyek.

En is elég jó házvezetőnő vagyok, és elég jó kertész, és elég ügyes vagyok a varrásban, amellet jó titkárnő, elég jó szerkesztő és elég jó orvos kutyabajokban, s ezt mind egyszerre kell végeznem, úgyhogy nehéznek találom, hogy mindehhez még elég jó szerző is legyek.

---

* Jelen tanulmány egy hosszabb írás második fele. Első része, amely Gertrude Stein „Ada” című szövegének elemzése, a *Modern Filológiai Közlemények* II. évfolyamának 2. számában jelent meg (18–33). A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, és egy készülő, *Századelős írónők önéletrajzi írásai* munkacímű könyv egyik fejezete.

Mintegy hat héttel ezelőtt Gertrude Stein azt mondta, nekem úgy tetszik, soha nem fogja megírni azt az önéletrajzot. Tudja, mit csinállok? Én fogom megírni maga helyett. Ugyanolyan egyszerűen fogom megírni, mint Defoe a *Robinson Crusoe* önéletrajzát. És megírta, és íme, itt van. (Stein 1974: 227. Fordította Szobotka Tibor. Minden további idézet ebből a fordításból való.)

Ennek a záróbekezdésnek köszönhető, hogy a szöveg azóta is Gertrude Stein neve alatt jelenik meg, bár számtalan, különböző mértékű kétely fogalmazódott már meg a kritikusokban, filológusokban: egyik végtelként néhányan magától értetődőnek veszik Stein kizárólagos szerzőségét, másik végtelként pedig néhány kritikus arra a következtetésre jut, hogy a teljes szöveget Toklasnak tulajdonítsa, és az egyik legsikeresebb irodalmi blöffnek tartsa (mint például Gilbert és Gubar 1989: 254). Erre elsősorban az szolgáltat alapot, hogy stilisztikai szempontból a szöveg egyrészt meglehetősen egyedi a Stein életművön belül – ezt minden kritikusa hangsúlyozza: Marjorie Perloff nyitott és nyilvános könyvnek, közönségszövegnek nevezi a Stein által valódinak tartott könyvekkel szemben (Perloff 1988: 61) – másrészt pedig Sandra M. Gilbert és Susan Gubar összevetette Toklasnak a Stein halála után írt szövegeit (szakácskönyvét és visszaemlékezéseit) az *Alice B. Toklas önéletrajzával*, és kimutatták az *Önéletrajzzal* való hasonlóságot (Gilbert & Gubar 1989: 253).

Ha a szerzőt keressük, valóban nem egyszerű a helyzet, hiszen az első megjelenés után mindazok, akik ismerték Toklast, nem győzték hangsúlyozni, mennyire az ő fanyar, sokszor száraz, de maró éltől sem mentes hangja hallatszik ki a szövegből – mintha ő diktálta volna, még ha Alice hevesen tagadta is ezt a lehetőséget (Simon 1977: 186). Ezen túl, ismerve Toklas szerepét Stein szövegeinek végleges változatában, valójában egyetlen Stein-szövegről sem lehet teljes biztonsággal azt állítani, hogy csakis Stein írta, hisz Stein legendás kézírása sokszor saját maga számára is olvashatatlan volt: ilyenkor Toklas – azt állítva, hogy ő el tudja olvasni – adta meg a szöveg végleges formáját gépelésével, korrektúrázásával.

Mindezekén túl Linda Wagner-Martintól azt is meg lehet tudni, hogy a Texasi Egyetemen található kéziratban egész oldalak Toklas kézírásában maradtak fenn, erősítve ezzel azt a korabeli legendát, hogy amikor csak szüksége volt Steinnak Alice hangjára, akkor Toklas írt meg valamennyi anyagot (Wagner-Martin 1995: 200). Ehhez kapcsolódik kettejük együtt-létének – és együttműködésének – egy másik jellemzője: „minden történet, amely valaha is elhangzott a házban, Alice változatában hangzott el”, mert Stein, akinek nem volt jó memóriája, mindig tőle kérdezte meg, hogy mi is történt és mikor (Simon 1977: 185*); Alice hozzájárulása túlmént a korrek-

---

* Minden angol nyelvű szakirodalmi idézet, melynek nem létezik magyar nyelvű változata, a tanulmány szerzőjének a fordításában szerepel.

túrázás akaratlagos vagy akaratlan átírásain: egyes esetekben ragaszkodott hozzá, hogy bizonyos részek, megjegyzések kerüljenek bele a szövegbe (Simon 1977: 186). Richard Bridgman ezen túl azt is állítja, Alice szorgalmazta, hogy Stein folytassa a könyvet: Stein valószínűleg megelégedett volna a maga szűkebb olvasókörével és személyes prózájával (Bridgman 1970: 87). Linda Simon a kettősség mindkét oldalát hangsúlyozza, mondván, Alice hangját használva Stein viccnek szánta a könyvet, és megszabadult a felelősség érzésétől, ugyanakkor egyszer keserűen jegyezte meg, hogy természetesen már megint Alice került ki győztesen, mert a könyvet be kellett fejeznie (Simon 1977: 185). E meglehetősen komplex és számtalan „szerzőségi” lehetőséget felvető szöveg nagy közönségsikere után talán nem is meglepő az, amit Gilbert és Gubar állít: Stein komoly identitásválságon ment át – tegyük hozzá, bármennyire nem szerette is az identitás fogalmát – az *Önéletrajz* fogadtatását látva, amiből a két kritikus arra következtet, hogy nagy valószínűséggel nem is ő írta szöveget (Gilbert & Gubar 1989: 252). Még ha ezt a következtetést nem fogadjuk is el fenntartások nélkül, az kétségtelenül elképzelhető, hogy annak a Steinnak, aki ekkor már közel két évtizede próbálta elérni, hogy széles körben olvassák írásait, bizonyára nagy belső megpróbáltatást jelentett, hogy olyan írással lett egyszeriben nagy olvasókörzés előtt is ismert, amelyet – ha ő írt is – nem olyan nyelven írt meg, amelyet ő maga nagyra és fontosnak tartott, s amelynek „szellemessége és világos szerkezete sokkoló ellentétben áll Stein oly sok más írásának unalmas ismétlődéseivel” (Gilbert & Gubar 1989: 254).

A szerzőség eme kétértelműségét figyelembe véve el lehet játszani a „kinek az életrajza/önéletrajza” kérdésével, és valószínűleg a tényezők összes permutációja igazzá tehető valamilyen szinten: Toklas önéletrajza – amennyiben formailag az egyes szám első személyben beszélő Toklas a narrátor; de egyben Toklas életrajza is – hiszen az utolsó bekezdés miatt hagyományosan Stein szerepel szerzőként, s az egyes szám első személy csak álcázás, mimikri; ugyanakkor olvasható a szöveg Stein életrajzaként – hisz mint számtalan kritikus megjegyezte, Toklas mint narrátor valójában nem önmagáról, hanem Steincről beszél; de épp emiatt olvasható a szöveg Stein álcázott önéletrajzaként: ezen érvelés szerint e mögé az álca mögé bújtatta saját, átlagosnál határozottabb és nagyobb – maszkulin – egóját, s a toklasi narrátor mögül beszél az önéletrajz valódi „szerzője” – és Randa Dubnick véleménye szerint maga Stein is ez utóbbi, legtöbb narratív csavart magában rejtő változatot hangsúlyozta (Dubnick 1984: 113).

Kérdés azonban, hogy minden műfaji elvárási horizont ellenére érdekes-e a szöveget csakis abból a szempontból vizsgálni, hogy az önéletrajz mint műfaj az önéletrajzi szerződésen alapul, azaz feltételezi a szöveg narrátora, tárgya és a szövegen kívüli referens közötti igazolható azonosságot s az autonóm identitást mint a szöveg magától értetődő vonatkozási pontját, valamint azt is, hogy e „szerződés” szerint az önéletrajz olvasója számára is érvényes a hármas referencialitás. Az *Önéletrajz* azonban (mint minden más

önéletrajz) – egy másfajta szemszögű olvasatban, mely nem akarja a szerzőség kérdését eldönteni szövegen belüli és kívüli bizonyítékok alapján – nem tesz egyebet, mint radikális módon nyilvánvalóvá teszi a szerző halálát, annak barthes-i értelmében:

az írás lerombol mindenféle hangot, mindenféle eredetet. Az írás éppen e semleges, e kompozitum, a mellékösvény, amelyen át szubjektumunk elillan, a fehéren-fekete, amelyben minden személyazonosság feloldódik, s mindjárt elsőként az írói test azonossága. [...] létrejön ez az elszakadás: a hang elveszíti eredetét, a szerző belép saját halálába, és elkezdődik az írás. [...] Nyelvészeti szempontból a szerző pusztán az, aki ír, ahogy az *én* is pusztán az, aki kimondja, hogy *én*: a nyelvnek „alánya”, nem „személye” van. (Barthes 1996: 50, 51, 52. Fordította Babarczy Eszter.)

Az *Önéletrajz*ban nem történik más, mint a szerző halála: azáltal, hogy valószínűleg végképp eldönthetetlené válik a szerzőség, illetve hogy minden elképzelhető variációjában olvasható a szöveg Gertrice/Altrude (ön)életrajzaként, s épp ezért nem olvasható akként, radikálisan aláássa az (ön)életrajzi szerződést. Ezáltal viszont még nyilvánvalóbban előtérbe kerül a szöveg performatív jellege: elválik egymástól a szerző neve által jelölt „önéletrajzi” szöveg és az önéletrajz narrátora és tárgya: játékká, mimikrivé, nyelvi konstrukcióvá válik – s ebben a nyelvi játékban a szerző neve már abban az értelemben is csak korlátozott mértékben funkcionál, ahogy azt Foucault meghatározza: a kategorizálás eszközeként (Marcus 1994: 255). Ez a „steini” szöveg épp nem-steini jellege által válik/vált problematikus szöveggé: a szöveg tehát keresi szerzőjét, de épp performatív jellegénél fogva nem találja, és nem is találhatja.

Az *Önéletrajz* fix pozícióból kibillentett kettős aláírása (a szöveg utolsó bekezdésében egyszerre jelen levő narrátor-Toklas mint egyes szám első személyű alany, aki egyben tárgy is, és az egyes szám harmadik személyű – tehát nem önéletrajzi, de szerzőként megnevezett – „önéletrajzi” szerző Stein) a „szerzőnek” az írásától való végtelen elszakadásán és „halálán” túl azonban megkérdőjelezi a stabil identitás létét is. Csak egyet lehet érteni Leigh Gilmore értelmezésével, aki szerint a Stein által kitalált Gertrice/Altrude elnevezés sokkal több a nevek játékos egymásba csúsztatásánál: az egybefolyó, áteresztő határokon egymásba vegyülő nevek megkérdőjelezik az identitás autonómiáját és az önéletrajzi szerződésen alapuló önéletrajzi reprezentációban rejlő politikum igazságát (Gilmore 1994: 204–5).

Ez pedig egybecseng a kortárs szubjektumelméletekkel, melyek szerint a szubjektum nem eleve, előre létező, autonóm identitás, hanem éppen a szöveg által jön létre, s nem mentes a szövegben meglévő/létrejövő elcsúszásoktól, ellentmondásoktól sem. Ekképp, némileg ironikus módon, mint Leah D. Hewitt utal rá, éppen az önéletrajzi szöveg lett az *írás* modellje, melyben

a szerzői én oly látványosan megsemmisül, és beleomlik a szöveg létrehozásába (Hewitt 1990: 3). Vagy Paul de Man szavaival: „az önéletrajz érdekessége ily módon nem abban áll, hogy megbízható önismeretet tár elő – nem ezt teszi –, hanem hogy meghökkentő módon mutatja meg a tropologikus helyettesítésekből álló textuális rendszerek lezárásának és totalizálásának (vagyis létrejöttének) lehetetlenségét” (De Man 1997: 96. Fordította Fogarasi György).

Ez a szubjektum- illetve identitásfelfogás egyáltalán nem állt távol Steintől, példa rá híres-hírheft mondásainak sora: a tanulmány első részében már idézett „És az identitás furcsa dolog hogy önmagad vagy önmagadnak kivéve ahogy emlékszel magad(ra), és akkor persze nem hiszel magadnak” (idézi Stanley 1992: 65), illetve a probléma másik oldala még frappánsabb megfogalmazásban: „én azért vagyok én, mert a kiskutyám megismer engem” – azaz az én önmagával való azonossága eleve lehetetlen, csakis az emlékezet – többek között az önéletrajzi emlékezet – és a mások általi nézőpont által és annak (görbe) tükrében létezik. Ha viszont csak a kiskutyá és hasonlók szemszögéből és által létezik, akkor a kérdés az, hogy ebben a kétes szerzősége miatt is formabontó „önéletrajzi” szövegben miképpen jön létre az önéletrajzi narrátor, illetve az elbeszélés tárgya, akik, mint láthattuk, sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem azonosak az *Önéletrajz* szerzőjével – szerzőivel.

Ez annál is érdekesebb, mert a szövegnek megjelenését követően kétféle, egymásnak teljesen ellentmondó fogadtatásban volt része. Egyrészt az *Önéletrajz* rendkívüli sikert aratott még anyagi értelemben is, hiszen valamilyen módon megeleveníti a huszadik század első két évtizedének Párizsát, tehát mindazok, akik éhesen várták a legkisebb morzsákat is az 1933-ra már híressé vált posztimpreszionista, kubista és avantgárd festők és modernista írók életéből, úgy érezhették, hogy kaptak valamit, még akkor is, ha – véleményem szerint – ezek a „morzsák” igazából nem is arról szólnak, amiért olvasták őket. Másrészt viszont maguk a művészek felháborodtak: Braque, Tzara, Matisse, de rajtuk kívül a Stein család tagjai is, köztük elsősorban a valaha hően szeretett fivér, Leo Stein, aki névvel nem is szerepel a szövegben. A művészek hangot is adtak felháborodásuknak a Jolas házaspár szerkesztette *transition* című folyóirat *Testimony against Gertrude Stein* („Tanúságtétel Gertrude Stein ellen”) című írásában: pontatlansággal, csúsztatásokkal vádolták Steint, valamint azzal, hogy a modernista művészetet kizárólag személyiségek fényében, hozzájuk kapcsolódva írja le, illetve önmaga szerepét mint a festmények első vásárlóját akként tünteti fel, mintha ő fedezte volna fel a modern festészetet (vö. Hoffman 1976: 115, Hobhouse 1975: 161–4, Wagner-Martin 1995: 200–1, Mellow 1974: 354–6, Simon 1977: 188–90).

Minden valószínűség szerint túlzott a könyv megjelenése által kiváltott mindkét reakció, hiszen ha az olvasó valóban azt várja, hogy hosszan kibontott, „ártatlanul diszkurzív” (Perloff 1988: 65) történeteket, esetleg zaftos anekdoták sorát olvashatja a szövegben, akkor csalódik, hiszen az „önélet-

rajzi szerződésen” alapul mindkettő: alig-alig vannak ilyenek, helyettük gyakran szikár, szinte mantraszerű névfelsorolások állnak – a szöveg határozottan csúfot űz az olvasó várakozásából. De túlzott a *Testimony* reakciója is: ők elsősorban azt rótták fel a szövegnek, hogy akként hozza létre a század eleji modern művészetek történetét, mintha mindennek az eredője és oka Gertrude Stein lenne. Értelmezésem szerint azonban ez a Stein-kép, illetve a szöveg által a többi művésztől létrehozott kép, amely ellen tiltakoztak, ugyan valóban benne van egy szinten a szövegben, de ez csak az egyik Stein-kép: az erős „maszkulin” egójú és freudi maszkulinitás komplexussal birkózó Steiné, amely ránk hagyományozódott, s amely szerint az alkotókészség, a génusz magányos és individualista egót sejtet (vö. Gilbert & Gubar 1988: 178–8 és 1989: 251) – de mint látni fogjuk, éppen a szöveg struktúrája zárja ki a fix és abszolút központként megjelenő „Stein”-t.

A steini maszkulinitás és a génusz mítoszának összefüggése viszont legalább részleges választ adhat arra, miért forog az *Önéletrajz* Steinja körül a századelő Párizsának modern művészetete. Ha a kor „művészképét” tekintjük, akkor talán érthető, miért nem volt könnyű nőies és női művészként megszólalni – főleg nem akkor, tegyük hozzá, ha (mint Stein esetében) több évtizedes írás sem hozott kellő olvasottságot és elismertséget. Jayne L. Walkernek a Catherine A. Stimpsonéval (1984, 1986) egybehangzó érvelése szerint az *Önéletrajz*

híven tükrözi a kor attitűdjét azáltal, hogy a nőket elsősorban a férfi művészek tartozékaként kezeli, s csak esetlegesen festőként. Maga Stein, a női művész, aki egyúttal lesbikus is, az identitását meghatározó sokszoros társadalmi paradoxonra úgy reagált, hogy magát teljes mértékben férfias fogalmakkal határozta meg. (Walker 1984: 118)

A maszkulin énközpontúságot csak álcázza Toklas hangja, illetve Gilbert és Gubar szerint ez az álcázás éppen a női hangnak a „férfi” génusz általi ellopása, kisajátítása (Gilbert & Gubar 1989: 251, 219); más megközelítésben: „azáltal, hogy monumentális egóközpontúságát áthelyezi egy másik hangra, Stein sokkal könnyebben helyezi magát a könyvben minden lényeges helyzet középpontjába, s tünteti fel saját kiválóságát természetesként” (Hoffman 1976: 116). Perloff is amellet érvel, hogy a szövegből gyanúsán hiányoznak a női művészek: Marie Laurencin az egyetlen, aki művészelethezőségként és a szöveg Steinjának alteregójaként fel-felbukkan, azonban az ő megjelenítése is sokkal inkább azt sugallja, hogy mindig elment a könnyebb út irányába, a kisebb ellenállás felé: művészként sikertelen, végül festőtanárrá válik – miáltal Perloff érvelése szerint Stein alakja válik az egyetlen valóban alkotó női művésszé (Perloff 1988: 65, 77).

Kérdés azonban, hogy a szöveg teleológiája valóban afelé halad-e, hogy létrejön egy minden másnak fölérendelt középpont, a modernista művészetet megteremtő, és maga is (maszkulin) művész „Gertrude Stein”, valamint

egy „kannibál szöveg, amelyben Stein saját elképzelése szerint teremti meg Alice jellemét, aki viszont cserébe megerősíti Steint mint géniuszt” (Gilbert & Gubar 1989: 251). Az *Önéletrajz* írásakor ugyanis Steinnak volt egy megjegyzése: „Ő lesz én, amikor ezt meglátod” (idézi Simon 1977: 185). Ez a megjegyzés ellentmondani látszik a Stein „kannibalizmusának”, hiszen a „ki fal fel kit” nyelvi logikája szinte kibogozhatatlanul működik: nem lehet eldönteni, hogy az „ő” üríti ki magát azért, hogy az „én” átvehesse azt a nyelvi teret, vagy pedig ennek az ellenkezője igaz.

Ez az eldönthetetlen kettősség viszont nemcsak ebben az odavetett – és a szöveghez képest nyilvánvalóan külsődleges – megjegyzésben fedezhető fel. Az „Ada” utolsó bekezdéséhez hasonlóan az *Önéletrajzban* is létrejön egy olyan dialogikus viszony, amelyben elbeszélő és elbeszélte teljesen megkülönböztethetlenné válik. Ebből a szempontból az *Önéletrajz* az „Ada” szerkesztés és természetes folytatásának is tekinthető, hiszen míg az „Adá”-ban a narrátornak mindvégig egyértelműen megkülönböztethető a hangja, csak az elbeszélte történetbe illesztett, egymásnak szóló történetmesélés pillanatában olvad össze és válik eggyé a hallgató és a mesélő a maga kettősségében, addig az *Önéletrajzban* a szerző/narrátor ambivalenciájából és az (ön)életrajzi műfaj sajátosságából következően már maga a narrátor és az elbeszélte válik teljes mértékben megkülönböztethetlenné. A határozott, maszkulin egóként értelmezett Stein-képpel szemben e mellett az olvasat mellett érvel Chessman is, aki az énhatárok teljes elmosódásaként és felbomlásaként értelmezi az így létrejövő szubjektumo(ka)t; szerinte az effajta „párbeszéd” olyan kapcsolat metaforájaként szolgál, ahol „a kettő egy” (Chessman 1989: 65), s e játékos szerepcseré által az *Önéletrajz* megkérdőjelezi az egyedüli narrátor vagy szerző fogalmát, hiszen „nehéz megállapítani, hogy hol ér véget Stein hangja, és hol kezdődik Toklasé” (Chessman 1989: 62).

Továbbmenve, Chessman azt is hangsúlyozza, hogy a hangok efféle konfigurációja nemcsak a narrátor egyedüliségét kérdőjelezi meg, hanem a narrátor (beszélő) privilegizált helyét is a hierarchiában, hiszen „a dialógus alternatívát kínál a patriarchális tekintélyelvűséggel szemben, amely implicit módon benne rejlik az egyetlen privilegizált hangon és jelentésen alapuló monológban” (Chessman 1989: 2–3). Nem lehet véletlen, hogy Steinnak a „Lifting Belly” című (kódoltan a lesbikus szerelmet megjelenítő) versében is oly módon jelenik meg a két vágyakozó hang, hogy lehetetlen megmondani, melyik sorban ki beszél – azaz a szerepek, a hangok és mondatok teljesen felcserélhetők, ezáltal minden megszólalás performatív aktussá válik. Gilmore szerint még a heteroszexuális párkapcsolatot imitáló lesbikus pár sem megerősíti a domináns kultúra nemi szegregációját, hanem épp ellenkezőleg: ez „a szerepjátszás destabilizálja és elcsúsztatja a nézőpont lehetőségeit” (Gilmore 1994: 208–11). A férfi-nő szerepet játszó lesbikus pár tehát „természetéből” következően csakis tagadhatja az esszencialista nemfelfogást, mely szerint a biológiai tulajdonságokhoz egyértelműen és kizárólagos módon kapcsolódnak bizonyos jellembeli tulajdonságok és társadalmi

szerepek, hisz legalább egyikük a (férfias) nemi szerepeket nem nemiségéből és „identitásból” fakadó lényegként, hanem nyilvánvaló szerepként, performanciaként kezeli – mint ahogy az *Önéletrajz* is az eleve létező, autonóm identitás és az ahhoz kapcsolódó hang kérdésével való játéknak, performanciának is felfogható.

Tagadhatatlan, hogy szövegeiben – és kísérletező kedvében – Stein radikálisan kimozdítja fixnek vélt pozícióiból nemcsak az „én”, az identitás fogalmát, hanem a nyelvet, a nyelvi struktúrákat is, egybeúsztatja a narrátort és a szereplőt, az alanyt és a tárgyat, megszűnik az alá- és fölérendelt mondatok hierarchiája, és nem mindig lehet eldönteni híressé vált folyamatos igealakjai hovatartozását, amelyek épp ebbéli ambivalenciájuk által játszanak a jelentések sokaságával. Ugyanakkor, ha a szerző halála ellenére mégis visszatérünk a feltételezett szerzőhöz, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az érzelmi káoszt, amely úrrá lett Steinon, a „szerzőn”, a könyv kiadása és sikere után. Wagner-Martin szerint Stein három kérdésben foglalja össze a lelki válság okát: Mi ez a könyv?¹ Ki ez a szerző? Ki vagyok én? (Wagner-Martin 1995: 199).

Az (ön)életrajzi narrátor és az elbeszélés tárgya közötti összetett kapcsolat és sokszoros összemosódás azonban csak egyik aspektusa az *Önéletrajz*-nak. A „könyv”, a „szerző” és az „én” határai legalább olyan problematikusan mosódnak össze a szövegben minden mással: a többi művész festményeivel, műveivel és gondolataival, a mindennapi élet apró eseményeivel (autószereléssel és a vizet lefetyelő kutyával), a fényképekkel és általában a reprezentáció mindenfajta típusával, illetve a másik oldalról megközelítve: a „könyv”, a „szerző” és az „én” kizárólag ezek által létezik. Gilmore is hangsúlyozza (de részletesen nem elemzi) a szövegnek azt a tulajdonságát, hogy „mindvégig a látás, a »látottság«, a reprezentációs módok általi megragadás” áll a középpontjában (Gilmore 1994: 214).

Az (ön)életrajz műfaja önmagában is a legnyilvánvalóbban teszi fel a reprezentáció lehetőségének és módjainak kérdését – akkor is, ha az önéletrajz narrátora tudatosan és önreflexív módon viszonyul saját szövegéhez, de elkerülhetetlenül akkor is, ha „ártatlan”. Mivel Steinnál az önéletrajz tételezett „tárgya”, az identitás léte eleve kétséges, kézenfekvőnek tűnik, hogy a reprezentációs kódrendszerek és az „én” kérdése látható módon van jelen a szövegben:

Hosszú, gyötrő folyamat volt, Gertrude Stein nézett, fülelt és ábrázolt. Régebben is, most is mindig a külső és a belső problémája gyötrőtte és gyötri. A festéssel kapcsolatban is állandóan az a nehézség az egyik legnagyobb gondja, melyet a művész érez, és amely arra készteti, hogy csendéleteket készítsen, mert az ember lényege szerint nem festhető. Újabban és nem is nagyon régen ismét azt gondolja, hogy egy festő megint valamivel előbbre vitte ennek a problémának a megoldását. Picabia iránt érdeklődik, aki eddig nem érdekelt, mert Picabia

legalább azzal tisztában van, hogy ha az ember *nem oldja meg az emberi lények festésében jelentkező problémákat, akkor egyáltalán nem oldja meg festészetének kérdését*. Van Picabiának egy követője, aki szintén szembesült ezzel a problémával, de vajon képes lesz-e megoldani? Talán nem. Nos, mindenesetre erről szokott Gertrude Stein mindig beszélni, és most eljött az ideje, hogy maga is megbirkózzék ezzel a gonddal.

Ezekben a napokban írta a *Susie Asadót*, a *Preciocillát* és a *Cigányok Spanyolországban*. Az ábrázolás módjában mindennel kísérletezett. A maga kitalálta szavakat is megpróbálta, de ezt hamarosan feladta. Eszköze az angol nyelv volt, ennek felhasználásával kellett célját elérnie, problémáját megoldania. A gyártott szavak használata sértette, menekülésnek tartotta az emocionalizmusba.

Nem, Gertrude Stein kitartott feladata mellett, jóllehet Párizsba való visszatérése után tárgyakat ábrázolt, szobákat és tárgyakat írt le, amelyek aztán első spanyolországi kísérleteihez kapcsolódva együttvéve adták a *Gyöngéd bimbók* kötetét.

Mindamellet fő tanulmányi ágának Gertrude Stein mindig az embereket tekintette, ezért írta portréinak véget nem érő sorozatát. (Stein 1974: 107–8; a dőlt betűs mondat saját fordítás²)

Az emberi lényeknek és ábrázolásának kérdése azonban nem csak mások portréinak sorozatában jelentkezik, hanem a legszemélyesebb szinten is. Stein az *Önéletrajz* után írta az *Everybody's Autobiographyt* („Mindenki önéletrajza”), melyben így fogalmaz:

Mindezen idő alatt nem írtam semmit. Elkezdtem aggódni az identitás miatt. Azelőtt írtam és akkor nem írtam semmit. Nem volt semmi amit meg kellett volna írni bennem. ... És nem írtam. Elkezdtem aggódni az identitás miatt. Én mindig azért voltam én mert voltak szavak amelyeket meg kellett írnom magamban. De én voltam én amikor nem voltak bennem megírt szavak? (idézi Dubnick 1984: 68)

Akár a Stein által kevésbé, de mégiscsak használt identitás-fogalmat, akár az entitás fogalmát tekintjük, mindkettő összefügg a reprezentáció lehetőségének kérdésével Stein elméleti és irodalmi szövegeiben – többek között az *Önéletrajzban*, amely értelmezhető egy, az emberi lényeg lefesthetetlensége és lefestése közötti ellentmondás feloldási kísérleteként, amely kísérlet eredménye – elsősorban a szöveg szerkezete és a narrációs technika eredményeképp – a szöveg által létrehozott szubjektum.

Thornton Wilder „narratív remeklésnek” nevezi az *Önéletrajz* elbeszélés-módját (Wilder 1986: 42), melyet pontosabban meghatározva Perloff arra a következtetésre jut, hogy (Stein oly sok más írásához hasonlóan) az *Önéletrajz* kubista szöveg, amely metonimikus módon tesz kitérőket és kalandozik

el a cselekvőről magára a cselekvésre (Perloff 1988: 69). A szöveg magyar kiadásához írott, egyébként igen kétséges értékítéleteket tartalmazó utószavában Kristó Nagy István szellemesen úgy fogalmazza meg az *Önéletrajz* és a többi Stein-szöveg rokonságát, hogy az előbbiben a stílussajátosságok „domesztikált formában jelennek meg”, majd kritizálja a szöveg „pongyolaságát”, „gyermeteg-naivságát”, s hozzáteszi, hogy „az olvasó [...] talán a társkodónó stíluszegénységében találja meg pl. a szóismétlődések magyarázatát, pedig ezek az ismétlődő szavak nemcsak közvetlenséget teremtenek, hanem ritmust is visznek az elbeszélésbe. Persze egyúttal modorossá is teszik...” (Kristó Nagy 1974: 232).

Amit Kristó Nagy a ritmust és közvetlenséget teremtő „szóismétlődések” alatt foglal össze, az az *Önéletrajz* „kubista” és egyúttal modernista metonimikus narrációjának a lényege, ugyanis a szöveg maga is úgy viselkedik, mint az összes többi tárgy, illetve azok ábrázolása a szövegben. Ha úgy tesz, a szöveg minden tárgyának a szöveg a modellje, illetve fordítva: a szöveg tárgyainak ábrázolásmódja adja a szöveg narrációs modelljét. Ez viszont a szöveget értelmezni szándékozó olvasó számára azt jelenti, hogy az értelmezett szövegről mint az ábrázolás tárgyáról is csak úgy lehet írni, ahogy maga a szöveg ír minden másról – s ez alól a jelen értelmezési kísérlet sem kivétel. A sok nézőpontú, a perspektivákat nem egyesítő, nem totalizáló, hanem megsokszorozó „kubista”, valamint az érintkezésen, s ezáltal állandó elcsúszáson alapuló metonimikus narrációnak ugyanis az a jellemzője, hogy egyrészt nem lehet egy koherens szubjektumhoz mint eredethez hozzárendelni, másrészt pedig az ilyen szöveg ellenáll a lineáris, logocentrikus olvasásnak, az egyetlen központ köré rendezésnek, vagyis a totalizáló értelmezésnek. Ezáltal maga az értelmezés is leképezése lesz az *Önéletrajz* narrációja által megjelenített modellnek.

Az *Önéletrajz*ban az ismétlések (és nemcsak szóismétlések) révén egy korlátozott nézőpontú, de állandóan mozgó kamera által megsokszorozódik a szemszög, s ezáltal megsokszorozódnak a reprezentáció lehetőségei. A szövegnek kétségtelenül narratív központja a homogénnek egyáltalán nem nevezhető „Toklas-Stein” narrátor hangja, ez a nézőpont azonban olyannyira szétszóródik, feloszlik, diffúzzá válik, olyan mértékben oldódik fel az elbeszélte történetek sokaságában és azok egymáshoz való viszonyában, hogy közben meg is szűnik. Amit Stein az 1909-ben megjelenő *Három életről* mond egy kései interjúban, az igaznak tűnik az *Önéletrajz*ra is: „A kompozíciót egészen addig egyetlen központi eszme uralta ... Cézanne gondolt arra először, hogy a kompozícióban az egyik dolog ugyanolyan fontos legyen, mint a másik. Mindegyik rész olyan fontos, mint az egész” (idézi Beck 1997: 269). Annál, hogy Cézanne vagy a közvetlen barát Picasso hatását lehet-e felfedezni az *Önéletrajz* narratív szerkezetében, talán fontosabb maga a narratív szerkezet, mely látszólag a festészeti, de valójában az irodalmi reprezentáció kérdése körül forog – szinte szó szerint is, hiszen nemcsak a sokszor masz-

kulin egójúnak kikiáltott Steint járja körül, hanem minden lehetséges „tárgyat”, s teszi ezt metonimikus módon – még ha ez nem a realista regény folyamatos időbeliségét és okozatiságát jelenti is.

Ennek az (ön)életrajzi szövegnek a szerkezete eltér a megszokottól: egyrészt alternatív születések sorát kínálja, másrészt az (ön)életrajzokban megszokott gyerekkori élmények – mint narratív értelemben is meghatározó események – helyét átveszi kezdőpontként Párizs, a Párizsba érkezés, a Párizsban való felnövés: az első négy fejezet címében alternatív origóként, eredet- és viszonyítási pontként jelenik meg a város: „Mielőtt Párizsba jöttem”, „Párizsba érkezésem”, „Gertrude Stein Párizsban 1903–1907”, „Gertrude Stein, mielőtt Párizsba érkezett”. Alice-narrátor egy ponton eljátszik a gondolattal, hogy egy neki jobban tetsző helyre tegye át Gertrude születését:

Gertrude Stein Alleghanyben, Pennsylvániában született. Minthogy magam lelkes kaliforniai vagyok, ő meg ott töltötte ifjúságát, gyakran kértem arra, váljék Kalifornia szülöttévé, de ő szilárdan kitartott Alleghany, Pennsylvania mellett. Hathónapos korában hagyta el, hogy soha viszont ne lássa, és most már nem is létezik, mert Pittsburgh felszívta. (Stein 1974: 63)

Mielőtt azonban az olvasó beleélné magát a szöveg és „Gertrude Stein” „valóságosságába”, Alice megindokolja, miért is ragaszkodott Stein szülőhelyéhez:

De Gertrude Steinnak gyönyörűsége telt benne, hogy Alleghanyben, Pennsylvániában született, amikor a háború alatt, a háborús munkánk kapcsán iratokat állítottak ki számunkra, és mindenki azonnal az ember születési helyére volt kíváncsi. Gertrude Stein mindig azt mondotta, ha csakugyan Kaliforniában született volna, mint ahogyan én kívántam, soha az a gyönyörűség osztályrészéül nem jut, hogy lássa, miként próbálják a különféle francia hatóságok leírni ezt a két szót: Alleghany, Pennsylvania. (Stein 1974: 63)

Stein esetében a „valódi” születési hely megszűnik tehát az életrajzi történet eredete lenni – ami nem azt jelenti, hogy megszűnik eredet lenni: inkább áthelyeződik egy másik történet (a francia hatóságokon való mulatás) eredetpontjává és okává, ez az egyetlen értelme és funkciója. Ezzel szemben mindkettejük esetében a valódi születés áthelyeződik Párizsba, hisz Alice alig kétoldalas összefoglalója saját San Francisco-i életéről a műfaji konvenciók kicsúfolásának – esetleg, másképp fogalmazva, a műfajnak tett engedménynek – tűnik, hisz ő maga valódi születését Párizsba helyezi: Gertrude Stein bátyjának a felesége San Franciscóban Matisse-képeket mutat neki, és mesél Párizsról, mire ő elmegy Párizsba:

Ott meglátogattam Mrs. Steint, aki időközben visszatért Párizsba, és az ő házában találkoztam Gertrude Steinnel. A korall brosstű, amit viselt, és a hangja mély benyomást tett rám. Elmondhatom, hogy életemben csak háromszor találkoztam zsenivel, és minden alkalommal megszólalt bennem egy csengő, és nem tévedtem, és azt is állíthatom, hogy ez minden esetben még akkor történt, amikor zsenivoltukat korántsem övezte általános elismerés. Ez a három zseni, akiről szólni akarok, Gertrude Stein, Pablo Picasso és Alfred Whitehead.³ Sok fontos emberrel találkoztam, számos nagy emberrel is, de csak három elsőrangú zsenit ismertem, és minden esetben megszólalt bennem a láttukra valami. A három eset egyikében sem tévedtem. **Ily módon kezdődött új, teljes életem.** (Stein 1974: 7 – saját kiemelés)

Ez az új, valódi élet pedig két kontextusba helyeződik: Gertrude Stein brosstűje és hangja egyszerre utal a kettejük közötti vonzalomra, hisz Stein fizikai lényéből azt az elemet – a brosstűt – emeli ki, mely a legnőiesebb benne (megkérdőjelezve a kettejük között sokszor adottnak vett szerepleosztást és Stein maskulin lényegét – a vonzalom eredetének alapja éppen nőiessége); hangja pedig zsenimivoltát jelzi. Alice újjászületése, új születése tehát egyértelműen a Gertrude Steinnel való megismerkedés és leszbikus vonzalom, valamint a zsenivilág, Párizs kontextusába helyeződik, de nincs ez másképp Stein esetében sem: az Alice-ével párhuzamos, pontosabban az övének tükröképeként megszerkesztett fejezetek Steinnak másik, a biológiaiától eltérő születést, a modern festészet által létrehozott – és a modern festészetet létrehozó – születést tulajdonítanak.

Az egyszerre, egymás mellett létező és egymással jól megférő nézőpontok sokszorozása, amelyben jóformán nem lehet az okot és az okozatot megállapítani, és amely a szövegben tükrözésként és a tükrözések, ismétlések általi létezésként nyilvánul meg, a szöveg állandóan visszatérő központi kérdésének tűnik – s paradox módon épp emiatt tűnik el a központ mint olyan. Az egyik legtöbbször visszatérő motívum a Picasso festette kép Steinről, amely különböző fázisokban jelenik meg a szövegben, de sohasem mint átmeneti állapot, amely teleologikusan egy végpont felé közeledik, hanem mint valami olyasmi, amely minden egyes állapotában tükröképként szolgál, de egyúttal további tükrözések sorának az alapját képezi. Rögtön az első „ülés” után sokan megnézték a képet, s ezt ekképp kommentálja a szöveg:

Elégé sajnálatos, de azokban a napokban senkinek se jutott eszébe a kép akkori állapotáról fényképfelvételt készíteni, és persze az egész társaságból, amely akkor látta, már senki sem emlékszik rá, egyáltalán, milyen is volt voltaképpen, mint ahogyan Picasso vagy Gertrude Stein sem. (Stein 1974: 43)

Ez a részlet híven mutatja, hogy a festés, az emlékezés – az önéletrajzi „em-

lékezés” – , a reprezentáció során lehetetlenné válik a referencialitás: sem az olvasók (a kép megnézői), sem az „életrajzíró” Picasso, sem az „életrajz” tárgya, Stein nem emlékszik, mert nem emlékezhet. Látszólag a fényképezés az a reprezentációs mód, az a tükrözés, amely megőrzi „valósághűségét” – ezt viszont a szöveg két másik pontja mozdítja ki „megbízható” pozíciójából: a narrátor szerint egyrészt a Man Ray készítette Stein-fényképek legvonzóbb vonása a *fénybeállítás*, valamint a mozgások *beállítása*, azaz nem a valóság ábrázolásának valósághűsége, hanem annak *módja*; másrészt viszont a „realitáshűség” is csak értelmezés, nézőpont kérdése, erre hozza fel a szöveg példának Picasso három kubista tájképét:

Picasso és Fernande egy pár fényképfelvételt készített azokról a falvokról, amelyeket Picasso lefestett, és ezeknek a fényképeknek a másolatait a művész Gertrude Steinnek adta. Valahányszor az emberek azt mondták, hogy a néhány kocka a tájakban éppen csak kockát mutat, Gertrude Stein nevetett és azt mondta, ha azért kifogásolták volna ezeket a tájképeket, mert túlságosan realisták, lenne némi alapja a kifogásnak. (Stein 1974: 82)

Fényképészet és festészet tehát alig választható el egymástól a valósághűség kritériuma alapján.

Viszont éppen azért, mert a műalkotásnak – beleértve a portrét és önportrét – nem a valósághű ábrázolás a lényege és a célja, hanem annak a módja, a befejezettség, a „teljesség” képzete önkényessé válik, és a művész – Picasso – döntésén múlik, mikor nyilvánítja a képet – tükröt/reprezentációt – késznek: Picasso nemet mondott az unszolás ellenére, hogy ne fesse tovább; Cézanne-nak a Stein *Három életét* megihlető képéről viszont „Alfy Maurer azt magyarázgatta, hogy be van fejezve, és hogy ez a befejezettség abból állapítható meg, hogy a képnek kerete van” (Stein 1974: 32) – azaz nézhető, „olvasható”, értelmezhető tárggyá vált: a „keretbe” kerülés által vált a diszkurzus lehetséges tárgyává.

A befejezettség, a fixnek látszó, rögzítő keret azonban – paradox módon – további tükrözések sorát nyitja meg, mint ahogy Picasso Stein-képe (de melyik?) és a kép festése is diffúz módon számtalan történet alapjául szolgál. Gilmore megjegyzése szerint a kép „az egyszerre történő, de nem közös modellt ülésként és festésként” (Gilmore 1994: 217) értelmezhető, Hoffman pedig ezt a párhuzamosságot Stein saját magáról való mítoszalkotásának tulajdonítja: ezáltal tud Stein arra a következtetésre jutni, hogy ő és Picasso találta ki az új évszázadot (Hoffman 1976: 116). Kétségtelen, hogy a szöveg szerint Stein a félbeszakadt modellt ülést követően írja meg a „Melancthá”-t, a *Három élet* egyik történetét, s ezt ekként értelmezi a narrátor: „ezzel megtette az első határozott lépést a tizenkilencedik századtól távolodóban a huszadik századi irodalom irányába” (Stein 1974: 49), s szintén a modellkedés vége és a kép befejezése között kezdte el írni a *The Making*

of *Americanst*, melyet az *Önéletrajz* szintén fordulópontnak tart: ez jelezte „azoknak a hosszú mondatoknak a kezdetét, amelyeknek az volt a hivatásuk, hogy sok ember fogalmait megváltoztassák az irodalomról” (Stein 1974: 52). Ezek azok a kulcsmondatok, amelyek alapján a steini maszkulin, mindent magába olvasztó egó mítosza létrejött.

Ez az értékelés azonban nem önkényesebb és nem kevésbé a reflektáló által teremtett, mint maga a Picasso festette Stein-kép: az *Önéletrajz* története szerint Picasso egy idő után már nem is látta Stein arcát, hiába volt előtte; ekkor abbahagyták a festést, majd Picasso egy spanyolországi útról visszatérve, anélkül hogy Steint közben látta volna, befejezte a képet (s közben Stein is befejezte a „Melancthá”-t). Valóság, képzet és kép elválik tehát egymástól, önálló, független a létük, s ezt támasztja alá a szövegben legalább háromszor visszatérő utalás arra, hogy amikor Stein évek múltán levágatta a haját, Picasso egy másik teremből is megsejtette:

Bár kalap volt Gertrude Stein fején, Picasso mégis meglátta két ajtón át is, és gyorsan feléje tartva odaszólt, Gertrude, mi az? mi az? Mi micsoda, Pablo? kérdezte Gertrude. Lássuk csak, mondta Picasso. Gertrude Stein megmutatta. Hát a portrém? mondta Picasso szigorúan. Aztán ellágyult arccal hozzátette, *mais, quand même tout y est*, mindegy, azért mégis minden rajta van. (Stein 1974: 52)

Az úgynevezett valóságnál fontosabb – de semmiképpen sem kevésbé fontos – tehát annak a képzeete és lehetséges ábrázolásmódja: megszűnik a „valóság” olyan értelmű hierarchikus szerepe, mely az alkotás hitelességének alapjául, állandó referenciapontként szolgál – ilyen módon Picasso Stein-portréja az *Önéletrajz* metaforájaként is olvasható.

A Stein-portré fel-felbukkanása a szöveg legváratlanabb pontjain, a kép történetgeneráló funkciója azonban a szöveg jellegzetes szerkezetére is rávilágít: arra, amit metonimikus vagy kubista szerkesztettségnek nevezhetünk. A már emlegetett „tükrök” ugyanis – hogy a szöveghez hűtlenül metaforával éljek – a legváratlanabb helyeken és a legváltozatosabb szögekben vannak elhelyezve, és a legváratlanabb úton lehet hozzájuk, illetve az általuk tükrözött képekhez eljutni. Ekképp minden fontosabb „tárgynak” számtalan megközelítési lehetősége és számtalan szemszögű képzeete létezik. Leegyszerűsítve talán azt lehet mondani, hogy az a fajta ismétlés, amely Stein többi szövegében sokszor valóban nagyon megnehezíti a primér szövegértést, mert nem mindig lehet tudni, hogy az „afáziás” főnévhelyettesítők mire vonatkoznak, ugyanakkor végtelennek tűnő módon ismétlődnek, az *Önéletrajz*-ban áttevődik a motívumok, történetelemek szintjére, amelyek számtalanszor, de mindig új megközelítésben és kontextusban jelennek meg.

A legegyszerűbb szinten ez azt jelenti, hogy az anekdoták, történetek egy része egymás után legalább két szemszögből hangzik el: a Matisse-kép Stein általi megvásárlása először a vásárló, majd az eladó szemszögéből („Hát ez

volt a története a *Kalapos hölgy* megvételének a vevők részéről, most pedig következzen a történet az eladók részéről úgy, amint néhány hónappal később Monsieur és Madame Matisse elmondta” – Stein 1974: 33); hasonlóképp legalább három, egymást egyáltalán nem kizáró változatban szerepel a marne-i csata (Stein 1974: 134–6), de a három közül az egyik változathoz is legalább kétszer visszatér a szöveg, két különböző irányból és részletességgel (Stein 1974: 134, 144).

Ez utóbbi példa az ugyanahhoz a cselekményelemhez való eljutásnak egy másik metonimikus módját példázza: ellentétben az elbeszélői nézőpont változtatásával, ez esetben a különböző történetek érintkeznek valamilyen szempontból: vagy térben, vagy időben, vagy pedig valamelyik szereplőhöz kapcsolódóan. Mindezen megoldások közül a térbeli az, amely leginkább összevethető a realista regény metonimikus szerkezetével; az időbeli és a szereplőkhöz kapcsolódó metonímia ezzel szemben olyan fiktív tereket (időket) és átmeneteket hoz létre, melyeknek eredményeként a szöveg véleményem szerint igen távol áll attól, amit a kritikusok egy része világos szerkezetnek nevez (pl. Gilbert és Gubar 1989: 254).

Az *Önéletrajz* kronológiája – a tartalomjegyzék tanúsága szerint – látszólag majdnem lineáris, hiszen a 3. és 4. fejezet időben szintén lineáris visszafelé haladását leszámítva mintha egyenesen haladna a szöveg a fiktív múltból a jelen felé. Ennek a látszólag kronologikus linearitásnak ellentmond azonban a szövegnek az a tulajdonsága, hogy bizonyos cselekményelemek első említéskor is, és ismétlésükkor is az „ekkor történt” idejében helyezkednek el akár több száz oldal különbséggel is. Példa erre Gertrude híres hajvágása (Stein 1974: 52 és 223) ugyanúgy, mint a szintén híressé vált, Hemingwaynek címzett mondas: „egy megjegyzés még nem irodalom” (Stein 1974: 69 és 198), vagy az a történet, hogy Hélène, a szakácsnő nem volt hajlandó Matisse-nak omlettet készíteni (Stein 1974: 9 és 61), illetve Alice azon megjegyzése, hogy egy kép értékét a napi leporolással, egy könyvét pedig a gépeléssel és a korrektúrázással lehet megismerni (Stein 1974: 102 és 195) – és a hasonló példák még nagy számban sorolhatók.

Ennek az oka ott ragadható meg, hogy bár a szöveg belső logikája érintkezésen alapul, mindvégig váltakozik egymással a térbeli, időbeli, a szereplőkhöz, illetve a velük történetekhez kapcsolódó átmenet. Ennek következtében noha szerepelhet számos, látszólag ugyanarra az időre vonatkozó „időhatározás” egy oldalon, valójában ezeknek az „akkor történt”-eknek semmi közük egymáshoz abból következően, hogy a gyors egymásutánban elbeszél, de az objektív időben egymás mellett elcsúszó történetek szolgálnak a metonimikus idősor alapjául. Emiatt egy idő után teljesen meghatározhatatlanul lebegni kezd a „pontos idő”, elveszíti mindenféle referencialitását, és ugyanúgy kezd működni, mint Stein talán leghíresebb mondata, „A rózsza az rózsza az rózsza az rózsza” (Stein 1974: 124)⁴ – azaz nem lehet tudni, hogy mi határoz meg mit, mi a téma és a réma, mi az alany és az állítmány – és ugyanígy nem lehet tudni, hogy az „akkoriban volt, hogy”-gyal kezdő-

dő mondatok valójában mire is vonatkoznak. A stabil vonatkozási pont hiányában azonban minden további „körülbelül ez idő tájt” csak még bizonytalanabbá válik, s ahelyett, hogy vonatkozna valamire, maga válik vonatkozási ponttá, de csak azért, hogy a következő hasonló utalás pillanatában megint elcsússzon. Ekképp működik – egy oldalon belül – a következő időhatározó-sor: „ez volt az az idő is”, „ekkoriban”, „egy este”, „nem sokkal ezután”, „egy nap elmentünk”, „néhány nap múlva újra elmentünk”, „ez tavasszal történt”, „nyáron”, „egy este, amikor már mi is visszatértünk”, „holnap”, „ezenközben” (Stein 1974: 100–1).

Hogy az időszerkezet még bonyolultabb legyen, ezeket a látszólag pontos időpontokat időnként felváltják a bonyolult és teljesen elbizonytalanító időstruktúrák. A szöveg így vált Picasso egyik, Steinnak is bemutatott gyerekkori barátjáról a másikra:

Később, sokkal később, vagy talán csak egypár éve Picasso egy másik ifjúkori barátjának mutatott be.

Sabartes és ő tizenöt éves koruk óta ismerték egymást, de mivel Sabartes még azelőtt, hogy Gertrude Steinnel találkozott, eltűnt Dél-Amerikába, Montevidóba, Uruguay fővárosába, Gertrude Stein soha nem hallott felőle. Pár évvel ezelőtt egy napon Picasso üzent, hogy magával hozza Sabartest. (Stein 1974: 112)

Az „ezen a nyáron történt” idejében azonosított egyik Picasso-barátról átcsúszik a szöveg a másik barátra, akit azonban időben teljesen lehetetlen lecövekelni, viszont ez a teljesen bizonytalan idő szolgál alapul a következő meghatározáshoz: „Ez idő tájt volt a futuristáknak, az olasz futuristáknak a reprezentatív kiállítása Párizsban, és nagy port vert fel” (Stein 1974: 113). Ez a részlet jellemző a szöveg informatív értékére – és ez nem értékítélet, pusztán annak a jelzése, hogy az „oly-sokat-lehet-megtudni-az *Önéletrajzból-az-avantgárd-művészetről*” sokkal inkább tekinthető mítosznak, olvasói önáltatásnak, hiszen az azonosítást (és nemcsak ezen a ponton) valószínűleg csak kívülről, külső forrásból lehetne elkezdni. Látszólag a másik barátal való megismerkedés a stabil azonosítási alap, azonban sokkal inkább visszafelé lehetne haladni az azonosítási sorban, s utoljára lehetne eljutni ahhoz, amit a szöveg nyelvtanilag alapként állít. A szöveg efféle belső logikájának következtében a szerkezet metonimikus marad ugyan, hisz kétségtelenül tér, idő, cselekvő, illetve maga a cselekvés köt össze minden elemet, de a sokszoros elcsúszások révén inkább a lineáris időszerkezet paródiájává válik. Így van ez még akkor is – vagy talán annál inkább –, ha úgy tűnik, hogy a narrátor a számtalan „de térjünk vissza” és „ez elvezet oda, hogy” kezdetű fordulattal mintha mindenképpen meg akarná tartani a linearitást; ehelyett azonban csak még jobban felbontja, és a pontos kronológiával jelölt fejezetek mindegyike végül is kivétel nélkül nemcsak a saját maga által felállított időkorlátok között mozog, hanem harminc évet jár be különféle utakon.

Ennek az időszerkezetnek a révén egy olyan szöveg jön létre, amelyben az állandóan változó – kubista – perspektíva olyan (ön)életrajzi szubjektumot hoz létre, amely soha nem végleges, soha nem fix és eleve létező identitás, hanem pillanatról pillanatra változik, minden egyes szemszögből beíródik a történetekbe, de egyúttal diffúz módon történetek sokszorosát hozza létre, és történetek sokaságának az eltérő nézőpontja által önmaga is mindig másféleképp jön létre – méghozzá sok más egyéssel együtt. Ekképp az (ön)életrajzi én nemcsak azért veszti el egységes identitását, mert ebben az esetben Gertrice/Altrude „önéletrajzi szerződése” nem működik, hanem azért is, mert a szöveg az okozati struktúrák szinte teljes kiiktatásával, a narratív konvenciók iránti – olykor parodisztikusan kifejezett – gyanakvással, a narratív hierarchiák felbontásával a látszólag metonimikus szövegben olyan heterogeneitást és töredezettséget hoz létre, melynek következtében eltűnik, felszívódik és esetlegessé válik a narratív központ – még akkor is, ha az nem más, mint a maszkulin egójúnak kikiáltott „Gertrude Stein”.

Jegyzetek

1. A teljes életrajzi történethez az is hozzátartozik, hogy Stein kiengesztelő ajándékként írta az *Önéletrajz*ot akkor, amikor Toklas megtalálta a *Q. E. D.* kéziratát, azét az 1903-ban írt és *Things as They Are* címen 1950-ben megjelent szövegét, amely Stein egyetemi éve alatti lesbikus szerelmi háromszög történetét jeleníti meg. Toklas a kéziratot elolvasva féltékeny lett, mert az egyik érintett, May Bookstaver időközben többször járt náluk anélkül, hogy Toklas tisztában lett volna Bookstaver jelentőségével Stein életében. Wagner-Martin szerint Toklas ekkor Stein összes akkor korrektúrázott kéziratából kigyomlálta a „may” segédigét, a „can”-nel helyettesítette még abban az esetben is, ha az adott kontextusban ezt nem lett volna szabad (Wagner-Martin 1995: 198 – bár mint arra e tanulmány lektora, Beck András felhívta a figyelmemet, mindezt először Ulla E. Dydo egy 1985-ös tanulmányában tárta fel [*Chicago Review* Winter 1985]).
2. Szobotka Tibor fordításában: „a festői problémáit nem tudja megoldani azzal, hogy emberi lényeket fest, akkor egyáltalán nem képes megoldani őket” (107); angolul: „if you do not solve your painting problem in painting human beings you do not solve it at all” (128). A *Gyöngéd bimbók* a *Tender Buttons* címének megfelelője. Ugyanerre a szövegre Beck András a *Három élet* utószavában *Omlós gombok* címmel utal.
3. Alfred North Whitehead (1861–1947): angol matematikus és filozófus; Bertrand Russell-lel együtt írták a *Principia Mathematica*t (1910–13), amely a matematikai logika alapműve; a 20-as évektől a Harvardon tanított.
4. Ennek a mondatnak az *Önéletrajz*ban leírt története is az állandó elcsúszásnak és a szerzőség kétértelműségének – azaz egyúttal az *Önéletrajz* narrációjának – a logikáját erősíti: a mondat Steintől származik, de Toklas fedezte fel, hogy megfelelő lenne egyfajta jelszóként, amely Stein írásmódjának a lényegét fejezné ki; így vált a mondat a Steint – szintén metonimikus módon – helyettesítő jelek egyikévé.

Irodalom

- Barthes, R. 1996. A szerző halála. In: Barthes, R. *A szöveg öröme*. Ford. Babarczy Eszter. Osiris Könyvtár. Budapest: Osiris. 50–55.
- Beck A. 1997. Gertrude Stein és a *Három élet*. In: Stein, G.. *Három élet*. Ford. Beck András, Kúnos László, Pusztai Dóra. Budapest: Magvető. 263–74.
- Bloom, H. (szerk.) 1986. *Gertrude Stein*. Modern Critical Views. New York: Chelsea House Publishers.
- Bridgman, R. 1970. *Gertrude Stein in Pieces*. New York: Oxford University Press.
- Chessman, H.S. 1989. *The Public is Invited to Dance: Representation, the Body, and Dialogue in Gertrude Stein*. Stanford, Cal.: Stanford University Press.
- De Man, P. 1997. Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. *Pompeji VIII. évf.* 2–3. 93–107.
- Dubnick, R. 1984. *The Structure of Obscurity: Gertrude Stein, Language, and Cubism*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Gilbert, S.M. & Gubar, S. 1988. *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century. I: The War of the Words*. New Haven & London: Yale University Press.
- Gilbert, S.M. & Gubar, S. 1989. *No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century. II: Sexchanges*. New Haven & London: Yale University Press.
- Gilmore, L. 1994. *Autobiographics: A Feminist Theory of Women's Self-Representation*. Ithaca & London: Cornell.
- Hewitt, L.D. 1990. *Autobiographical Tightropes*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Hobhouse, J. 1975. *Everybody Who was Anybody: A Biography of Gertrude Stein*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hoffman, M.J. 1976. *Gertrude Stein*. Boston: Twayne.
- Kristó N.I. 1974. Gertrude Steinről. In: Stein, G. *Alice B. Toklas önéletrajza*. Ford. Szobotka Tibor. Budapest: Gondolat. 228–35.
- Lejeune, P. 1989. The Autobiographical Pact. Ford. Katherine Leary. In: Eakin, J.P. (szerk.) *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 3–30.
- Marcus, L. 1994. *Autobiographical Discourses: Theory, Criticism, Practice*. Manchester: Manchester University Press.
- Mellow, J.R. 1974. *Charmed Circle: Gertrude Stein & Company*. London: Phaidon Press.
- Perloff, M. 1988. (Im)Personating Gertrude Stein. In: Neuman, S. & Nadel, I. (szerk.) *Gertrude Stein and the Making of Literature*. Basingstoke: Macmillan. 61–80.
- Simon, L. 1977. *The Biography of Alice B. Toklas*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Stanley, L. 1992. *The Auto/biographical I: The Theory and Practice of Feminist Auto/biography*. Manchester: Manchester University Press.
- Stein, G. 1985. Ada. [1909–10.] In: Gilbert, S.M. & Gubar, S. (szerk.) *The Norton Anthology of Literature by Women*. New York: Norton. 1334–6.

- Stein, G. 1947. *The Autobiography of Alice B. Toklas*. [1933] Zephyr Books. London/ Stockholm: The Continental Book Company AB.
- Stein, G. 1974. *Alice B. Toklas önéletrajza*. Ford. Szobotka Tibor. Budapest: Gondolat.
- Stimpson, C.R. 1984. Gertrice/Altrude: Stein, Toklas, and the Paradox of a Happy Marriage. In: Perry, R. & Brownley, M.W. (szerk.) *Mothering the Mind*. New York & London: Holmes & Meier. 122–39.
- Stimpson, C.R. 1986. The Mind, the Body, and Gertrude Stein. In: Bloom, H. (szerk.) 131–44.
- Wagner-Martin, L. 1995. „*Favored Strangers*”: *Gertrude Stein and the Family*. New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press.
- Walker, J.L. 1984. *The Making of a Modernist: Gertrude Stein from Three Lives to Tender Buttons*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Wilder, T. 1986. Three in America. In: Bloom, H. (szerk.) 24–45.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

1.

KLAUDY KINGA – SALÁNKI ÁGNES

NÉMET–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1700)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Landscape as Commodity: 'Progress', 'Authority' and the Challenge of John B. Keane's *The Field*

John Braidwood

In Dingle¹

An afternoon in Dingle,
For one split second I forget where I am from –
Surrounded by polished foreigners who stroll about
Precision-dressed for rain.
They empty out
Of their stereophonic buses;
The Herrs and Fraus, Messieurs
and Madames, Signors and Signorinas,
A gaggle of common Europeans 'doing' Corca Dhuibhne,
And in Dingle the blues catch me napping
Like a mist sneaking up on Sleá Head;
This place is full of ups and downs
And I, an amnesiac daytripper, suddenly recall
The hand that wrote in tar on the Dunquin harbour wall
Rith síos má tá ceamara agat – an irony lost
In a minor European tongue obscure to most,
And I shake off the blues at Dingle quay,
Back in Gleann Fán there is a bed for me, I know,
Cloistered in a bungalow among the beehive huts;
I'll spend the night there – there's nowhere else to go.

1. Introduction

Ireland reborn, rebottled, reinvented. Today Ireland represents one of the first ports of call for those affluent enough to take the exodus out of the unpleasant realities and dubious sincerities of the First World. The postmodern condition is for some a painful one and a dose of Ireland is the perfect medicine. Irishness has become the perfectly exploitable, eminently exportable icon of all that was good and innocent and pure about the world before the crush and chaos of the postmodern came upon it. Those who partake of theme-park Ireland drink deeply from the well of a postmodern creation. These long lost 'realities' of old Ireland, these safe havens in the past are nothing but de Valera's failed ghosts.

The film of John B. Keane's play *The Field*² opens with the shocking and

unexpected undersea image of a dead donkey, having been thrown over a cliff, sinking, lips curled back, teeth bared. To the viewer's relief the scene then switches to a beautiful shot of hills and valleys set against the sparkling Atlantic; two men are struggling uphill with huge loads of seaweed on their backs. The pastoral imagery is breathtaking: man and nature in harmony. But it is the opening image of the dead donkey that tells us that all is not well in idyllic Kerry. The cinematic image captured by director Sheridan is of a romanticised Ireland for cinema audiences, but it is not so very far removed from reality. This beautiful but difficult landscape is once again under threat from the encroachment of external forces and their values, this time in the form of industrialisation. In the film the land becomes a commodity which can be bought by the highest bidder, in the real world this is precisely what has happened to Kerry.

2. Tourism

For Kerry to be singled out for very intense coverage by Bord Fáilte – the Irish Tourist Board – speaks volumes about the genuine beauty and appeal of the South West of Ireland. With ten pages of hotel advertisements in one national tourist brochure Kerry is one of the top tourist destinations in Ireland. Though it is easy to be cynical about this, to savage the tourist board for their overfishing of Irishness, to castigate them for their representation of a *kitsch* Ireland – the perceived cultural level of which is dictated by the projected profits from tourism – they are certainly right to be developing the area. Within the narrow confines of a Bord Fáilte definition, Kerry's Irishness is unquestionable and in terms of the usual brief of a tourist board they are doing a great job in promoting Kerry.

Set in the remote South West, 200 miles from Dublin, home to the Ring of Kerry, Dingle Bay, the Dingle Peninsula – now at last replete with interpretative centre –, the Blaskets and the Shannon estuary, Killarney and Tralee and a rugged Atlantic coastline. It is all perfect fodder for the tourists flocking to Kerry. Consider Ireland. Consider Irishness. Consider Kerry.

Another tourist brochure proclaims: 'Here amongst mountains and peninsulas you will find some of our most breathtaking scenery.'³ David Lean did choose to film the epic *Ryan's Daughter*⁴ in Kerry, having finally found a setting worthy of following in the footsteps of *Lawrence of Arabia* and *Doctor Zhivago*. More touristspeak: 'Hazy mountain panoramas shimmering in the pearly ocean light, rattling streams of sparkling clear water tumbling down wooded slopes', perfect, naturally, as backdrops to golf courses. 'You can spend days just watching and wondering at the splendour of the views ...'. Not too good for your golf handicap, but maybe golf is what those views have been waiting for through all those dark and turbulent centuries.

Kerry is the location of the Ballyhoura Fáilte venture in agri-tourism, a controversial bolster to the flagging local agricultural economy; location of

the first geographically dislocated Club Méditerranée holiday and golfing complex in Ireland; golfing icon ‘Arnold Palmer’s first course in Europe’⁵ at Tralee; the Beaufort Golf Course near Killarney with its very own ‘traditional old world designed club house. Ruin of Castle Core haunts the back nine.’ Kerry has certainly always been seen as one of the most beautiful parts of Ireland, but whoever thought that it would come to this? There’s more: ‘What can be said about the marvellous offerings of the South West. This is the mecca of Irish golf – the place of pilgrimage for all who wish to experience the best’. How on earth had Kerry survived so long without the benefits of golf?

When selecting your Kerry golfing holiday you might like to consider the market town of Listowel with its ancient castle as an ideal base. Mid-way between Limerick and Killarney on the N69, handy for the 36-hole Ballybunion Golf Course, ‘the number one links course in Europe’, high up on the Atlantic coast only a short drive from the Killarney Golf and Fishing Club which is, naturally, ‘parkland. On the shores of Lough Lein. McGillicuddy Reeks in the background’, and venue of the Listowel Race Week at the end of September. Having settled on Listowel why not book yourself in at the Listowel Arms Hotel in a quiet corner of the main square? With bed and breakfast at Ir£29 you might still have enough left over to step out to a small bar on William Street – just one minute from the hotel – which is identified only by its owner’s name: John B. Keane.

3. The shifting fields of Kerry

In Derry, in the north of Ireland, there is a famous sign painted on a former gable-end which proclaims ‘You are now entering Free Derry’. Within the confines of this essay you are now entering ‘Free Kerry’, a history-laden land where Irish heritage is up for grabs and which has become the land of golf and the genuine back-to-nature Irish experience. Having entered ‘Free Kerry’ you are also now in ‘The Other Field’, a floating mass difficult to get hold of, but, nonetheless, the subject of this paper. But which ‘Other Field’ are you in precisely? In which do you feel most comfortable? ‘The Other Field’ could be any of three. First, John B. Keane’s 1965 stage play *The Field*, second, Jim Sheridan’s 1990 film version of that play, and, third, today’s *pleasureland* Kerry which has been created for your pleasure and enjoyment by the combined forces of golf and the tourist industry.

The main focus of this paper will be to examine, in the light of John B. Keane’s play *The Field*,⁶ the implications of a tourist industry ruthlessly grafted onto Kerry. It is how the metaphor of a field is variously used which is of key interest. The Kerry which is Keane’s field has now been subjugated and repackaged by a kind of progress, and ownership of that field has passed from the local community and its traditional rural activities to golf clubs, hotel chains, multi-nationals and the cottage holiday industry. Tourism has

conquered Kerry and the consequences are enormous. Was this the only kind of progress that Kerry could have made? Has it really amounted to progress for the people of Kerry or only for the tourism machine? How far has traditional life crystallised or stagnated to accommodate tourism? Is this the final realisation of the de Valera vision outlined in 1943?

That Ireland which we dreamed of would be the home of a people who valued material wealth only as the basis of right living, of a people who were satisfied with frugal comfort and devoted their leisure to the things of the spirit ...⁷

History indicates that this was the Ireland that de Valera and few others dreamt of. Perhaps in Kerry it is no longer dreamt of, but actually exists in the golf clubs and holiday cottages. De Valera's strident policy of favouring the rural way of life over the industrial has caused a fusion of the two which metamorphosed into the arrival of an insatiable industry – tourism – which at one and the same time preserves and kills the rural way of life that he championed. Kerry is booming while time is suspended in touristic formaldehyde. The stout flows, the golf balls fly, and the genuine *craic* is had before the visitors climb back into 'their stereophonic buses'. What access do the local population have to these facilities? One journalist observes: 'Luxury hotels, well-appointed country clubs and select golf courses add little to the quality of life of those living in the vicinity because of obvious difficulties of access.'⁸ An alien spacecraft has landed in Kerry, taken it over and is entertaining guests in the name of Ireland. Perhaps the Spanish feel the same about the Balearics. They, too, have become a world golfing destination.

The basic plot of the three fields which I have referred to remains largely the same in all three versions. The main differences between the three are in the endings. Keane's *The Field* is dominated by the immense bulk of local farmer The Bull McCabe. It is he who is the pivotal character and it is his actions which have far-reaching consequences and throw up a number of themes for an audience to deal with. The Bull McCabe can be seen in all three versions. In Keane's representation of the struggle for ownership of a disputed field The Bull wins his battle and is able to cope soberly with the consequences; in Sheridan's he wins but it is an empty victory which results in terrible tragedy; and in the tourist industry's he loses and is destroyed, but, like William the Conqueror's homage to King Harold at Battle Abbey near Hastings, an enduring monument is erected to the eternal memory of the man slain in the themed holiday centres of Kerry.

I have chosen The Bull McCabe to be a suitable symbol for what is happening in Kerry – and, by extension, the rest of the Republic – today. In an assessment of these versions of fields, three major themes are identifiable: agriculture versus industry, community versus authority, and tradition versus progress. Unfortunately these themes are not entirely distinct from

one another and this results in some considerable overlap between them. The impending arrival of industry threatens agriculture, community and tradition, but, at the same time, enhances authority and constitutes a form of progress. The end result has been the controversial arrival of tourism.

4. Agriculture versus industry

The most obvious reading of the story of *The Field* is that it is simply The Bull's land lust that causes the murder of the developer and that this is a matter of an individual's power-mongering in an isolated community. The available text sets up this reading in the blurb on the back cover: '*The Field* is John B. Keane's fierce and tender study of the love a man can have for land and the ruthless lengths he will go to in order to obtain the object of his desire.'⁹ I would argue that the murder is a community's panicky over-reaction, a cry of anguish in the death throes of a traditional rural way of life under threat from the encroachment of industry. Only unemployment, worse poverty, ruination and depopulation await The Bull and the other villagers in the face of the arrival of industry.¹⁰ In Keane's text it is declared early on by Mick the landlord that William Dee, the developer, will have difficulty finding people to work for him:

Mick: You wouldn't get men to work for you.

William: A few of my men in England would give their right hands to get back home to Ireland. (Keane 1966: 32)

Dee is already showing no understanding of the workings of a tightly-knit community. To him any Irish village is the same as the next (he is actually from Galway) and he does not take into consideration strong local feelings. For him money and concrete are the great enablers and a community cannot stand in the way of his ideal of progress. His desire to snap up the lushest four acres of land in the area tramples over the stronger claim The Bull has to the field. The Bull has lived with and from that field, he says: 'I know every rib of grass and every thistle and every whitethorn bush that bounds it' (Keane 1966: 23).

The Bull represents the traditional way of life and Dee the new way; one the preserver, the other the destroyer. Keane's message is that progress, in the form of industrialisation, is against the interests of the rural people. Keane ultimately fails to condemn The Bull and Tadhg for the murder, but neither does he condone it. He lays the murder before the audience as an example of the frustration and desperation of the rural people, whose way of life is under threat. Keane set his play in 1966, when his audience was at a chronological point where Ireland was coming to the end of its peasant period, a period which enjoyed an extended life thanks to de Valera. With de Valera's moon on the wane, Ireland was waking up to a different role in

the modern world. 'The half century from the 1920s to the 1970s had seen the disintegration of the peasant society which was characteristic of the west [of Ireland]' (Hannan 1979: 19).

By 1990 the memory of the reality of this peasant society was fast fading into nostalgia. Sheridan took advantage of this and re-romanticised Ireland by creating his cinematic field in 1939, and not in the 1966 of Keane. In 1951 John Ford had done the same by transplanting his film *The Quiet Man* back to the 1930s. Sheridan perceived his cinema audience to be less homogeneous than Keane's 1966 one, and he consequently pitched the film back to an age which fits into current perceptions of when a peasant society existed in Ireland. In this way Sheridan side-steps the intellectual challenge of Keane's play and, instead, provides a nostalgist's view of a time seemingly long gone.

Dee plans to bring in a form of industry which not only radically alters, but destroys The Bull's way of life. The metaphor of concrete used by Keane is apt. One of the results of colonialism in Ireland was deforestation, the colonists taking the wood to build their cathedral roofs and leaving behind them areas stripped of vegetation. Out of this barren land The Bull has chiselled his field. He has re-nurtured the field, achieved a level of success and now sees this hard-won land about to be taken away from him by an outsider. Dee has no sense of the continuity of tradition and family, only of the power of money to confer ownership.

In his play, Keane is reacting to the whole issue of post-colonialism and how he feels rural Ireland should react to it. The exploitation doesn't end with the withdrawal of the imperial exploiters; more are sucked into the ensuing vacuum, stripping Irish society of its values layer by layer, tree by tree, stone by stone. The bare beauty that remains is finally bought up by the developers of the hotel and tourism industries. Keane enables the people of Carraighthomond to repel the encroachment of industry, the State and the Church. Sheridan shows insanity and tragedy to be the result of resistance to progress. And, in the third field, the tourist industry has reduced Irish culture to the merest level of ownership: whoever's money talks loudest can own a slice of it. Dee has no personal investment in the area or in Ireland.

5. Community versus authority

The clash of the community with authority is a major theme of *The Field*, and it is the united power of that community acting in the face of the combined powers of Church and Police authority that will be discussed here. The 1960s saw an immense growth in the centralisation of powers in the Republic of Ireland, something against which there is a considerable backlash now in the form of movements for greater local democracy. (This could of course be matched to general trends now in the EU, and devolution in the UK.) The tendency is towards being pro-community and

against a centralised, faceless state; Keane's *The Field* could be read as a precursor to this and his community could be taken to be not the isolated, idiosyncratic, anachronistic one shown in the film, but one which reflects the feelings of Ireland. Again we see Keane using Kerry as his vehicle for Ireland: the field *is* Kerry *is* Ireland.

When the whole community of Carraighomond closes ranks behind The Bull we witness the combined powers of the Irish establishment, in the form of His Lordship the Bishop and Father Murphy of the Catholic Church and Sergeant Tom Leahy of the Police, closing ranks against the community and on the side of the dead William Dee, the outsider who has been murdered. The behaviour of the community is reminiscent of community behaviour in J. M. Synge's *The Playboy of the Western World*. The similarities between the two works are striking. Both are set in the remote west of Ireland, both concern a murder and the community's responses to that murder and both are concerned with the heroic potential of the murderer. It should be pointed out here that the murder in *The Playboy* never actually occurred, whereas *The Bull* and *Tadhg* certainly murdered Dee.

I see *The Playboy of the Western World* as an important precursor of *The Field*; community reaction to the arrival of Christy Mahon from Kerry, and to the subsequent revelation of his secret in Synge's play, raise two issues within the context of *The Field*: the reaction of a remote and closed rural community to the arrival of a stranger and community responses to a murder. The key difference between the two plays is that in *The Field* the murderers are from within the organic community of Carraighomond and the behaviour of the community is a metaphor for the reaction Keane wishes to see in traditional rural Ireland in the face of encroaching outsiders who intend to overturn the way of life which exists in the south west of Ireland.

This is not to say that Keane advocates murder, the murder was never actually intended and is used as a vehicle to reveal the depths to which feelings can run in that part of Ireland and to show how far removed the people there are from the incursions of the establishment, and to what extent *The Bull* sees himself as the natural, *de facto*, almost tribal leader of the community.

The Bull drills his community into line with threats and moral blackmail, though as soon as Dee turns up to negotiate a bid for the field there is a perceivable reaction from members of the community: '[*Mick* gives the beck to *The Bird* who finishes his drink and *exits* quickly]', (Keane 1966: 31) scuttling off to tell The Bull about the intruder and his intention to bid for the field. Something of the prevailing atmosphere of closing ranks behind The Bull is conveyed, his earlier entry having already established his territorial authority: to *The Bird* he roars 'Who gave you the right to call me Bull, you pratey-snappin' son-of-a-bitch' (Keane 1966: 14) and the stage direction '[*Bull* points at his ashplant, which is on the counter, seizes it and strikes the floor with force]', (Keane 1966: 16) his ashplant acting as a kind

of mace representing authority in the pub which is the focal point of village life and its transactions, much the same as the mace in the English House of Commons represents the Speaker's authority.

At this point The Bull declares his feelings: "That's what I care about outsiders. Accursed friggers with nothing in their heads only to own the ground we're walkin' on. We had their likes long enough, hadn't we. Land is all that matters. Own your own land" (Keane 1966: 16). The landlord, Mick, is to be seen as a kind of loyal confidante to and a fellow conspirator of The Bull. When Mick tells The Bull of Dee's plan "to cover the field with concrete" (Keane 1966: 34) The Bull explodes: "No foreign cock with hair-oil and a tiepin is goin' to do me out o' my rights ... You're tacklin' a crowd now that could do for you, man. Watch out for yourself!" (Keane 1966: 34). It is to Mick that The Bull says of Dee: "He'll get his head split if he isn't careful. Bloody imported whoremaster, taking over the village as if he owned it" (Keane 1966: 35). The Bull is so supremely confident of his sway over the community that he lets Mick know what is in store for Dee.

With the arrival of Sergeant Leahy of the Garda in the pub to investigate the death of a tinker's donkey (killed by Tadhg and seen at the start of the film) The Bull lets the audience know his respect for the law: 'By Gor! 'tis the same law the whole time. The same dirty English law. No change at all. ... This fellow is like all the rest of 'em. His brains are in the arse of his trousers' (Keane 1966: 24). Following the murder the forces of the establishment combine in an effort to force the community to divulge its secret. They fail: the community is more powerful even than the Church and the Police.

The community refuses to succumb to the power of the establishment, wishing to remain locked in a world apart, to preserve a rural way of life under siege from outsiders and industry and the perceived representatives of these two, the Church and the Police. Community life in Carraighthomond transcends the temporal and spiritual authorities of State and Church. Keane clearly aligns the interests of community over those of Church and State, in effect declaring that the traditional emblem of the Irish – the Catholic Church – takes second place to a tradition of community in the west of Ireland that pre-dates Christianity. It is the closing pages of the play which see The Bull eloquently locking horns with the representatives of power:

Christ had no Guard's uniform and He had no white collar around His neck. But He picked a gang of small farmers and poachers. They had no outfits, no badges or black clothes to protect them. They had their cross, like all poor people, and that held them together. (Keane 1966: 74)

The Bull comes across as a Christian fundamentalist Robin Hood here in his championing of the poor of Ireland.

When you'll be gone, Father, to be a Canon somewhere, and the Sergeant gets a wallet of notes and is going to be a Superintendent, Tadhg's children will be milkin' cows and keepin' donkeys away from our ditches. That's what we have to think about and if there's no grass, there's the end of me and mine (Keane 1966: 76).

This as good as amounts to a confession to Father Murphy and Sergeant Leahy from *The Bull*. It was William Dee's intended obscenity to cover the field with concrete and it was this outrage that shocked *The Bull* more than the actual fact that somebody else was going to bid for the field: 'What about the grass? What about my lovely heifers?' (Keane 1966: 34). The personal relationship that *The Bull* clearly has with God is far more intense than the veneration of Catholicism in Ireland embodied by the priest and the bishop. This is evidenced by the following exchange:

Fr. Murphy: God will ask you questions about this murder one day.

Bull: And I'll ask God questions! There's a lot of questions I'd like to ask God. Why do God put so much misfortune in the world? Why did God make me one way and you the other?

Sergeant: Let's go, Father, before I throw up! (Keane 1966: 76).

The parting comment from the Sergeant reminds us that he is not from the area and that he also fails to fathom the workings of this remote rural community. When it is Maimie's turn to appear before the inquisitors she retorts to the Sergeant thus: 'And don't talk to me like that, you dirty-minded Yahoo from God-knows-where' (Keane 1966: 69). The Church and the forces of State authority are firmly rejected by the people of Carraighthomond.

6. Conclusion

So the fields of Kerry have done their shifting for the time being; they're reduced to having golf played upon them. The Bull railed in vain in his play, his victory was to prove worthless against the machinery of tourism. Tourism is a fickle friend to its hosts, seeming to bring hope to all – but it favours the few rather than the many. The land is now no longer used for what for centuries and generations it had been used for. A vital spiritual link between Man and Nature is broken. I shan't be going to Kerry in the near future, I don't play golf.

Notes

1. Liam Ó Muirthile (b. 1950), quoted in *The Field Day Anthology of Irish Writing*, Vol. III, p. 926. The Irish in line 15 translates as: 'Run down here if you have your camera'.
2. Granada Films, 1990. Director/Screenplay: Jim Sheridan.
3. This and the following quotes on this page are taken from the tourist brochure *Ireland: A Romantic blend*, 1995.
4. 1970. Director: David Lean.
5. This and the following quotes on this page are taken from *The Golfers' Guide to Ireland 1995*.
6. John B. Keane, *The Field* (Cork: Mercier Press, 1966), now only available in a new revised text by Ben Barnes (Cork: Mercier Press, 1990). I have used the 1966 version as the authoritative text, only quoting from the Barnes edition where there is a clear realignment of Keane's original intention.
7. For the full text of de Valera's infamous Saint Patrick's Day, 1943 speech, see: Michael McLoughlin, *Great Irish Speeches of the Twentieth Century*.
8. Michael Cronin, 'Postcards from the Edge: Tourism in Contemporary Ireland', *Irish Reporter*, number ten, second quarter, 1993, pp. 3–5.
9. From the back cover of John B. Keane, 1990. *Three Plays: Sive, The Field, Big Maggie* Cork: Mercier.
10. 'The economic transformation which occurred after the second world war - with its emphasis on capital intensive production - favoured the strong; the poor and weak went to the wall.' Hannan, 1979. *Displacement and Development: Class, Kinship and Social Change in Irish Rural Communities*. Dublin: The Economic and Social Research Institute, p.17.

References

- Berney, K. A., (ed.) 1993. *Contemporary Dramatists*. London: St. James Press.
- Deane, Seamus (ed.) 1991. *The Field Day Anthology of Irish Writing*. Derry: Field Day.
- Fitz-Simon, C., 1983. *The Irish Theatre*. London: Thames and Hudson.
- Foster, R. F., 1989. *Modern Ireland 1600–1972*. London: Penguin.
- Hannan, Damian F., 1979. *Displacement and Development: Class, Kinship and Social Change in Irish Rural Communities*. Dublin: The Economic and Social Research Institute.
- Ireland: a Romantic blend*. 1995. Irish Tourist Board.
- Irish Reporter*, number ten, second quarter, 1993.
- Keane, John B. 1966 and 1990. *The Field*. Cork: Mercier Press.
- Keane, John B. 1990. *Three Plays: Sive, The Field, Big Maggie*. Cork: Mercier.

- Keogh, Dermot 1994. *Twentieth Century Ireland: Nation and State*. Dublin: Gill and MacMillan.
- Lee, J. J. 1989. *Ireland 1912–1985: Politics and Society*. Cambridge: University Press.
- McLoughlin, Michael 1996. *Great Irish Speeches of the Twentieth Century*. Dublin: Poolbeg.
- Synge, John Millington 1958. *Plays, Poems and Prose*. London: Dent.
- The Golfers' Guide to Ireland* 1995, Dublin: In Ireland Publishing.

KINGA KLAUDY–JÁNOS KOHN (eds)

Transfere necesse est ...

Proceedings of the 2nd international conference on

Current Trends in Studies of Translation and Interpreting

(5–7 September, 1996. Budapest, Hungary)

A selection of abridged versions of papers presented at the 2nd International *Transfere Necesse Est* Conference, selected and edited by the members of the International and Hungarian Organising Committee

Authors include:

B. Adab, B. Alexieva, C. Dollerup, A. Chesterman, D. Gile, G. Kingscott, D. Király, I. Kurz, J. Lambert, J. Milton, E. Nida, P. Newmark, N. Riabtseva, Ch. Schäffner, P. A. Schmitt, M. Snell-Hornby, S. Tirkkonen-Condit etc.

*

Lia Bassa, József Bendik, Ágnes Élthes, Zsuzsa G. Láng, Katalin Halácsi Scholz, Pál Heltai, Judit Hidasi, Tibor Koltay, Zsolt Lengyel, Anette Márta, Judit Navracics, Gábor Prószéky, Sarolta S. Fenyő, Anikó Sohár, Erika Szomor, Zsuzsa Valló

Kapható: Corvina Könyvklub

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel.: 317 5185

Scholastica Publishers Hungary H-1123 Budapest, Kékgolyó u 30.

Fax: (36-1) 212 8320

Az információs társadalom definíciójának néhány aspektusa

Czeglédi Sándor

Bevezetés

Az ezredforduló tájékán zajló – „világformáló” jelentőségűnek számító – folyamatok közül az információfeldolgozás és felhasználás már-már követelhetetlennek tűnő forradalma, a tudás(alapú) társadalmak kialakulásának lehetősége, valamint az így létrejövő új struktúrák egyénre, nemzetre, társadalomszervezésre gyakorolt hatásainak elemzése kétségkívül időszerű feladat. A pusztán technikai, technológiai jellegű változások mélyreható gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulást vonnak maguk után, mivel gyakorlatilag leomlanak a kommunikáció tér- és időkorlátai, valamint elmosódnak a határok a szórakozás és a munkavégzés eszközei, az otthon és a munkahely, az ország és a régió között.

A valóság minden szegmensét érintő átalakulás motorja a kommunikáció és a munkaeszköz (a számítógép) egyidejű, egymástól elválaszthatatlan és egymást erősítő forradalma: az ötödik kommunikációs forradalom.

1. Az információ felértékelődése a XX. század végén

1.1. Az elmúlt száz évben az egy termékre jutó információ aránya 10-ről 60%-ra növekedett, mialatt a nyersanyagtartalom aránya 40%-ról 20%-ra, az energiatartalom aránya 50%-ról 20%-ra csökkent (Csorba 1999). A munkaerő, a nyersanyag és a tőke mellett az információ is gazdasági erőforrássá vált, mivel birtoklása jelentős költségcsökkenést eredményezhet a termelés során. Ugyanakkor árucikk is egyben: az információs szolgáltató szektor anyagi értékkel bíró „terméke.”

Azonban az információ a fentebb említett kategóriák egyikébe sem préselhető bele maradéktalanul, mivel

- természeténél fogva „terjedésre hajlamos”
- a felhasználás során újratermelődik
- a tranzakciók során megosztani lehet, de szigorúan véve „kicserélni” nem (Britannica CD 99).

1.2. De mi is az információnak nevezett, Toda Masanao definíciója szerint „önmagában absztrakt struktúra” (Horányi 1977: 84), amely csak az anyagi hordozója által válik valóságossá?

Az 1986-ban kiadott *English Illustrated Dictionary* meghatározása szerint „elmondott dolog, tudás” („thing told”, „knowledge”). Egy évvel később a

Collins Modern English Dictionary az „information” szót első jelentésben a következőképpen definiálja: „tapasztalás vagy tanulás útján szerzett tudás” („knowledge acquired through experience or study”). A hatodik jelentésben azonban már felbukkan a számítástechnikában alkalmazott megközelítés is, amely szerint az információ az adatfeldolgozás eredménye („the results derived from the processing of data”).

Az 1990-es évek elejétől kezdve a vizsgált egynyelvű – tehát a világ angolul már legalább középfokon, vagy annál magasabb szinten értő, (információ)fogyasztó „elitje” számára kiadott – szótárakban az információ már mint a tudás szinonimája jelenik meg. Az *American Heritage Dictionary* (1994) odáig merészkedik, hogy – legalábbis a negyedik jelentésben – az információt a tudás átadásával, kommunikációjával azonosítja („communication of knowledge”). Hasonlóképpen jár el a Random House által kiadott *Webster* szótár (1992), a *Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary* (1994), valamint a *Microsoft Encarta ’98* multimédiás enciklopédia beépített szótára is, amely tulajdonképpen az *American Heritage Dictionary* modernizált kompakt verziója. A két utóbbi szótár az információt kommunikációs rendszerek inputjaként is értelmezi („a signal or character [as in a communication system or computer] representing data”, illetve „a nonaccidental signal used as input to a computer or communications system” definíciókban).

Csupán érdekesség, hogy amíg az 1990 után kiadott szótárakban az információs forradalommal kapcsolatosan rendszerint 2–3 szóösszetétel is megjelenik (pl. „information theory”, „information science”, „information retrieval”), addig az „információs társadalom” szókapcsolat csupán 2 hivatkozás erejéig képviselteti magát (más szócikkekben megbújva) még az *Encyclopaedia Britannica* 1999-es CD-ROM verziójában is, az egy évvel korábbi *Microsoft Encarta*-ból pedig teljes egészében hiányzik. (Annak ellenére, hogy az „information society” kifejezés már 1980–81-ben felbukkan Alvin Toffler és Yoneji Masuda nagy sikerű könyveiben.)

Czeglédi János a következőképpen definiálja az információ fogalmát (Vajda 1999):

Az egyedileg azonosított valóságélem, amit a fogalom leképez az adat, amely önmagában jelöl ugyan, de jelentése csak más adatokkal összefüggésbe kerülve keletkezik. Ezt a viszonyt, relációt lehet információ-nak nevezni, illetve amennyiben a relációba kerülő fogalmak azonos absztrakciós szintről származnak, ismeretnek tekinteni. A keletkező információk objektív ismervek szerinti csoportosítása adja az ismeret fogalmát, a szubjektív alapú strukturálás pedig a tapasztalatot. Az ismeretek készenléti halmaza a tudás, amelynek alkalmazása révén jön létre a döntés.

Az információ ilyen irányú megközelítése kellőképpen kiterjeszti a fogalom határait ahhoz, hogy – a Claude Shannon-féle felfogással ellentétben – ne

csupán a kommunikációs cserefolyamat mennyiségi mértékegységének tekinthessük. Az adat-információ-ismeret-tudás-döntés összefüggésrendszere pedig némi magyarázattal szolgál az információ tudat- és társadalomformáló erejére is.

2. Számítógép-hálózatok a hatalom szolgálatában

A független, szabad hozzáférésű és cenzúrázatlan közösségi hálózat ötlete már a 70-es évek elején felmerült, amikor a berkeleyi University of California területén felállították a Community Memory névre elkeresztelt kis számítógép-terminálok összekapcsolt hálózatának első képviselőjét. A terv egyik teoretikusa, Michael Rossman szerint a – viszonylag rövid életű – rendszer tökéletes ellentéte volt az elektronikus tömegtájékoztatásnak, amely központilag meghatározott üzeneteket továbbít passzív tömegeknek (Roszak 1990: 239).

De melyek voltak azok a számítógép-hálózatok, amelyeknek állami (katonai) monopóliuma egyre növekvő fenyegetést jelentett az információ szabadságára és a demokráciára azok szemében, akik nem értettek egyet a központi kormányzat öngyilkos vietnami háborús politikájával, az egyre inkább eluralkodó korporatív szellemmel (amelyért többek között az IBM-et is felelőssé tették) és az egész társadalmat átható elszemélytelenedéssel?

Ekkorra az USA „hadiipari komplexuma” már másfél évtizede sikerrel alkalmazta a – kezdetben 23 alhálózatot magába foglaló és kb. 2500 légvédelmi radart és rakétakilövő-állást összekapcsoló – Semi-Automatic Ground Environment (SAGE) integrált légvédelmi rendszert, amely a világ első nagy-szabású és nem mellesleg működőképes számítógépes hálózatának tekinthető (Britannica CD 97).

Az USA Védelmi Minisztériuma által 1969-ben létrehozott Advanced Research Project Agency Network (ARPANET) már komoly hibátúréssal rendelkezett és szegmentált adatcsomag-átviteli technikákat alkalmazott. Az adott esetben nukleáris csapásokat is túlélő, decentralizált kommunikációs hálózat prototípusa megalapozta a napjainkban mintegy 200 millió felhasználót kiszolgáló internet robbanásszerű elterjedését.

3. Információs társadalom, kognitív társadalom, tudástársadalom

3.1. Az 1970-es évektől fel-felbukkanó „információs társadalom” kifejezés előfutárának tekinthető a Marshall McLuhan által a 60-as években előrejelzett, a televízió és a számítógép elemeit hasznosító, mindenkinek egyenlő információs hozzáférési lehetőséget biztosító „globális falu”.

A 80-as évek legelején John Naisbitt már az információ és – némi túlzással – a tudás tömegtermeléséről ír. Alvin Toffler az információs társadalom megjelenését az emberi társadalom fejlődésének harmadik nagy hulláma-

ként értékeli (egyenrangú a mezőgazdasági majd ipari társadalmak kialakulásával), William Gibson kiberterről alkotott elképzelései pedig felvillantják egy digitalizált „párhuzamos világ” lehetőségét.

De hol húzódik a határ az információs és a posztindusztriális társadalom között? Melyek azok a követelmények és szempontok, amelyek nélkül nem, vagy csak nehezen képzelhető el a fent említett választóvonal átlépése?

3.2. Egyfajta megközelítés szerint az információs társadalom nem más, mint normatív erkölcsi és társadalmi vízió, amely a kölcsönös információáramláson, mint meghatározó erkölcsi értéken alapul. Ebből következően az emberek közti információcsere elsődleges erkölcsi kötelesség, az államnak pedig minden módon – akár a szükséges infrastruktúra kiépítésével is – segítenie kell ezt a folyamatot. Az információáramlás a kultúra részévé kell, hogy váljon (Treanor 1999).

Az információs társadalom „emberarcú” megvalósításának programját legátfogóbban az Európai Tanács számára 1994-ben elkészített, Martin Bangemann nevével fémjelzett jelentés körvonalazza. Az európai megközelítés hangsúlyozottan veszi figyelembe a társadalomra gyakorolt hatásokat, amit az amerikai technocentrikus „információs szupersztráda” elnevezéssel ellentétben következetesen használt „információs társadalom” kifejezés is jelez.

A jelentés 10 alkalmazási területet sorol fel, amelyek gyakorlati megvalósítása hozzájárul az emberközpontúbb, jobb életminőséget lehetővé tevő, ugyanakkor versenyképesebb uniós társadalom kialakításához (Europe and the Global Information Society 1994):

- távmunka (teleworking): csökkentve a dolgozók idő- és anyagi veszteségét, valamint a környezetszennyezés mértékét
- távoktatás: megkönnyítve a szakadatlanul változó kihívásoknak történő megfelelést az élethosszig tartó tanulás lehetőségének biztosításával
- az egyetemek és kutatóközpontok hálózatba kapcsolása
- a telematikus szolgáltatások (E-mail, FTP, távtanulás, stb.) elérhetővé tétele a kis- és középvállalatok számára
- a közúti közlekedés hatékonyabb szervezése és irányítása
- a légiirányítás összehangolása
- egészségügyi hálózatok kialakítása
- elektronikus úton meghirdetett (közbeszerzési) pályázatok
- transzeurópai közigazgatási hálózat kiépítése
- városi információs rendszerek létrehozása.

A központi cselekvési terv szükségességét alátámasztotta az a tény is, hogy 1994-ben az Unió minden tizedik polgára rendelkezett személyi számítógéppel, míg ugyanez az arány az USA-ban kb. 3–4 fő/számítógép volt. A közösségi kábelhálózatok aránya hasonló arányeltolódást mutatott. (A ma-

gyarországi számítógép-ellátottság – a Világbank adatai alapján (World Development Indicators 1999) – még 1997-ben sem érte el a 20 fő/gép arányt.)

A fenti program megvalósításában a magánszektoré a meghatározó szerep, az Unió és a tagállamok a megfelelő törvényi és politikai feltételek megteremtésében vállalnak részt.

Az Európai Bizottság újabb kezdeményezéseinek egyike az 1999 decemberében útjára indított „eEurope” nevű terv, amely többek között minden európai osztályteremben biztosítani akarja az internet-hozzáférést és a multimédiás eszközöket a diákok számára, a lakosság számára olcsóbbá szeretné tenni az internethasználatot, valamint erőteljesen támogatja az elektronikus kereskedelem elterjedését (An Overview of 1999's Main Trends and Key Events).

3.3. Az ENSZ Fejlesztési Programja által 1999-ben publikált Human Development Report (HDR 1999: 63) hét alapvető cél elérésén keresztül véli megvalósíthatónak a globális információs társadalmat:

- a kapcsolat megteremtése (connectivity): telekommunikációs és számítógépes hálózatok kiépítése
- közösségek előnyben (community): a csoportos hozzáférés támogatása
- képességfejlesztés (capacity): a tudástársadalom által megkövetelt készségek elsajátítása
- tartalom (content): a helyi (kistérségi) érdekeltégű hírek, álláspontok, vélemények és kultúra számára teret biztosítani a hálózaton
- kreativitás (creativity): a helyi igényeknek és lehetőségeknek megfelelő technológiai megoldások kialakítása
- együttműködés (collaboration): egységes internet-szabványok/szabályok megalkotása
- készpénz (cash): a tudástársadalom pénzügyi háttérének megteremtése.

3.4. Mindkét jelentés alkotói helyenként szinonimaként használják az „információs társadalom” és „tudástársadalom” kifejezéseket.

Nyíri J. Kristóf a „tanuló”, ill. „kognitív társadalom” elnevezést javasolja, mivel a fent említett ismérveknek megfelelő társadalmakban az állandó tanulás a legfőbb jellemző vonás (Schüttler 1998). A tanulás mellett természetesen a „tudás”, a „tömegesedés”, és az „esély” lehetnek azok a kulcsszavak, amelyek a tudástársadalmat a címszavak szintjén jellemezhetik.

Nico Stehr meghatározása szerint (Stehr 1999) a tudás a cselekvésre való képesség, az ahhoz való tehetség („a capacity for action”). A fejlett modern társadalmakban pedig a gazdasági növekedés és általában az értéknövelő tevékenységek egyre inkább az így definiált tudás növekvő szerepén alapulnak.

A strukturált információk készenléti halmazán alapuló racionális döntéshozatal olyan előjog, amelyet az információs, ill. tudástársadalom minden polgára megkövetelhet magának. De melyek azok a kihívások, amelyekkel a

politikai döntéshozóknak meg kell birkóznuk, amíg – Bill Clinton szóhasználatával élve – a világháló által közvetített digitális információ kulcsfontosságú polgári joggá válik?

4. Az információ társadalomhoz vezető út társadalmi vonatkozásai és lehetséges buktatói

4.1. A számítógépes hálózatok elterjedésével, az információ/tudás felértékelődésével és a kommunikáció jelenségszférájában bekövetkező változásokkal párhuzamosan a társadalomban, mint a kommunikáció tágabb környezetében is visszafordíthatatlannak tűnő folyamatok zajlanak. Horányi Özséb kilenc fontosabb szempontot említ *Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé* című tanulmányában (Horányi 1996):

- a hálózati tömegkommunikáció megjelenésével egyre nagyobb lesz a nyílt rendszerek súlya a társadalmi kommunikáción belül
- megváltozik az egyes társadalmi szerepek tartalma (pl. az otthon/ munkahely viszonylatában)
- jelentősen átalakul a termékek és szolgáltatások kereskedelme (1999-ben 15,3 milliárd euro értékben vásárolt az amerikai lakosság a hálózaton keresztül, az európai országok közül Nagy-Britannia volt a csúcstartó 5,3 milliárd eurós forgalommal (E-Index)
- a társadalmilag hasznos tevékenység legnagyobb hányada egyre inkább információfeldolgozó lesz (1880-ban az amerikai dolgozók 2%-át foglalkoztatták az oktatás, a tudomány, ill. a korabeli „információs gazdaság” valamely területén. 2000-ben ez az arány 66%-ot tesz ki. (Britannica CD 99)
- a hatalom egyre inkább az információ feletti ellenőrzés (birtoklás) függvényévé válik
- újfajta társadalmi esélyegyenlőtlenség forrása lehet az új technikához való hozzáférés, ill. annak hiánya
- a hierarchikus szervezetek helyett egyre inkább horizontális kapcsolatokon alapuló társulások jelennek meg a jövőben; az európai térségben a régiók szerepe felértékelődik
- jelentős átrendeződés várható a centrum/periféria vonatkozásában, amely esélyt jelenthet a periféria (részleges) felzárkózására, de magában hordozza a leszakadás lehetőségét is
- számos kommunikációval kapcsolatos jogot kell újragondolni, pl. az adatvédelmet, szerzői jogot, személyiségi jogokat.

Az információhoz való hozzáférés, az elérhetőség – újabb kulcsszó – általánossá válása jótékony hatással lehet a kormányzás/közigazgatás hatékonyságának, minőségének és igazságosságának javítására. A döntéshozatalba bevont, „felkészült” és kellő érettséggel bíró polgárok közösségeinek létre-

jötte elősegíti a képviseleti demokrácia részvételi demokráciává fejlődését, amelynek megvalósítása többek között a Community Memory alapítónak is célja volt.

4.2. Az optimista előrejelzések ellenére a fejlődés íve sajnos nem ennyire szabályos és töretlen. A Bangemann-jelentés által említett kockázatok egyike a társadalom kettészakadásának veszélye olyan rétegekre, akik megengedhetik maguknak az információhoz való hozzájutást és azokra, akik kirekesztődnek a tudástársadalom áldásaiból, ill. önszántukból utasítják el az új technikát.

Az információs társadalomba való átmenet meggyorsítása érdekében az Európai Bizottság felállította az Information Society Project Office (ISPO) nevű irodát, amelynek feladata az uniós vállalatok, szervezetek és polgárok tájékoztatása a Bizottság programjairól és kezdeményezéseiről. A harmadik évezred potenciális luddistáinak meggyőzése érdekében az iroda szakértői számos olyan érvet sorakoztatnak fel, amelyek szerint az információs társadalomba való átmenet több munkahelyet hoz majd létre, mint amennyi a folyamat során elkerülhetetlenül megszűnik. Ezek dióhéjban a következők (Introduction to the Information Society the European Way):

- az információs forradalom vívmányai növelik az Unió versenyképességét, ami önmagában is munkahelyteremtéssel jár együtt,
- az új elektronikus szolgáltatások elterjedése (a szórakoztatóipartól a telemedicináig) újfajta keresletet generál, ezáltal új munkahelyeket eredményez,
- a hatékonyabb munkaközvetítő szolgáltatások és az oktatás terén nyíló új lehetőségek szintén a munkanélküliség csökkenését vonják maguk után.

A helyzet azonban nem ennyire rózsás, különösen ha a „globális információs társadalom” ambiciózus címke első tagját kezdjük el vizsgálni. Van-e értelme világméretű vagy akár átfogó jellegű változásról beszélni, amikor – a kommunikációs forradalom robbanásszerű terjedése ellenére – a Föld lakosságának 80%-a még tárcsahangot sem hallott életében, nemhogy információt töltött volna le a világhálóról?

Larry Irving, az USA egykori kereskedelmi miniszterhelyettese hívta fel a figyelmet 1999 októberében arra a tényre, hogy az internet annak ellenére vált meghatározó tényezővé az emberiség fejlődésében, hogy bolygónk népességének csupán a 2%-a kapcsolódik valamilyen módon a hálózatra (BBC News). Tehát nemcsak a lemaradás, hanem a fejlődésben rejlő lehetőség is óriási.

4.3. A digitális megosztottság („digital divide”) fogalma 1999 őszén kapott szélesebb nyilvánosságot, amikor a BBC *Information rich, information poor*

címmel sugárzott és a világhálóra is felkerült műsora ráirányította a figyelmet az északi és déli félteke között húzódó óriási információs szakadéokra. A különbségek égbekiáltóak: Afrikában kevesebb, mint 14 millió telefonvonal áll a kontinens lakosságának rendelkezésére; ez a szám nem éri el a Manhattanben található vonalak számát (BBC News).

Az ENSZ 1999-es Human Development Report című dokumentuma (HDR 1999: 2) behatóan elemzi a problémát. Adatai szerint az internet-felhasználók 93,3%-a a Föld lakosságának leggazdagabb 20%-ából kerül ki (ez nagyjából az OECD-tagországok csoportja). A választóvonal nem csak és kizárólag az országok (földrészek) között húzódik. A „hálózati elit” tagjai – állampolgárságtól függetlenül – hazájuk magasabb jövedelmű csoportjai közül kerülnek ki, magasan képzettek, túlnyomó többségük 35 évnél fiatalabb fehér férfi, aki ráadásul jól beszél angolul (ami nem csoda, hiszen a honlapok 80%-a angol nyelvű) (HDR 1999: 6).

A digitális választóvonal felszámolására 1999 decemberében szervezett washingtoni „Digital Divide Summit” mégsem a globális problémák kezelésére irányult, hanem az USA – vélt vagy valós – információtechnológiai kettészakadására igyekezett megoldást keresni. Abban az országban, amelyben 1997-ben 407 személyi számítógép és 206 mobiltelefon jutott 1000 lakosra, teljes elnöki támogatást élvező feladat az etnikai csoportok közt kialakuló – egyes elemzések szerint azonban csökkenő tendenciát mutató – internet-hozzáférési eltérések minimalizálása (Maga Bill Clinton sem restell kosárlabdasztróktól övezve előadást tartani az internet előnyeiről szegény amerikai fiatalok előtt.)

Csak összevetésképpen álljanak itt a Világbank ugyanabban az évben az Egyesült Királyságról és Magyarországról készített statisztikai adatai (1000 lakosra lebontva):

	személyi számítógép	mobiltelefon	internet host
USA	406,7	206	97,59
UK	242,4	151	0,001
Magyarország	49	69	7,31

Forrás: http://www.worldbank.org/data/wdi/pdfs/tab5_11.pdf

5. Néhány magyarországi tendencia

5.1. Az ötödik kommunikációs forradalom által felkínált lehetőségek Magyarország számára is történelmi esélyt jelenthetnek a felzárkózásra. Ahogy a verseny egyre inkább eltolódik a gondolatok, a kreativitás érvényesülésének irányába (pl. szoftverfejlesztés), úgy javulhatnak relatív módon a kevés nyersanyaggal és szűkös erőforrásokkal rendelkező térségek pozíciói. A kérdés az, hogy az információs fejlesztési hullám csak félszívvel végrehajtott felszínes modernizációs kísérletre lesz-e elegendő, vagy a politikai és gazda-

sági integrációt felgyorsítva Magyarországot visszafordíthatatlanul az európai fejlődési tendenciák főáramlatába kormányozza.

Horváth János *Információs társadalom: itt és most* (2000) című tanulmányában rámutat, hogy az 1989 előtti időszak legfontosabb vívmányaként hazánkban is gyökeret vert a számítástechnikai kultúra, megteremtődött egy új iparág alapja, kialakult az informatika, mint új szakterület. Ugyanakkor a számítástechnikára fordított eszközök felhasználását az alacsony hatékonyság jellemezte. 1990 után az informatika iránti kormányzati szándék erősödése vált jellemzővé: 1991-ben létrejött az Informatikai Tárcaközi Bizottság, 1995-re elkészült a Nemzeti Informatikai Stratégiai Kezdeményezés címet viselő dokumentum (mint az információs társadalom megvalósításának forgatókönyve), 1997-ben létrejött a kormányzat ezirányú feladatainak koordinálására hivatott Informatikai és Távközlési Kormánybizottság. Horváth szerint az 1998-as kormányváltást követően számos addig megkezdett program lelassult vagy veszített értékéből (ilyenek pl. a „Sulinet” program – amelyet az 1999-es, fentebb többször idézett ENSZ-jelentés is példaértékűnek nyilvánít –, az államigazgatási alapnyilvántartások és a közigazgatási információrendszerek összehangolása, az informatika jogi környezetének kimunkálása, stb.)

A tanulmány megírása óta némi változás tapasztalható; valószínűleg az új lendületet kapott amerikai és uniós fejlesztések hatására Magyarország is felgyorsult az „elektronikus közigazgatás” koncepciójának megvalósítása, tovább folytatódik a Sulinet-program (mintegy 30 határon túli iskola tervezett bevonásával). Az Informatikai Érdekegyeztető Fórum által kiadott Magyar Informatikai Charta pedig összefoglaló javaslatainak gyűjteményével támogatni és ösztönözni kívánja a kormányt és az Országgyűlést az információs társadalom megvalósítására tett erőfeszítéseiben, célul tűzve ki a felzárkózást nem csupán az Európai Unió, hanem sok tekintetben az Egyesült Államok szintjére (www.inforum.org.hu).

5.2. Mennyire fogadható el az a vélemény, amely szerint Magyarországon az informatika alkalmazása továbbra is a kevesek privilégiuma, az egyes társadalmi csoportok leszakadása pedig már szinte megállíthatatlannak tűnik? Hol húzódik és mennyire áthághatatlan a hazai „digitális szakadék”, amely az információs társadalomban egyre inkább tudásszakadékká válik?

Angelusz Róbert és Tardos Róbert 1997-98-ban végzett felmérései (Angelusz *et al.* 1999) arról tanúskodnak, hogy az internethez való hozzájutás (otthon, munkahelyen, ismerősöknél, internet-kávézóban, teleházban) aránya 10-ről 15%-ra nőtt a vizsgált időszakban a magyar lakosság körében. (A saját számítógépen történő hozzáférés aránya 1, ill. 2%-os volt, az internet elérhetőségéhez nagyban hozzájárultak a teleházak és a cyber-kávézók.) A szerzők elismerik, hogy a jövőben a lakosság egyre szélesebb rétegei számára válnak majd nyitottá a „cyberspace” nyújtotta lehetőségek, rövidebb távon viszont – amíg a lakosság jelentős része alig érintkezik az új techniká-

val – inkább a társadalmi egyenlőtlenségek mélyüléséhez járul hozzá a hálózati kommunikáció terjedése.

Az adatok összesítéséből kitűnik, hogy a vizsgált csoportokban az internethez való hozzájutás legmeghatározóbb tényezője az apa iskolázottsága (a családi kulturális háttér). Ezt követően az életkorhoz és az iskolai végzettséghez fűződik a legszámottevőbb befolyás, majd pedig a háztartás vagyoni helyzete a döntő. Hatvanéves kor felett a hálózat használata még az iskolázottabb rétegek körében is ritkán fordult elő. Településtípust tekintve a főváros határozott előnyt élvez a vidékkel szemben a hozzájutás tekintetében, ugyanakkor az aktív internethasználat szempontjából a vidéki városok felzárkóznak Budapesthez. Egyre mélyül viszont a szakadék a falu és a város között.

A Szonda Ipsos és a GfK Piackutató Intézet 1999-re vonatkozó adatai szerint a 15–18 év közötti korosztály fele internetezett (szemben az 1998-as 34%-os adattal). A 19–29 évesek körében 22% (1998-ban 16%) volt az arány. 1999-ben a magyar diplomások 40%-a használta a világhálót (Népszabadság 2000. április 19.).

A fiatalok körében tapasztalható dinamikus növekedésnek számos oka lehetséges. Ezek közül a leginkább kézenfekvők a homogénebb iskolázottsági szint, az idegen nyelvek jobb ismerete, az iskolák egyre növekvő „behálózottsága”. Nem hagyható figyelmen kívül azonban az új kommunikációs technikák iránti – a reklámok által is sulykolt — nagyobb fogékonyság, valamint a hálózaton való szörfölés, mobiltelefonálás, SMS-küldözgetés (ezáltal is) megnövekedett tinédzsertársadalmi presztízse sem.

6. A globalizáció és az információs társadalom

Az ezredvég másik varázsszava a rendkívül sokoldalúan és már-már kritika nélkül alkalmazható „globalizáció” kifejezés. Milyen kapcsolatban van a fogalom az előzőekben vizsgált „információs társadalom” megnevezéssel: előfeltételezik vagy kiegészítik egymást?

A leginkább egyszerűsítő megközelítés szerint a globalizáció tulajdonképpen az amerikanizáció eufemisztikus megfelelője, legszembetűnőbb megnyilvánulásai a gyorsétermek és a gátlástalan kapitalista terjeszkedés. A fogalmat sokkal árnyaltabbá teszi Varga Csaba meghatározása (Vajda 1999), aki szerint a globális és információs társadalom lehet pénzkapitalizmus/monetarizmus, vagy tudástársadalom, kultúratársadalom, élettársadalom stb. Tehát a határ nem a globalizáció és a pénz „idegen” világa, illetve az információs társadalom „emberszabású” világa között húzódik, hanem az a kérdés, hogy milyen célok érdekében használja fel az adott társadalom a globalitást és az információt: pusztá profitérdekeket realizál-e általuk, vagy a profitérdekekkel, piaci érdekekkel azonos súlyúnak tekinti-e a társadalom fejlesztését, az „ember” érdekét.

Szabó László Zoltán (*ibid.*) a globalizációt másfajta szemszögből értékeli:

„A globalizáció egyfajta Vágyat fejez ki, a visszatérés Vágyát a régóta elvesztett Tökéletességhez, az Egységhez.”

A közgazdasági jellegű elemzések a korábban jórészt zárt gazdasági egységek szerves egybekapcsolódását, a gazdasági szupertömbök kialakulását és a legnagyobb tőkeerővel rendelkező megavállalatok expanzióját értik a fogalom alatt. Plenter János (1999) öt szempontot sorol fel, amelyek a globalizációt a felszínen jellemzik:

- a politikai államhatárok felett átnyúló árucseré- és pénzforgalmi kapcsolatok rohamos bővülése,
- a termelésben, az értékesítésben és a pénzforgalomban alkalmazott szabványok és technológiák uniformizálódása,
- a leginkább tőkeerős bankok és világcégek agresszív terjeszkedési politikája,
- a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi intézmények páratlanul megnövekedett közvetítő szerepe a vezető gazdasági hatalmak és a világ többi része között,
- a gazdasági hasznosság fogalmának extrém leszűkítése a közvetlen monetáris hozadék kérdésére.

Ugyanakkor kiemeli, hogy az integrálódás és a globalizáció által megnövekedett értékesítési piacok előnyeit csak a kellő információs hálózattal és globális infrastruktúrával rendelkező vállalatok (a megavállalatok) élvezhetik. Ez az a pont, ahol vissza kell utalnunk a – Bangemann-jelentésben is kiemelt fontosságúként kezelt – kis- és középvállalati információs rendszerek kiépítésének és világhálóra kapcsolásának jelentőségére. A fizikai terjeszkedés végső határát elérő megavállalatok elkerülhetetlen hanyatlását követően újra teret kaphatnak kisebb vállalkozások és gazdasági kombinációk, főként azok, amelyeket nem ér váratlanul az új helyzetből adódó kihívás. Az újrendeződés pedig esetleg magával hozza a globalizáció emberközpontúbb válfájának megjelenését, amelyben valódi tartalommal töltődnek meg olyan – ebben az összefüggésben ma még kissé szlogenszerűnek ható – fogalmak, mint „igazságosság”, „méltányosság”, „fenntartható fejlődés”, „létebiztonság.”

Az így létrejövő új alakulatot nevezhetik akár globális információs társadalomnak is.

Irodalom

- „A 15–18 évesek fele internetezik.” *Népszabadság*. LVIII., 93. szám, első kiadás. (2000. 04. 20.) 1.
- An Overview of 1999's Main Trends and Key Events. *Information Society Trends Special Issue*. 2000. 06. 07. <http://www.ispo.cec.be/ispo/overview1999.html>
- Angelusz R. & Tardos R. 1999. Útban az Internet-galaxis felé? Tájékpé az új technikák hazai expanziójáról. A *Jel-Kép* c. folyóirat 1999. évi 2. számában megjelent cikk utánközlése. 2000. 05. 13. <http://www.szignummedia.hu/>
- BBC News: Information rich, information poor. Losing ground bit by bit. 1999. 11. 1. *BBC Online Network*. 2000. 04. 19. http://news.bbc.co.uk/hi/english/special_report/1999/10/99/information_rich_information_poor/4726.stml
- Csorba J. 1999. Információtudományos fejlődésmoდეlek I. Elhangzott: *Globalitás – Tudástársadalom – Lokálitás* ezredvégi konferencia. HÉA Stratégiakutató Intézet. Fót. 1999. 12. 28-30. <http://www.inco.hu/inco3/foiak/cikk0.htm>
- „E-Index.” *Connectis. Europe's E-business Magazine*. Issue 3. 2000. 05. 4–5.
- Europe and the Global Information Society: Recommendations to the European Council (Bangemann Report 1994). *Information Society Project Office*. 2000. 06. 07. <http://www.ispo.cec.be/infosoc/backg/bangeman.html>
- Horányi Ö. 1996. Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. *Magyar Elektronikus Könyvtár*. 2000. 04. 13. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozseb1/hozsb1.htm>
- Horváth J. 2000. Információs társadalom: itt és most. *InCo. Első magyar internetes folyóirat az információs korról*. 2000. 04. 25. <http://www.inco.hu/inco3/tudas/cikk1h.htm>
- Human Development Report 1999. *United Nations Development Program*. 2000. 04. 19. <http://www.undp.org/hdro/chapter2.pdf>
- „Information Processing and Information Systems: Information Systems: Information as a Resource and Commodity.” *Britannica CD*. Version 99. Encyclopaedia Britannica, Inc., 1999.
- Introduction to the Information Society the European Way. *Information Society Project Office*. 2000. 06. 07. <http://www.ispo.cec.be/infosoc/backg/brochure.html>
- Magyar Informatikai Charta. *Informatikai Érdekegyeztető Fórum* 2000. 05. 02. <http://www.inforum.org.hu/>
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. 1994. Merriam-Webster, Inc.
- Plenter J. 1999. A globalitás rendszerelméleti értelmezése. *InCo. Első magyar internetes folyóirat az információs korról*. 2000. 04. 25. <http://www.inco.hu/inco3/global/cikk1.htm>
- Random House Webster's Electronic Dictionary and Thesaurus, College Edition*. Version 1.0. 1992. Reference Software International.
- Roszak, T. 1990. *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Budapest: Európa Kövkiadó.
- Schüttler T. (ed.) Beszélgetés az információs és/vagy a tanuló társadalomról.

- Új Pedagógiai Szemle. 1998. 05. <http://www.oki.hu/upsz/1998-05/1998-05-tk-Schuttler-Beszelgetes.html>
- Stehr, N. 1999. Knowledge Societies. *InCo. Első magyar internetes folyóirat az információs korról.* 2000. 04. 25. <http://www.inco.hu/inc3/kozpont/cikk0h.htm>
- „Telecommunications Systems: Telecommunications networks: Network Milestones” *Britannica CD.* Version 97. Encyclopaedia Britannica, Inc., 1997.
- The American Heritage Concise Dictionary.* Electronic Version. 1994. Houghton-Mifflin Company and INSO Corporation.
- The American Heritage Dictionary.* Version 3.5. 1994. SoftKey International Inc.
- The Collins Modern English Dictionary.* 1987. Glasgow: The Leisure Circle, Ltd.
- The English Illustrated Dictionary.* 1986. London: Award Publications.
- Toda, M. 1977. A kommunikáció fogalma. In: Horányi Ö. (ed.) *Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 83–103.
- Treanor, P. 1999. *Information Society: Definition.* 2000. 04. 19. <http://www.diagonal.demon.nl/is.def.html>
- Vajda Á. 1999. Elméleti fogalomtár: Az információ és az információs társadalom, mint követelmény. *InCo. Első magyar internetes folyóirat az információs korról.* 2000. 04. 25. <http://www.inco.hu>
- World Development Indicators 1999: The information age. *Worldbank.* 2000. 06. 07. http://www.worldbank.org/data/wdi/pdfs/tab5_11.pdf

Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:

1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra, pénteken 9–14 óra között.

Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő →*Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a →*Cotswolds*-ban) 1917 óta.

Cheshire Cat a macska az →*Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlantól (*mild*) a csipős (sharp) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Chieviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

A nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások gyakorisága¹

Kutatások a magyarországi románok nyelvmegőrzéséről
és nyelvcseréjéről

Borbély Anna

1. Bevezetés

Írásomban² egy folyamatban lévő kutatás néhány eredményéről fogok beszámolni. A magyarországi románok közösségében végzett szociolingvisztikai vizsgálat célja (1) leírni a kisebbségi nyelv használatának legfontosabb nyelvi jelenségeit, (2) bemutatni e jelenségek variabilitását a beszélők és/vagy a beszélőcsoportok (életkor, nem, iskolai végzettség) tekintetében, továbbá megkeresni azokat a faktorokat, a „miérteket”, amelyek a variabilitást előidézik.

A jelenlegi feldolgozásban a közösség kétegyházi és méhkeréki tagjaival készített román nyelvű szociolingvisztikai interjúk (vö. Labov 1988) irányított beszélgetéseit vizsgálom meg a kódváltás tekintetében. Ismertetem a román és magyar nyelvek közötti és a román nyelven belüli kódváltás, vagyis a nyelvjárásba beékeltszender elemek beszélőnként eltérő gyakoriságát, valamint ezek magyarázatát.

Az adatok szerint a nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltás gyakorisága kapcsolatot mutat egyéni szinten a kisebbségi identitás fokával, közösségi szinten a nyelvcseré elterjedésének fokával.

Nyelvcseré akkor következik be, ha egy közösség „egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára” (Weinreich 1953: 68). A nyelvcserét természetéből adódóan több generáción át tartó nyelvi változásnak kell tekinteni (vö. Paulston 1994: 13). Ennek következtében vizsgálatok rögzíteni lehet azokat a nyelvi és társadalmi jelenségeket, amelyek a nyelvcserével kapcsolatban lehetnek. A „nyelvcseré folyamata, amint elkezdődik, szinte teljesen ugyanolyan, mint a nyelvi változások más fajtái. A szinkron változatoknak a különböző beszélők és különböző társadalmi környezetek közötti társadalmilag motivált újraelosztásából áll” (Gal 1979: 17, Bartha 1999: 125). A nyelvcseré folyamatának vizsgálatok a **magyarországi románok** közösségében végzett empirikus kutatásaimra támaszkodom.

Abból a vizsgálati alaphipotézisből indulok ki, hogy a nyelvcseré folyamata egy-egy közösségben nem képzelhető el egységesen. Ugyanabban a

---

¹ A kutatás az OTKA T 030305 és a Research Support Scheme No. 392/1997 támogatásával készült.

² Ez a cikk az 1999. április 8–10. között Veszprémben megrendezett IX. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadásom írott változata.

közösségben, amelyre a nyelvcsere jellemző, létező jelenség a **nyelvmegőrzés** is. A nyelvcserevel és a nyelvmegőrzéssel kapcsolatba hozható nyelvi jelenségek közül egyet vizsgálok meg két nyelven kívüli változó összefüggésében. A vizsgálandó nyelvi jelenség a kódváltás, ezen belül a nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltás, melyek gyakoriságát vizsgálom meg formális (interjú)helyzetben. Weinreich volt az, aki a nyelvcsere és a nyelvek közötti váltások kapcsolatára először hívta fel a figyelmet. A mondaton belüli kódváltásokat tárgyalva megemlíti, hogy empirikus kutatások fogják majd kideríteni azt, hogy az ilyen típusú kódváltások szokásos használata a nyelvcsere folyamatában egy átmeneti szakasznak tekinthető-e, vagy pedig, hogy a nyelvcsere során nem feltétlenül szükségszerű egy ilyen típusú átmeneti szakasz megléte (1953: 69).

A magyarországi románok közösségében, interjúhelyzetben a **nyelven belüli kódváltás** azon esetét elemzem, amikor a román nyelvjárás a bázisnyelv, és a sztenderd román változatba történik a váltás. A közösségben végzett eddigi kutatásaim szerint a nyelven belüli kódváltás egyben stílusváltásnak is tekinthető, hiszen a román nyelvjárás használata informális beszédhelyzetekre jellemző, a nyelvjárásba beékelt sztenderd elemeket a beszélők csak formális helyzetekben alkalmazzák (vö. Borbély 1998). A **nyelvek közötti kódváltások** esetében pedig azt a típust vizsgálom, amelyben a román a bázisnyelv és a magyar nyelvbe történnek a váltások.

A nyelven belüli kódváltások nyelvi szintek szerinti típusai lehetnek **fonológiai** (pl. a palatalizált dentálisok (*t, d, n*) depalatalizált (*t, d, n*) ejtése: *bine – bine* „jó”), **morfológiai** (pl. az analitikus [a névszó előtt álló] artikululus használata helyett a szintetikus [szótó után álló] artikululus használata: *a lu tata – a tatalui* „az apámé”) és **lexikai** (pl. a tájszavak felcserélése sztenderd megfelelőjükkel: *bet'ag – bolnav* „beteg”) természetűek. Az elemzésnél mindegyik típust egy-egy egységnek tekintem. A nyelvek közötti kódváltásokat **egyszavas** (pl. *HÁT ta marg pa ulița și CSAVAROGNAK*. „Hát mindig az utcán vannak és CSAVAROGNAK.”) és **többszavas kódváltások** (pl. *La Jjjula la liceul românesc trei ani, și un HÁT AZT MONDJAM A FÉLÉVET?* „Gggyulán a román gimnáziumban három évig és egy HÁT AZT MONDJAM A FÉLÉVET?) típusba soroltam, melyeket a statisztikai feldolgozáskor szintén egy-egy egységnek tekintem.³

Az **adatközlők** Kétegyházáról és Méhkerékről, a két legnagyobb magyarországi román településről származó románok. Kétegyháza és Méhkerék a nyelvcsere előrehaladtának szempontjából eltérést mutat. Míg Méhkeréken éppen csak elkezdődött a nyelvcsere, addig Kétegyházán a nyelvcsere nagyobb teret nyert. Vagyis Méhkeréken még csak a gyermekeknél

³ A példák átírási rendszerével kapcsolatban két dolgot tartok fontosnak megemlíteni. Átírásomban nagybetűvel jegyzem le a magyar nyelvbe történő kódváltásokat. A hangzónyújtást a következőképpen jelölöm: Jjjula. A szövegben a példákat magyar fordításban is megadom, ekkor is alkalmazom az említett átírási szabályokat.

tapasztalható az, hogy a román nyelv helyett egyre gyakrabban használják a magyar nyelvet, ezzel szemben Kétegyházán a román nyelv lényegében már csak a középkorúak egy részének és az idősek nyelve. Méhkeréken a közösség többségére a román nyelv megőrzése a jellemző, viszont a kétegyházi közösségben is találunk olyan személyeket, akikre ugyanez vonatkozik. A nyelvcsere e két településen eltérő stádiumban található, ami számos **faktornak** tudható be, ezek közül néhányat említek: (1) a településeken eltérő a román lakosok aránya a magyar lakosokhoz viszonyítva (Kétegyházán a lakosság közel 50%-a, Méhkeréken a lakosság majdnem 100%-a román), (2) a települések földrajzi zártsága más (Méhkerék földrajzilag zártabb, Kétegyháza 15 km-es körzetében helyezkedik el Békés megye két legnagyobb városa: Békéscsaba és Gyula), (3) a két településen eltérően alakult ki a foglalkoztatottság (Méhkeréken az egész településre jellemző a családi vállalkozásként működő fóliasátor alatti primórtermesztés, ami a fiatalok tömeges elvándorlását jelentősen mérsékelte. Kétegyházára a közeli városokba történő ingázás és a fiatalok elvándorlása jellemző.)

A nyelven kívüli változók közül a beszélők lakhelyének és a beszélők **társadalmi-gazdasági státusának** hatását vizsgálom meg. A beszélők társadalmi-gazdasági státusa a nyelvcserevel a következőképpen függ össze. A módos és a szegény paraszti családba tartozó beszélők másképpen viszonyulnak a román és a magyar nyelvhez. Az államosítás előtti időszakhoz a módos családok pozitívan kötődnek. Az államosítás előtt a közösségek zártsága miatt a román nyelv dominanciája volt jellemző. Így a módosabb réteg kötődése a román nyelvhez erős. Az államosítást követő időszakban a zárt falusi közösségek fellazulása a magyar nyelv használatának elterjedéséhez vezetett. Ehhez az időszakhoz és egyben a magyar nyelvhez ezért a szegény családok sarjai kötődnek jobban (vö. Borbély 2000: 41).

2. Vizsgálati adatok

Négy adatközlő 30–30 percnyi irányított beszélgetését, összesen kétórányi hanganyagot vizsgálom meg. Az irányított beszélgetéseket Labov (1988) módszerei alapján folytattam. Az interjúkban felhasznált modulok voltak például: család, iskola, nyelv, identitás, etnikumok, szórakozás, szerelem, gyermekkor.

A nyelvcsere előrehaladtának hatását a beszédre egy méhkeréki és egy kétegyházi interjúban előforduló kódváltások gyakoriságának összehasonlításával mutatom be. Mindkét adatközlő azonos életkorú, nemű és iskolai végzettségű, a különbség közöttük lényegében az, hogy más-más román közösségben élnek.

A beszélők társadalmi-gazdasági státusának hatását a kódváltásra két kétegyházi interjú összehasonlításával mutatom be. Ebben az esetben is – társadalmi-gazdasági státusuktól eltekintve – a beszélők nem térnek el egymástól sem életkorban, sem nemben, sem pedig iskolai végzettség tekintetében.

3. Hipotézisek

- Ha a kétegyházi és a méhkeréki interjúkban nincs különbség a nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások gyakoriságát tekintve, akkor a nyelvmegőrzés és a nyelvcsere nem hozható összefüggésbe a kétféle kódváltással.
- Ha a méhkeréki közösségben rögzített interjúban gyakoribb a nyelven belüli kódváltás típusa, mint a Kétegyházaán rögzített interjúban, akkor ez a nyelvmegőrzéshez kapcsolható nyelvi jelenségnek tekinthető.
- Ha a kétegyházi interjúban a nyelvek közötti kódváltás számottevően gyakrabban fordul elő, mint a méhkeréki interjúban, akkor ez a nyelvi jelenség a nyelvcsere előrehaladtát mutatja.
- Ha a módos családba tartozó adatközlők kötődése a közösségi nyelvhez és kultúrához erősebb, mint a szegény paraszti családból származó adatközlőké, akkor interjúhelyzetben a nyelven belüli kódváltás magas száma és a nyelvek közötti kódváltás alacsony száma tapasztalható.

4. Eredmények

A kétegyházi és méhkeréki román közösségből származó adatközlők a nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások tekintetében a következő statisztikai eredményeket mutatják. Az a személy, aki egy olyan településről származik, ahol a nyelvcsere éppen csak elkezdődött, lényegesen több nyelven belüli kódváltást alkalmaz, mint az, aki egy olyan településről származik, ahol a nyelvcsere kifejlett szakaszban van (vö. 1. táblázat). Viszont éppen ellentétes eredmény mutatható ki a nyelvek közötti kódváltás terén, ahol az az adatközlő produkált interjújában lényegesen több nyelvek közötti kódváltást, aki azon a településen él, ahol a nyelvcsere már nagyobb teret nyert (vö. 2. táblázat).

A beszélők társadalmi-gazdasági státusa is hatással van a beszélők interjúbeli kódváltásaira. A módosabb családba tartozó adatközlő lényegesen több nyelven belüli kódváltást alkalmaz, mint a szegényparaszti családból származó adatközlő (3. táblázat) (vö. még Borbély 1998). Ugyanakkor a nyelvek közötti kódváltás a szegényparaszti családból származó adatközlő interjújában fordult elő gyakrabban (vö. 4. táblázat).

A nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások a vizsgált közösségben szimbolikus értéket hordoznak magukban. Használatuk a saját nyelvhez és közösséghez való kapcsolat szorosságának mutatója, ami a nyelvcserevel szorosan összefügg. Az a magyarországi román, aki román anyanyelvjárása mellett formális helyzetben a sztenderd román nyelvváltozat elemeit is gyakran használja úgy, hogy anyanyelvjárása elemeit felcseréli sztenderd alakokkal, ezzel a román nyelvhez és közösséghez való kötődését demonstrálja. Ezzel szemben az a magyarországi román, aki formális beszédhelyzetben román anyanyelvjárásán kívül csak a magyar nyelvet használja, és a

sztenderd román nyelv iránt jelentős érdeklődést nem mutat, ezzel a saját nyelve és közössége felé irányuló gyenge/gyengülő érdeklődést mutatja.

1. táblázat

A román nyelven belüli kódváltás eltérő településeken	
Éva (szül. 1958, nő, 8 osztály)	Ilona (szül. 1959, nő, 10 osztály)
(Méhkerék)	(Kétegyháza)
243	76

2. táblázat

A román és a magyar nyelv közötti kódváltás eltérő településeken		
Kódváltás	Éva (Méhkerék)	Ilona (Kétegyháza)
Egyszavas	2	18
Többszavas	1	13

3. táblázat

A román nyelven belüli kódváltás társadalmi-gazdasági státus szerint	
Flóra (szül. 1921, nő, 8 osztály)	Mária (szül. 1928, nő, 6 osztály)
(módos)	(szegény)
224	0

4. táblázat

A román és a magyar nyelv közötti kódváltás társadalmi-gazdasági státus szerint		
Kódváltás	Flóra (módos)	Mária (szegény)
Egyszavas	10	27
Többszavas	0	22

5. Konklúziók

Az eredmények ismeretében a következő konklúziók vonhatók le.

A nyelven belüli és a nyelvek közötti kódváltások gyakorisága eltérést mutatott a kétegyházi és a méhkeréki interjúkban, vagyis e kétféle kódváltás kapcsolatot mutat a nyelvmegőrzéssel és a nyelvcserével (vö. 1–4. táblázatok).

A méhkeréki interjúban a nyelven belüli kódváltás előfordulása magasabb volt mint a kétegyházi interjúban, tehát a nyelven belüli kódváltás a közösségi nyelvhez való kötődés, vagyis a nyelvmegőrzés fontos mutatója (vö. 1. táblázat).

A kétegyházi interjúban, a méhkeréki interjúval szemben, a nyelvek közötti kódváltás gyakoribb használata érvényesült, ami a nyelvcserre előre-

haladtát jelzi (vö. 2. táblázat), vagyis a közösségi nyelvhez való laza kötődést.

- A módos családba tartozó adatközlő interjújában a nyelven belüli kódváltások száma magas (vö. 3. táblázat), míg a nyelvek közötti kódváltás előfordulása alacsony (vö. 4. táblázat), ami a közösségi nyelvhez való erős és a többségi nyelvhez való lazább kötődést mutatja.
- Az eredmények tesztelése nagyobb mintán mindenképpen célszerűnek tűnik.

Irodalom

- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. – Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Borbély A. 1998. A magyarországi románok beszédstílusai. Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó–nyelvi változás.* Szeged: JGYF Kiadó. 159–169.
- Borbély A. 2000. A nyelvmegőrzést és a nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság.* XLIII. 6. 36–47.
- Gal, S. 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York–San Francisco–London: Academic Press.
- Labov, W. 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunkamódszerei. *Szociológiai Figyelő.* IV. 4. 22–48.
- Paulston Bratt, C. 1994. *Linguistic minorities in multilingual settings.* Implications for language policies. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems.* New York: Publications of the Linguistic Circle of New York. Number 1.

A veneto Brazíliában

Fóris Ágota

1. Bevezetés

A világszerte erősödő globalizálódás során sokan keresik a választ arra a kérdésre, hogy van-e esélye egy kis nyelvnek, nyelvjárásnak a fennmaradásra. Ebből a szempontból modellértékű a Venetóból Brazíliába kivándorolt emigrációs csoport nyelvének alakulása. A pozitív törekvések támogatásához és a folyamatok kedvező irányú befolyásolásához feltétlenül hasznos olyan példák tanulmányozása, amelyek kis csoportok nyelvi identitásának fennmaradását mutatják be idegen nyelvi környezetben.

1.1. Az újlatin nyelvek

A Nyugat- és Délnyugat-Európában, valamint a Balkán-félsziget északi részén beszélt nyelvek zömmel a vulgáris latinból erednek. A vulgáris latinnak az irodalmi latintól eltérően nem voltak szilárd, írott szabályai, ezért fonetikai, morfológiai, szintaktikai, lexikai átalakulásokon ment át; a meghódított területek, majd a barbár hódítók nyelveivel kapcsolatba kerülve különböző dialektusok alakultak ki belőle. Ez a folyamat főként a tours-i zsinat (813) után erősödött meg, ahol úgy döntöttek, hogy a papok a hívőknek „ősi római nyelven” prédikáljanak. Később politikai, földrajzi, gazdasági és kulturális okok következtében néhány helyi idióma a nemzeti nyelv szintjére emelkedett. Az e folyamat során kialakult nyelvek a következők: portugál, spanyol (*castellano*)¹, katalán, francia (*lingua d'oïl*), okszitán (*lingua d'oc*)², franco-provanszál, olasz (*lingua del sì*), ladin³, szárd⁴, dalmát⁵, román (Renzi & Salvi 1987:161). A továbbiakban két újlatin nyelv: az olasz és a portugál szerepel vizsgálódásunk középpontjában.

1.1.1. Az olasz nyelvről

Az olasz nyelv kialakulásának kezdetei az i.sz. X. századra nyúlnak vissza. 960-ban keletkezett az első ismert olasz nyelvemlék, a *Placido di Capua*. A XIII. század végére a toszkán, pontosabban a firenzei dialektus vált olasz köz-, irodalmi-, nemzeti nyelvvé, nyelvtani szabályozással (Floccia 1987:19–21). A firenzei három oknak köszönheti terjedését: Itália közepén található, Dante, Boccaccio és Petrarca révén

magas szintű irodalma volt, és a klasszikus latinhoz a legjobban hasonlított.⁶

A XVI. század végén alakult meg az *Accademia della Crusca*, amely az olasz nyelv megtisztítását, a firenzei nyelv elterjesztését tűzte ki célul, ehhez használták eszközül az 1612-ben Velencében megjelent szótárakat, a *Vocabolario degli Accademici della Crusca*t, amely az európai szótárkészítés alapműve, a modern lexikográfia elindítója. A XVII–XVIII. században a felvilágosodás Itáliában is újító mozgalmakat indított el: a nyelvi kérdés az 1729–38 között már negyedszer kiadott *Vocabolario degli Accademici della Crusca* megjelenésével újra előtérbe került, a művelt rétegek tisztább és élőbb nyelv kialakításáért szálltak síkra (Floccia 1987:322). Később a történeti jellegű normatív szótárak mellett leíró jellegű munkák is megjelentek, a dialektusok pedig nem csak a köznyelvben, hanem irodalmi művekben is fennmaradtak. A XIX. században az egységes Itália létrejötte meggyorsította az olasz köznyelv elterjedését, ám az egységes olasz nyelv térhódítása csak a XX. század második felére tehető.

1.1.2. A portugál nyelvről

A portugál nyelvet az európai kontinensen Portugáliában, valamint az Azori-szigeteken és Madeira szigetén beszélik, s természetesen a volt gyarmatokon, melyek közül a legjelentősebb Brazília. A portugál az alapja jó néhány ázsiai és afrikai kreol nyelvnek is pl. Angola, Mozambik, S. Tomé, és a Zölfoki-szigetek területén (Renzi & Salvi 1987: 163).

Nyelvjárási szempontból a félszigeten megkülönböztetik az északi dialektusok csoportját a portugál nyelv kialakulásának helyén, és a közép-déli dialektusok csoportját az araboktól visszahódított területeken, ahol eredetileg mozarab nyelvjárásokat beszéltek. Külön csoportba szokás sorolni a szigeteken beszélt portugált.

A spanyolországi Galiciának a spanyol hivatalos nyelv mellett nemzeti nyelve a galego. Történetileg a galego és a portugál – *galego-portugál* néven – körülbelül a XIV. századig egy nyelvi csoportot alkotott, elsősorban León királyság nyugati részén. A XIII–XIV. században a galego-portugál a trubadúr költészet, az ibér líra nyelve volt, és irodalmi nyelv maradt egészen a középkor végéig, amikortól a kasztíliai nyelv hegemoniája miatt visszaszorult. A Portugál terület kialakulásával azonban a galego-portugál nyelvi egység két részre szakadt: az északi *galego* Leónhoz, vagyis a mai Spanyolországhoz került, a déli *portugál* pedig Portugáliához. A Hispán-félsziget déli részének az araboktól való visszahódítása, az ún. „reconquista” a félsziget északi részén beszélt nyelvek terjeszkedését eredményezte dél felé. Nyugaton a portugál, középen a kasztíliai, keleten a katalán nyert teret.

A XV. századra a portugál a félsziget egész keleti részén elterjedt, és Portugália hivatalos nyelvéné vált (Renzi & Salvi 1987: 161–164).

A XV. század végétől kezdve a neolatin nyelveket az új amerikai földrészen is beszélik. A gyarmatosítás következtében Dél- és Közép-Amerika nagy részén ma a kasztíliai a hivatalos nyelv, Braziliában pedig a portugál. A Braziliában beszélt portugál jelentősen különbözik az anyaország nyelvétől, és több társadalmi változatra oszlik. A brazil-portugál egyrészt a XVIII. században beszélt portugál jellegzetességeit őrzi, másrészt sok benne a brazil újítás és az őslakók nyelvéből átvett szó.

1.2. Az olasz–portugál nyelvi kapcsolatok történelmi és gazdasági hátteréről

1.2.1. *Itália*

A mai Itália területén a XV. századig különálló városállamok voltak, saját közigazgatással, önálló politikával. A XV. században, Amerika felfedezésének századában azonban a félszigeten elakadt a polgári fejlődés, és a terület az európai nagyhatalmak uralma és befolyása alá került. Csak a XVIII. század végén kezdődött el Itáliában az a nagy mozgalom, a Risorgimento, amely végül az olasz nemzetállam megszületéséhez vezetett. A nemzetközi helyzet is megváltozott. A Spanyolország, Franciaország és Ausztria közötti háborúk lezárásaként megkötötték az 1748-as aacheni békét. Dél-Itália felszabadult a spanyol uralom alól, de francia és osztrák befolyás alá került. Az aacheni béke az Itália területén levő tizennyolc állam számát tízre csökkentette (a Szárd királyság, a Genovai, Velencei, Luccai Köztársaság, a Pármai, Piacenzai, Modenai Hercegség, a Toszkán Nagyhercegség, az Egyházi Állam, és a Kettős Szicíliai Királyság), aminek következtében a széttagolt terület kereskedelmi forgalma is fellendült. Itália északi és északkeleti része, Lombardia és Velence az Osztrák Monarchiához tartozott.

A félszigeten az eltérő politikai és történelmi hagyományok mély nyomokat hagytak, és ennek következtében igen nagy nyelvjárásbeli különbségek alakultak ki. A napóleoni háborúk után az 1814-i évi bécsi kongresszus lényegében visszaállította az aacheni békében szentesített határokat: Lombardia és Velence Ausztriához tartozott, s a többiek – Piemont, Párma, Modena, Lucca, Toszkána, az Egyházi Állam és a Nápolyi Királyság – alkották Itáliát. Ilyen körülmények közt, Piemont kezdeményezésével indult meg Itália egyesítése, északon II. Viktor Emánuelnek, Piemont királyának, valamint miniszterelnökének, Cavournak a vezetésével, délen pedig Giuseppe Garibaldi felszabadító mozgalma nyomán.

Az egységes Olasz Királyságot 1861-ben kiáltották ki; Velencét

1866-ban, Rómát 1870-ben csatolták hozzá. A területileg egységes Olaszország így 1870-re jött létre, az ország gazdasági megerősítése azonban sok gondot okozott. Az új állam átvállalta az egyesített területek adósságait, de nem történt meg a feudalizmus teljes felszámolása, az olasz mezőgazdaságban az agrárkérdés megoldatlan maradt. Dél-Olaszországban fennmaradtak a középkorban kialakult feudális latifundiumok, a parasztság nem tudott földhöz jutni. Megindult a földbirtokok kapitalizálódása, a nagybirtokok felszívták a közéjük beékelődött kisparaszti parcellákat, megszüntették a XIX. század hetvenes éveiben még fennálló paraszti földközösségeket. E folyamat során főleg Dél-Olaszországban és a Pó-síkságon megnőtt a földtelen parasztság, zsellérek, béresek, napszámosok száma. A nagy államadósság és a költségvetés hiánya miatt nagy adókat vetettek ki, ugyanakkor csökkentették a munkabéreket, ennek következtében alacsony lett az életszínvonal.

A kedvezőtlenül alakult gazdasági helyzet nagyarányú kivándorláshoz vezetett. 1869 és 1875 között körülbelül nyolcszázézeren, 1887 és 1890 között több mint egymillióan (Lessico Universale Italiano 1973) indultak el, hogy külföldön, főként Észak- és Dél-Amerikában keressenek boldogulást. „Az emigráció első évtizedeiben a célterület inkább Európa volt, majd a századfordulótól a második világháború végéig Amerika vette át a vezető szerepet, az ötvenes évektől pedig újra Európa és természetesen az Európai Gazdasági Közösség országai kerültek előtérbe. Az amerikai kontinensen három ország, az Egyesült Államok, Brazília és Argentína fogadta a legtöbb olasz bevándorlót” (Kollár 2000: 38). A XIX. század utolsó negyedében Sziciliában, Apuliában és Lombardiában paraszttmozgalmak lángoltak fel, és a Crispi-kormány véres megtorló hadjáratokat vezetett a parasztság ellen. Herczeg Gyula könyvében másfél millióra becsüli az 1875 és 1935 között Olaszországból kivándorolt olaszok számát (Herczeg 1994: 160). Horváth Gyula 4,2 millió főre teszi azoknak a számát, akik csak 1876 és 1914 között Olaszországból elvándoroltak (Horváth 1993: 21), és valószínűleg ez utóbbi adat fedi a valóságot. Kollár szerint a XIX. és XX. század folyamán 20 millió felett volt a kivándorolt olaszok száma (Kollár 2000: 38). A kivándorlások egyik célpontja Brazília volt.

1.2.2. Brazília

Az amerikai földrész felfedezése után európai kereskedők, kalandorok, katonák tömege indult az új földrészre. „A XVI. század első évtizedeiben a portugálok egy részét az a feltételezés hajtotta Amerika felé, hogy esetleg támaszpontot nyerhetnek az Ázsia felé vezető úton. Portugál és francia vállalkozók Bahia (Salvador) környékén olyan vörös festékanyagot tartalmazó fát találtak, amelyet nemcsak kelme-

festésre, hanem hajóépítésre is fel lehetett használni. A *brasa* (parázs) szóból származó brazil fa adta a portugál gyarmat nevét.” (Wittman 1971: 196) Brazília területén eredetileg indián őslakosok éltek, ezeknek nagy része a *tupi* nyelvcsoporthoz tartozott.

Mivel a leigázott indiánok nem bírták a kemény fizikai munkát az ültetvényeken, a portugálok, akárcsak a többi gyarmatosító, négereket hurcoltak be Afrikából munkaerőnek, akik fontos szerepet töltek be Brazília gazdaságában. A XIX. században nagy erővel lángoltak fel a rabszolga-felszabadító mozgalmak. Brazília 1821-ben vált függetlenné Portugáliától, 1888-ban eltörölték a rabszolgaságot, 1889-ben kikiáltották a köztársaságot. Az ország hatalmas területének megműveléséhez munkaerőre volt szükség, ezért a brazil kormány telepeket hívott be Európából, és földhöz juttatta a letelepedő parasztokat. Elsőként Németországból érkeztek telepesek, de jelentős volt az olasz bevándorlók száma is, akik főként Lombardia és Veneto tartományból érkeztek Brazíliába a földhöz jutás reményében.

2. Nyelv és nyelvjárás

Nyelv és nyelvjárás – nem könnyű meghatározni e fogalmakat, hiszen országonként, területenként másképp értelmezhetjük őket. Kiss Jenő *Társadalom és nyelvhasználat* című művében az alábbiakat írja: „...a nyelv és a nyelvjárás elkülönítésének nincsenek egzakt kritériumai. (Egy kínai nyelvről szokás beszélni, jóllehet a pekingi kínai szóban nem érti meg maradéktalanul a dél-kínait. Ugyanakkor van külön norvég és svéd, van szerb és horvát nyelv, pedig a norvég megérti a svédet, a szerb a horvátot és fordítva.)” (Kiss 1995: 58). Olaszország területén is nagyon sok nyelvjárás él, a spanyol és portugál nyelvi területen is többféle dialektus található a köznyelv mellett.

„Nyelvészeti axióma, hogy valamennyi természetes élő nyelv létezési formái a nyelvváltozatok (nyelvjárások, csoportnyelvek, illetőleg – ahol van – a köznyelvi változatok). Az egyes nyelvek között nem a változatosság tényében, hanem fokában vannak vagy lehetnek különbségek. A nagyobb területen beszélt nyelvek általában több területi változatban, azaz több nyelvjárásban élnek, mint a kis területen beszélt nyelvek. A nyelvek egy részének vannak köznyelvi változatai, a többségnek nincsenek. A fejlett társadalmak nyelveiben a réteg-, csoport- és szaknyelvi változatok sorával találkozunk.” (Kiss 1995: 58–59). Ezek a nyelvváltozatok folyamatos átalakulásban vannak, egymásra kisebb-nagyobb hatást gyakorolnak, és tükrözik más nyelvek befolyását is.

Lingua e dialetti in Italia című munkájukban Dardano & Trifone (in Fábrián 1995: 119–132) a következő jellegzetességek alapján különböztetik meg a nyelvet és a dialektust: 1. a nyelvben jelen van egy-

fajta kodifikáció (*codificazione*), amely hiányzik a dialektusból, vagy legalábbis nincs akkora mértékben jelen; 2. a nyelvnek van írásbelisége (*uso scritto*), ez a dialektusok legnagyobb részénél nincs; 3. a nyelv nagyobb társadalmi presztízst (*prestigio sociale*) élvez a dialektusnál; 4. a nyelvnek magasabb a kulturális rangja (*dignità culturale*), mint a dialektusnak.

Ezek a jellemzők azonban Itália egészében sem teljesen igazak, jegyzi meg Dardano és Trifone, hiszen például a *veneto* és a *napoletano* is rendelkezik kodifikációval, van írásbeliségük, és nagy a kulturális rangjuk. Másik lehetséges megfogalmazásban a *dialektus* terminus (olasz *dialetto*, a görög *diálektos* „nyelv” szóból) két különböző jelentésben létezhet: 1. egy autonóm nyelvi rendszer a nemzeti nyelvhez viszonyítva, más jellegzetességgel és történelemmel, mint a nemzeti nyelv (például az olasz és a spanyol dialektusok); 2. a nemzeti nyelv egy beszélt változata, tehát ugyanannak a rendszernek a variánsa (például: az angol-amerikai *dialects*).

Valószínű, hogy a nyelv és a dialektus közötti különbség a dialektusok kisebb földrajzi elterjedtségében és a hatalomhoz való eltérő viszonyukban van.

2.1. Dialektusok Olaszországban

Olaszországban ma már a többség ún. kettősnyelvű, mivel köznyelvet és egy dialektust is beszél. Általában a családban és a falusi élet során a dialektust használják; az idegenekkel, hivatalos helyeken, technikai dolgokról, politikáról, sportról köznyelven, olaszul beszélnek. Mégis, Olaszországban nem elegendő csak köznyelvről és dialektusról beszélni. Négyféle nyelvi szintet különböztethetünk meg: 1. olasz köznyelv (*italiano comune*) 2. regionális olasz nyelv (*italiano regionale*) 3. regionális dialektus (*dialetto regionale*) 4. dialektus (*dialetto*).

A mai olasz köznyelv (*italiano comune*) az irodalmi olaszból alakult ki, Dante, Boccaccio, Petrarca firenzei dialektusából, a fentebb elmondottak szerint. **A regionális olasz nyelv** (*italiano regionale*) az olasz köznyelvnek egy olyan változata, amely regionális elemeket is tartalmaz, főként a kiejtésben. Két olaszul beszélő olasz megérti egymást, de a kiejtés és az intonáció alapján felismerhető, hogy melyik vidékről származnak. Olaszországban a regionális nyelvnek négy fő területi változatát különböztetik meg: 1. északi (*setentrionale*), 2. toszkán (*toscano*), 3. római (*romano*), 4. déli (*meridionale*). Ezenkívül léteznek még a kisebb regionális változatok, amelyek közül a legfontosabb a szárd (*sardo*) és a ladin (*ladino*), amelyeket azonban a nem olasz nyelvészek többsége önálló nyelvnek tekint. **A regionális dialektus** (*dialetto regionale*) a dialektus egy olyan változata, amelyre be-

folyást gyakorolt a regionális olasz nyelv (*italiano regionale*) egy vagy több szinten: fonológiai, lexikai, morfológiai és szintaktikai szinten.

Az olasz dialektusok (*dialetti italiani*) legfontosabb jellemzői: (1) a félsziget különböző részeinek sajátos „nyelvei”; (2) valamikor egy-egy adott nyelvterületen minden lakos beszélte őket, ma már az olasz köznyelv terjedése következtében csak kevesen beszélik (s arról sem szabad elfelejtkezni, hogy egy nyelvi változat ismerete lehet aktív [megértési képesség és mondatalkotási képesség], vagy passzív [megértési képesség]); (3) mindegyik a vulgáris latinból ered, mint az olasz köznyelv is, amely eleinte szintén egy dialektus volt, a firenzei (*fiorentino*); (4) nem nevezhetők primitívnek, hiszen akár az olasz köznyelvnek, ezeknek is van grammatikájuk és lexikájuk.

Az olasz dialektusok két nagy részre bonthatók:

északolasz dialektusok (*dialetti italiani settentrionali*)

gall-italikus dialektusok (*dialetti gallo-italici*)

venetói dialektusok (*dialetti veneti*) → (további felosztását lásd: alább)

isztriai dialektusok (*dialetti istriani*)

közép- és délolasz dialektusok (*dialetti italiani centro-meridionali*)

toszkán dialektusok (*dialetti toscani*)

közép-olasz dialektusok (*dialetti mediani*)

közép-déli dialektusok (*dialetti meridionali intermedi*)

extrém-déli dialektusok (*dialetti meridionali estremi*)

Az északolasz, és a közép- és délolasz dialektusok közt jelentős különbségek vannak. Földrajzilag a két csoport között választóvonalat tudunk húzni La Spezia és Rimini közt.

Ezek a főbb olasz dialektusok, de mindegyik tovább osztható kisebb nyelvjárásokra. Például a mondanivalónk szempontjából legfontosabb **venetói** (*veneto*) felosztása a következő:

velencei lagúnai (*veneziano lagunare*)

veronai (*veronese*)

vicenzai-padovai-polesanói (*vicentino-padovano-polesano*)

trevisói (*trevigiano*)

feltrino-bellunói (*feltrino-bellunese*)

trieszti és veneto-giuliai (*triestino e veneto-giuliano*)

3. A venetói származású közösség nyelve és etnikai identitása Braziliában

A következőkben annak az olasz kutatócsoportnak a munkájáról fogunk beszámolni, amely a Veneto tartományból kivándorolt és a bra-

ziliai Rio Grande do Sul területén letelepedett telepések nyelvét elemezte (Corrá 1998). A kutatócsoport szakmai összetétele a következő volt: kiejtéskutató, dialektológus, antropológus, néprajzkutató, népzene-kutató-vizuális antropológus és két történész. Céljuk az volt, hogy szóbeli és írott források felhasználásával, fényképek és filmes dokumentáció alapján információt gyűjtsenek az 1800-as évek utolsó negyedében Brazíliába kivándorolt családokról, és megtudják, hogy az ősök kulturális-nyelvi hagyatékából mennyit őriztek meg a leszármazottak. A kutatás párhuzamot vont a kivándorlók elutazásakor, a XIX. század végén Venetóban fennálló nyelvi kulturális helyzet és a Brazíliában a XX. század kilencvenes éveiben tapasztaltak között.

3.1. Veneto

Először Veneto tartományban vizsgálták meg a kivándoroltak által százhusz évvel ezelőtt elhagyott vidéket. Vizsgálati helynek a következő területet választották: Feltrino területének nyugati részét és Alto Vicentinót, amelyeket Arsié, Grappa, Seren del Grappa és Cismon del Grappa hegyei határolnak Belluno és Vicenza tartományokban. Előzőleg végzett kutatásokból azt lehetett tudni, hogy több száz család vándorolt ki erről a vidékről. Lehetségesnek tűnt, hogy ezen a területen még megtalálhatók a hagyományos technikák, eszközök, és az ezeknek megfelelő szóbeli kifejezésmódok. Remélték, hogy információt lehet gyűjteni a kivándorlásról, a családi szervezettségről, és felderíthető, hogy nyelvészeti síkon milyen és mennyire élő a dialektus használata.

A kutatási terület meghatározása után a kutatócsoport elkezdett gyűjteni. Interjút készítettek az idősekkel, és adatokat gyűjtöttek a falusi közösségek életéről a XIX. század végére és a XX. század elejére vonatkozóan. Türelmes kutatómunka során interjúkkal és megfigyelésekkel, a korabeli helyi fényképeket és filmeket, arcokat, gesztusokat is vizsgálva próbálták meghatározni az emigránsok kulturális és nyelvi hozományát, amivel végleg elhagyták hazájukat Brazíliáért. A kulturális anyag kutatója például dokumentálta az ismeretanyagot, a hagyományos földművelési formák típusait, a földtulajdon struktúráját, az egy tulajdonon belüli gazdálkodás eloszlását. A történész (szájhagyomány és népi tradíciók) az emigráció emlékeit és a szájhagyomány dokumentumait gyűjtötte (meséket, legendákat, közmondásokat, anekdotákat).

A népzene-kutató-vizuális antropológus olyan énekeket gyűjtött, amelyeket a legfontosabb közösségi és liturgikus alkalmakkor énekeltek, és rögzítette a gesztusokat, arckifejezéseket és általában a zenészek és elbeszélők testmozdulatait. A családdal foglalkozó antropológus szóbeli közlések és archív dokumentumok alapján tanulmányozta

a letelepedési modelleket és a lakóközösség formáit, külön vizsgálta azokat a családokat, pontosabban rokoni csoportokat, amelyekből az emigránsok elindultak.

A dialektológus a nyelvészeti aspektust vizsgálta, felmérte, hogy a veneto melyik variánsát használták a jelzett közösségek öregjei. Vizsgálatai középpontjába a beszéd legkonzervatívabb részeinek elemzését állította, mivel az emigránsok abban a korban indultak útnak, amelyben éppen csak megkezdődött az olasz nyelv befolyása a dialektusokra.

A történészek azt a gazdag dokumentációt elemezték, amelyet az egyházi és világi archívumokban találtak. Rekonstruálták a közösségek jellemzőit a XIX. századtól kezdve, főként két jellegzetességre: a család és az emigráció, valamint a család és a tulajdon viszonyára kitérve. A történészek adatai alátámasztották az antropológusok következtetéseit a múlt század végi család szerveződésre vonatkozóan. A történészek munkájának köszönhetően sikerült meghatározni a brazil emigránsok nevét, és követni lehetett néhány család illetve emigráns-csoport útját Venetóból Brazíliába.

3.2. Brazília, Rio Grande do Sul

A második fázisban vizsgálták a letelepedési helyet. Az olasz kolónia a Rio Grande do Sul régiójában található, melynek legnagyobb városa Caxias 400 000 lakossal, ez a fő városközpont. A régió 27 járásra oszlik (*município*), amelyek körülbelül 11 404 km² területen található. Az olasz bevándorlók erre a földre érkeztek 1875-től a századfordulóig, főként Észak-Olaszország négy tartományából: Veneto (54%), Trentino (7%), Friuli (4,5%), és Lombardia (33%) területéről. A venetóiak közül a legtöbben vicenzaiak és feltrino-bellunóiak voltak.

A városi és a paraszti élet közt nagyszámú szociokulturális és nyelvi különbség létezik, ezért a kutatók a brazíliai olasz paraszti kolóniák életformáját tanulmányozták, amelyben a százhusz évvel ezelőtti emigrációnak sok nyoma megtalálható még. Tapasztalatuk az volt, hogy az életmód valamennyire megváltozott és igazodott az új környezethez, de a veneto nem tűnt el: a kolóniakon (így nevezték az olasz bevándorlók gazdaságaikat), a családokban és a falusi közösségekben a harminc év feletti emberek egymás közt általában a venetót beszélnek. A bevándorlás óta már a negyedik generáció használja ezt a nyelvjárást, ami annak köszönhető, hogy a paraszti zónában az azonos tájról származó családok csoportja együtt maradt. Léteznek városi olasz kolóniák a mikrorégiókban is, azonban a városi életben az idősek is csak ritkán használják a venetót.

A későbbiekben a mélyebb elemzés kedvéért a vizsgálandó területet leszűkítették a Nova Prata járásban található Nostra Senhora da

Saude és a Santa Teresinha kápolnák környékére, és Caxias járásban a Cappella di Nostra Senhora del Pedancinó-ra. Mindhárom közösség legnagyobb részében azok a tipikus családnevek fordulnak elő többségben, amelyek Veneto vizsgált részein.

A brazil kormánytól az emigráns közösségek úgynevezett „linhákat” kaptak. A közösségek központja a kápolna volt, amely központi szerepet töltött be. Mindig mellette volt a temető, a vásár, gyakran kuglipálya és egy kis bolt. Később iskolát is építettek. Ezeken a területeken alakult ki később az új közösség, amely a leggyakrabban a rokonsági összetartás és az egy faluból való származás alapján jött létre.

A kutatások során sikerült feltárni a feltrinói emigránsok letelepedésének első fázisát a brazil földön. A helyet, ahova megérkeztek, őserdők borították, amelyeket ki kellett irtani, hogy gazdálkodni tudjanak. A szubtrópusi erdőkben tigrisek (*tigri*) és oroszlánok (*leoni*) éltek, ahogy a bevándorlók az *oncas* és *jaguatiricas* nevű állatokat nevezték; a régen ott élő macskamajmok és tapírok pedig már csak a leszármazottak emlékezetében maradtak meg. A rengeteg irtásra szoruló terület, a minél előbbi élelmiszertermelés szükségessége, az utak hiánya, amin a kitermelt fát szállíthatták volna, azt eredményezte, hogy az azonnali fakivágás és erdőégetés módszerét választották, mint már előttük a bennszülöttek és a német telepesek is (Born 1998). „Brazília agrárgyarmatosítását a bennszülöttek szinte csak a bozótirtás égetésszerű módszerével, a *koivarával* gyarapították, ami sajnos teljesen hatalmába kerítette az egész gyarmati mezőgazdaságot” (Freyre 1985: 140).

Minden család, amint megérkezett, 20 és 30 hektár közötti földterületet kapott, amelynek a határát térképen jelölték ki, ezért teljesen változó volt a megművelendő terület minősége: jó termésű völgyektől a terméketlen sziklás területekig bármi lehetett. Amint a parcellájukat megkapták, a parasztok rájöttek, hogy ismereteiket és technikai tudásukat az új környezethez kell alakítaniuk. A földhöz való viszonyuk megváltozott az Itáliában megszokotthoz képest. Ott a megművelhető földterület korlátozott volt, az Újvilágban azonban akkora területek álltak egy család rendelkezésére, hogy időről-időre megműveletlenül lehetett hagyni a föld egy részét, más részén pedig szilajtartású állattenyésztést alkalmazni az otthonukban szokásos istállótartással szemben. Az emigránsok egy jellegzetes velencei gazdálkodási formát folytattak, amely garantálta a kolóniák gazdasági önállóságát (kukorica-, gabona-, szőlőtermesztés). A földterület bősége a családi szerkezetre is befolyást gyakorolt. A származási helyen a családok mind kiterjedt patriarchálisak voltak, vagyis a női gyermekek együtt éltek – egy házban vagy egy udvarban – a szülőkkel; Braziliában azonban rögtön új földet vettek a frissen házasodott fiataloknak. Az átlagos házasodási életkor is alacsonyabb volt, mint Feltrinóban, így a

fiatalok előbb önállókká válhattak. Csak a legkisebb gyerek maradt a szülőkkel és gondoskodott róluk.

Eleinte a fiataloknak vásárolt földek közel voltak, de aztán a terület fogyásával egyre távolabb kerültek, és ez a családok szétszóródásához vezetett, a kolóniák határa pedig egyre északabbra tolódott.

Mindezek az információk nagy segítségére voltak a dialektológusnak, hogy jobban megismerje a venetói bevándorlók területének nyelvi helyzetét, legalábbis a paraszti környezetben. A több mint száz évvel ezelőtt bevándoroltak gyerekei és unokái még mindig egy venetói variánst használnak a családban és a falusi közösségben. A 30–40 év fölötti emberek mind a venetót, mind a portugált beszélik, és választanak közülük a partner és a kommunikatív szituáció szerint. Instabil bilingvizmusról lehet azonban csak beszélni, mert az új generációk egynyelvűek, csak portugálul beszélnek, és csak passzív ismeretük van a venetói variánsról. A még kettősnyelvű szülők csak portugálul tanították őket, hogy az iskolai oktatásban és a későbbiekben is jobban megállják a helyüket.

Hasonló megfigyeléseket tettek Latin-Amerika más paraszti venetói telepein is. A Rio Grande do Sul venetói emigrációja azonban különbözik a többitől a kolóniák méretében, és abban, hogy kialakult egy venetói *koiné*, vagyis egy olyan közös nyelv, amely a brazíliai olasz kolónia régiójában jelen levő legjellemzőbb venetói dialektusoktól (*vicentino, feltrino-bellunese, trevigiano, padovano*) néhány pontban különbözik csak. Azért a venetói *koiné* alakult ki, mert a kápolnák környékén a venetói családok majdnem mindig többségben voltak, és az ő nyelvük lett a közös nyelv más olasz kisebbségek dialektusa felett (*lombard, friuli*).

A dialektológus megfigyeli a *koiné* jelenlétét, de azt is, hogy az nagyon változékony karakterű. A feltrinói emigránsok leszármazottai, legalábbis az apai ágon, nem beszélnek már a feltrinóit, hanem helyette egy venetói variánst használnak sok olyan fonetikai és morfológiai jellegzetességgel, amelyet ma a venetói síkság jellegzetességének tartanak. A gyűjtött szövegekben a formák együttélése tapasztalható: ugyanaz a személy a partner és a szituáció szerint váltogatja például a *ndéa* és a *ndava*, a *vegnest* és a *vegnesto* alakokat.

A bevándorlók leszármazottainak venetójában portugálból való kölcsönzések is előfordulnak, amelyek szinte mindig követik a *veneto* fonetikai és morfológiai szabályait. Például: *tropèri* mulattieri (a portugál *tropeiros*ból), és venetói végződésekkal ragoznak igéket: *me é acontessest* a *me aconteceu* helyett.

A több évtizedes elzárttság, amely ezt a régiót a többihez képest jellemezte, bizonyosan elősegítette a veneto *koiné*-vé válását, mivel századunkban az ötvenes évekig ez volt a leginkább használatos a közösségben. Az utolsó negyven évben azonban a veneto elvesztette inter-

dialektális jellegét a portugál javára. A jelentős gazdasági és ipari fejlődés, amely az utóbbi évtizedekben ezen a területen lejátszódott, szorosabb kapcsolatot teremtett Brazília többi részével, és sok portugál költözött a városba. A kötelező oktatás a falvakban is a portugál nyelv térhódításának kedvezett.

Amióta a két nyelvet ugyanazok az emberek alternatívan használják, megemelkedett a kölcsönös befolyás a portugál és a veneto között. Amikor venetót beszélnek, sokkal több portugál terminust használnak, mint a múltban, és amikor portugálul beszélnek, venetói módon ejtik, abban az értelemben, hogy ismert fonémákkal helyettesítenek néhány portugál fonémát, amelyek nem szerepelnek a veneto fonológiai rendszerében. Például a bilingvis nem ejti a nazális diftongus *au-t*, hanem egy zárt nazális *o-t* használ, és a portugál palatális frikatívák helyett prepalatális frikatívákat használ. Így jött létre a régióban orális szinten a veneto különböző nyelvi szintjei által befolyásolt *regionális portugál nyelv*, amely nem csak fonológiai, hanem morfológiai és lexikális-szemantikai szinten is megváltozott brazíliai portugál nyelv.

Vidéken a veneto variáns (nem véletlenül nevezik taljánnak) még az erős etnikai identitás jele. Amikor megkérdezik egy paraszti közösségben élő italo-braziltól, hogy ő brazil-e, szinte mindig az a válasz érkezik: „*mi son taliàn de qua*” (idevalósi talján vagyok), vagy pedig „*mi son taliàn nassesto qua in tel Brasil*” (brazíliai születésű talján vagyok). Főként az utóbbi években terjedt el az olasz származással való büszkélkedés. (Tíz évvel ezelőttig a „*colono*” terminussal a városba szakadtak jelölték pejoratív értelemben azokat, akik vidéken maradtak és a venetót beszélték.) Most főleg azok közt, akik már nem beszélnek, újra érdeklődés tapasztalható nagyszüleik nyelve iránt. Újraértékelik a venetói kultúrát, kulturális, iskolai és kiadói kezdeményezéseik vannak. Vers- és mesegyűjteményeket adnak ki venetóul, portugál fordítással. A Caxiasi Egyetem kutatásokat végzett és finanszírozott a régi olasz kolóniák kulturális elemeiről. Sok iskolában bevezették az olaszt, mint második idegen nyelvet, olaszországi cseréket szerveznek, különösen Venetóval, és sok italo-brazil érkezik látogatóba ősei földjére, és keresgélnek a dokumentumaikat, hogy megkaphassák az olasz állampolgárságot. Erős visszatérés tapasztalható az italo-brazil identitás irányába.

4. Kettősnyelvűből kétnyelvűvé válás

Olaszországban az olasz nyelv, Brazíliában pedig a portugál nyelv gyakorolt befolyást a venetóra. Az itáliai venetói fiatalok elsődleges nyelve az olasz, a venetót, mint dialektust, már csak az öregek beszélnek, a fiatalok jobb esetben értik, vagyis lassan csökken a tömegek kettősnyelvűsége.

Hasonló játszódik le a brazíliai veneto esetében is: a portugál szinte teljesen átveszi a helyét. Brazíliában azok a veneto származású fiatalok, akik iskolában, második idegen nyelvként tanulnak meg olaszul, már nem őseik nyelvét, a venetót, hanem az anyaország köznyelvét sajátítják el. Érdekes átmenetnek lehetünk tanúi: az idősebb generációk esetében kettősnyelvűség (diglosszia) áll fenn, a fiatal generáció pedig egynyelvűként, kétnyelvűként, vagy instabil kétnyelvűként éli az életét. A fiatal és az idősebb generáció közti átmenetre a diglosszia és a kétnyelvűség együttélése jellemző. A venetói bevándorlók leszármazottainak körében a másik érdekes jelenség, hogy nem brazil-portugált beszélnek, hanem „veneto-portugált”, ami a kiejtésben és a grammatikában mutatkozik meg a leginkább. Tehát a venetói származású közösségek és egyének elsődleges nyelve a „veneto-portugál”, a tanultabbak esetében pedig második nyelvként az olasz köznyelv lép be.

Brazíliában tehát több mint száz éven át fennmaradt egy regionális dialektus, amely alig különbözik olaszországi párjától. A lexika és a kiejtés alapján jól tanulmányozhatók azok a különbségek, amelyek a portugál és a veneto egymásra hatása során kialakultak. Sajnos az is megállapítható, hogy az iparosodás, az urbanizáció és a modernizáció nem kedvez a kis nyelvek fennmaradásának, és a veneto Brazília és Olaszország területén egyaránt nehéz helyzetbe került. A veneto kisebbségnél nyelvvesztés figyelhető meg, a veneto helyébe Olaszországban az olasz nyelv lépett, Brazíliában pedig a portugál, és sok esetben második nyelvként az olasz.

Jegyzetek

1. A kasztíliai (castellano) eredetileg Kasztília királyságban beszélt nyelv, amely Kasztília és León, valamint az Aragón királyság 1469-es egyesülése után Spanyolország hivatalos nyelvévé vált, ezért a XVI. századtól kezdve spanyolnak is nevezik.
2. Provanszálnak is hívják.
3. A ladin összegző néven említett nyelv egyik ága Svájcban rétoromán néven hivatalos nyelv, ladin nyelvű beszélők a Dolomitokban élnek, a friuli pedig É-Olaszországban kapott hivatalos státuszt. (bővebben Józsa 2000, Salamon 2000, Szóka 2000)
4. Vitatott kérdés, hogy a szárd nyelv vagy dialektus-e. Itt Renzi & Salvi felosztását követem. (Renzi & Salvi 1987: 16, Tóth 2000)
5. A dalmát kihalt nyelv, utolsó beszélőjétől 1897-ben Bartoli gyűjtött adatokat. (Renzi & Salvi 1987:176)
6. A XIII. században Palermóban, II. Ferenc udvarában alakult ki az első olasz költészeti iskola, amelynek tagjai szicíliai vulgáris nyelven írtak; valamint a velencei nyelvjárásnak is jelentős az írásbelisége, lásd pl. Gozzi és Goldoni komédiáit a XVII. században.

Irodalom

- Bombi, R. & Graffi, G. (eds.) *Ethnos e comunità linguistica: Un confronto metodologico interdisciplinare*. Atti del Convegno Internazionale, Udine, 5–7 dicembre 1996. Udine: Forum.
- Corrá, L. 1998. Lingua e identità etnica nelle comunità di origine veneta del Rio Grande do Sul (Brasile). In: Bombi, R. & Graffi, G. (eds.) 257–266.
- Dardano, M. & Trifone, P. 1995. Lingua e dialetti in Italia. In: Fábíán, Zs. (ed.) 119–129.
- Fábíán Zs. (ed.) *Antologia di semantica, di lessicologia e di lessicografia italiana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 119–129.
- Floccia, G. 1987. *Storia della letteratura italiana*. Napoli: Loffredo.
- Freyre, G. 1985. *Udvarház és szolgaszállás*. Budapest: Gondolat.
- Herczeg Gy. 1994. *Könyv az olasz nyelvről*. Nyiregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Horváth Gy. 1993. Az olasz regionális fejlődés. Bevezetés. In: Horváth Gy. (ed.) *Régiók és városok az olasz modernizációban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 15–68.
- Józsa J. 2000. Olasz nyelvpolitika. In: Tassoni, L. & Fóris, Á. (eds.) 25–37.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kollár A. 2000. A latin-amerikai olasz kisebbség nyelvi helyzetéről. In: Tassoni, L. & Fóris, Á. (eds.) 38–47.
- Lessico Universale Italiano di lingua lettere arti scienze e tecnica*. 1973. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana. Tom VII. 44–45., Tom XI. 1–103.
- Renzi, L. & Salvi, G. 1987. *Nuova introduzione alla filologia romanza*. Bologna: Il Mulino.
- Tassoni, L. & Fóris Á. (eds.) *Olasz nyelvi tanulmányok*. Pécs: Iskolakultúra.
- Salamon E. 2000. A friuli nyelvközösség nyelvhasználatáról és saját nyelvéről alkotott véleményéről. In: Tassoni, L. & Fóris Á. (eds.) 75–93.
- Szóka B. 2000. Az identitás kérdése Ticino kantonban. In: Tassoni, L. & Fóris Á. (eds.) 94–104.
- Tóth H. 2000. A szárd. Nyelv vagy dialektus? In: Tassoni, L. & Fóris Á. (eds.) 105–122.
- Wittman T. 1971. *Latin-Amerika története*. Budapest: Gondolat.

Ajánlott irodalom

- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Born, J. 1998. Sprachbewußtsein, Sprachpraxis und Sprachkompetenz: Teuto- und Italo-brasileiros in Rio Grande do Sul. In: Bombi, R. & Graffi, G. (eds.) 201–228.
- Dardano, M. 2000. *Manualetto di linguistica italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Lo Cascio, V. (eds.) 1987. *L'italiano in America Latina*. Firenze: Le Monnier.
- Wardhaugh, R. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris-Századvég.

Tudósportrék

Bodnár Ildikó

A Modern Filológiai Közlemények a Tudósportré-sorozat indulása óta három olyan tudós életművével ismertette meg az olvasókat, akiknek tevékenysége Miskolchoz, közelebbről pedig a Miskolci Egyetemhez kötődött vagy kötődik még ma is. A fiatalon elhunyt Gárdus János portréja után elolvashattuk a Korponay Béla és Pálffy István tanár urakat bemutató írást. E számtól kezdve pedig a bemutatandó tudósok körét jócskán kibővítve más városok egyetemlein, nyelvészeti vagy irodalmi kutatóintézeteiben dolgozó nyelvészek, irodalomtudósok, fordítók arcképét is igyekszünk felvillantani. A tudósi életműveket azáltal is közelebb kívánjuk hozni az olvasókhoz, hogy nem egyszerű életrajzi beszámolókat adunk, hanem a tudóssal folytatott személyes beszélgetés is része lesz a portrénak.

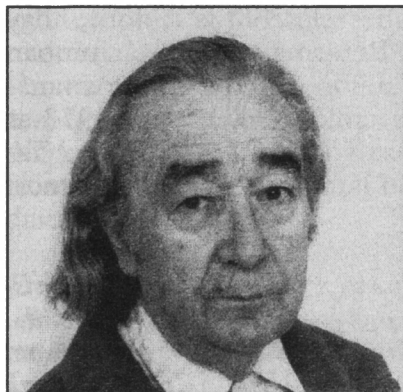
A nyelvészek és az irodalomtudósok több nemzedéke él körülöttünk. A nyelvészek között vannak nagyon szerteágazó, a tudományág igen sok területéhez kapcsolódó életművet felvonultató egyéniségek, s vannak olyan tudósaink, akiket egy-két terület igen alapos kutatásával kapcsolatban említhetünk meg. S hasonlóan van ez az irodalomtudósok esetében is: előfordul, hogy egy-egy kutató egy adott kor, egy bizonyos alkotói életmű kutatásának szenteli életét, míg mások e tevékenységük során alkotók, művek, irányzatok és iskolák nagy számát vonják be vizsgálódásaik körébe.

Egyúttal elmondhatjuk azt is, hogy a tudósság nem az életkor függvénye, vannak jelentős eredményeket elért fiatal tudósok is. Így e sorozat keretében mi is megszólaltatunk a fiatalabb nemzedékekhez tartozó kutatót éppúgy, mint már nyugdíjas éveiben járó egyetemi tanárt.

Folyóiratunknak ebben a számában két tudósportré következik. Az első Szathmári István professzor urat mutatja be, a második Gósy Máriát. Ami összekapcsolja a két nevet az, hogy Gósy Mária – a riportok készítőjével egyetemben – egykor Szathmári-tanítvány volt.

Tudósportré Szathmári Istvánról

A készülő riport színhelye Szathmári István professzor egyetemi dolgozószobája az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Itt ülünk egy ideje élénk beszélgetésbe merülve, melynek során a múlt sok emlékét felidéztük.

Elmesélem például, hogy néhány éve egészen váratlan feladatként ért Szathmári professzor úr bemutatása gimnáziumi hallgatóság előtt. Meghívtuk Tanár urat egykori iskolámba előadást tartani Petőfi Sándorról.

„Hivatalosan” akkor nem készítettem életművéből, így inkább személyes élményeket próbáltam felvillantani. Ilyen régi emlék, hogy az ELTE BTK ifjú hallgatójaként valamennyi tanár közül őt ismertem meg legelőször. Ez az egyetemi eskütételkor történt, amikor minden új hallgatóval kezét fog a kar dékánja vagy dékánhelyettese. Ezekben az években Tanár úr az ELTE BTK dékánhelyettese volt, s ő köszöntötte a gólyákat. 1975-től már dékánja lett a karnak, s emellett tanszékvezetői tevékenységet is ellátott a magyar nyelvészeti tanszéken.

Akkor már régóta ismertem Tanár úr nevét, mert gimnazista éveim OKTV pályázatain kapcsán sokat forgattam az általa szerkesztett s nagyrészt írott *A magyar stílsztika útja* című kötetet, amelynek főleg a lexikon része volt hasznos akkortájt számomra, valamint *A magyar stílsztika vázlat*a című kötetet is, amelyet Terestyéni Ferencsel és Fábrián Pállal együtt írt. Viszont még ismeretlen volt előttem egy további korai műve, a *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk* címmel készített összefoglaló tanulmánykötete: ezt csak egyetemista koromban ismertem meg. Tanár úr munkái azóta is zömmel a stílsztikához kapcsolódnak; több könyve is megjelent az utóbbi években a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában. (*Stílusról, stílsztikáról napjainkban* 1994, 1998; *A magyar helyesírás alapjai* 1995; az ő szerkesztésében láttak napvilágot az általa vezetett stíluskutató csoport tanulmánykötetei is: *Hol tart ma a stílsztika? Stíluselméleti tanulmányok* 1996, valamint *Stílsztika és gyakorlat* 1998). Legújabb könyvét, amelynek egy dedikált példányát most megkaptam, a székesfehérvári Ko-

dolányi János Főiskola jelentette meg, címe: *A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései*.

A mai beszélgetésre úgy készültem, hogy a személyes emlékek felidézése mellett elolvastam mindenekelőtt „*A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*” című kötetben megjelent önéletrajzi írását, s nemcsak hogy újra átnéztem megjelent könyveit, melyek közül számos saját könyvtáram polcain is ott van, hanem egyikbe-másikba ismét belelapoztam, a Bárczi Gézaról szóló kis könyvét pedig újra elolvastam.

Tanár úr életrajzából, de személyes elbeszéléséből is tudom, hogy nagyszerű középiskolában, a kisújszállási Református Gimnáziumban tanult. Tudós tanárok irányították már fiatalon, s maga is tudós tanárok sorát nevelte fel. (Ami a személyes emléket illeti: egy 1973-as nyelvjárásgyűjtő kirándulás egyik állomása volt Kisújszállás, ahol Tanár úr régi iskolájában is tettünk egy rövid látogatást.) De lássuk most már a kérdéseket!

Szathmári tanár úr stilisztikai és szakdolgozati szemináriumán sokan ismertük meg a nyelvészeti kutatómunka szépségét, vonzóerejét. Első kérdésem ehhez kapcsolódik. Szathmári-tanítványok szerte az országban, azt hiszem, elég sokan vagyunk. De vajon hányan is? Tud-e Tanár úr csak megközelítő számot is mondani?

Ezt nagyon nehéz lenne megmondani. Voltak olyan évek – amikor – 1964 és 1970 között – az ELTÉ-n kívül még Szegeden is tanítva valamennyi magyar szakos a diákom volt a stilisztikai szemináriumok révén. Ugyanígy a Pázmány Egyetemen 1992 óta minden kommunikáció szakos heti 2 órában találkozott velem. Most Székesfehérvárott a kommunikáció szak hallgatói közül sokan a diákjaim. Az ELTÉ-n 1955-től évente 15 körül volt azoknak a diákoknak a száma, akik stilisztikai speciális kollégiumaimra és szakdolgozati szemináriumaimra jártak hozzám. Még dékánként is megtartottam a szakdolgozati szemináriumokat, mindig voltak szakdolgozó hallgatóim. Ha nem tartottam volna csak egy-két évig is órákat, a diákok elmaradoztak volna. Tehát még ezekben az években is volt 7–8 szakdolgozóm évente. Velük, az egykori tanítványokkal hol a Magyar Nyelv Hetének rendezvényein a Dél-Dunántúlon, hol a győri Kazinczy-versenyeken, hol pedig Sátoraljaújhelyen, az Edes Anyanyelvünk Verseny országos döntőjén találkozom. Örülök, hogy volt diákjaim ma tanárként őrzik s adják tovább azt a többletet, amit én adhattam nekik, s amit magam is kedves tanáromtól, Bárczi Gézától kaptam örökölni: az olvasás, a szépirodalom s ezen keresztül az anyanyelv szeretetét, azt a parancsot, hogy szépen kell beszélni, írni, gondolkodni, élni.

Szakdolgozóim eleinte inkább nyelvtörténeti témakörből voltak, később a stilisztikából szakdolgozók lettek többen. Ami a speciális

kollégiumot illeti, oda csak az jön, akit a téma valóban érdekel, hiszen egy olyan nagy egyetemen, amilyen az ELTE is, 80–100-féle speciális kollégium közül lehet válogatni. És itt tényleg hozzá lehet férni a hallgatók lelkéhez, kötetlenebbül lehet beszélgetni, vitatkozni, terveket szőni.

Most, hogy már nyugdíjas és „professor emeritus” vagyok, most is van mindig 6–12 tanítványom, hatnál kevesebben soha sem voltak. Pedig a szemináriumom munkáltató szeminárium, tehát dolgozniuk kell, egyik szemináriumról a másikra is sokat olvasni, az órán egy-egy témakörhöz kapcsolódóan előadást tartani. Mikor a szecesszió volt a témánk, elmentünk együtt az Iparművészeti Múzeum kiállítására, most, hogy drámákat elemzünk, amibe egyébként én is mostanában dolgoztam bele magam, színházi előadásokra is ellátogatunk. A most elemzett drámát is a diákok választották, ők akartak Szomory Dezső darabjával foglalkozni.

Professzor úr egyetemi évei és tanári pályakezdése az 1940-es évek második és az 50-es évek első felére estek. Debrecenben volt egyetemi hallgató, majd középiskolában tanított néhány évet. Volt-e akkor lehetőség külföldi tanulmányutakra, nyelvi ismereteinek francia vagy német nyelvterületen történő bővítésére?

A háború előtt a nyelvtanulást nagyon fontosnak tartották, magas óraszámban oktatták a nyelveket, s a diákok ellátogathattak természetesen külföldre is. A debreceni Református Tanárképzőt például nagy mértékben a budapesti Eötvös Kollégium mintájára szervezték meg, nagyon sok nyelvórát biztosítottak a hallgatóknak, Papp István például finn órákat tartott. S innen Genfbe és más helyekre lehetett menni tanulmányútra. De a háború után ez megszűnt, csak Moszkvába vagy az NDK-ba lehetett eljutni. Az NDK-ban többször jártam, többek közt Rostockban is, ahol a „plattdeutsch”-ot beszélik. A volt Szovjetunióban is többször megfordultam. De például Franciaországban, Párizsban 1970-ben voltam először. Igaz, ezután már többször is, mondhatni két évente utaztam oda. Perrot professzor, illetőleg nálunk Kelemen Tiborné vezetésével végeztünk kutatásokat. Ezekből több tanulmány megjelent az általam szerkesztett és az ELTE által kiadott kontrasztív nyelvészeti kötetek, az *Annales* lapjain. 1983-ban pedig hat évre vendégprofesszorként Finnországba, Helsinkibe mentem, a magyar nyelv és irodalom szak elindítása céljából.

Igen, az 1980-as években sokszor hozott levelet a posta Tanár úrtól Finnországból. Mi volt ott a feladata, s milyen emlékeket őriz erről a hat esztendőről? Érdekelne az is, hogy milyenek a finn diákok, s hogy milyen nyelven értett szót velük Tanár úr.

Megszerveztem a helsinki egyetemen a magyar nyelv és irodalom egyetemi oktatását, s természetesen tanítottam is magyar nyelvészetet és stilsztikát. Azóta is működik a szakpár, s hol irodalmár, hol pedig nyelvész vendégprofesszor vezet; most is évente 5–6 hallgatójuk van. Ami a finneket illeti, az ottani egészen más világ. Tisztesség, hűség s egy kicsit a misztika jellemzi. A finnek sokkal jobban ismernek és szeretnek minket, mint mi őket! Az, hogy valaki magyar – *unkarilainen* – szinte varázsszóként hat ott, aki kimondja, azt mindenben segítik.

A diákok szabadabbak, kevesebb a kötöttség. A kredit rendszer ott már azokban az években is működött. Volt nem egy hallgató, aki egy-egy évre elment dolgozni, majd visszatért az egyetem padjaiba. S amikor valaki visszajön az egyetemre, nagyon komolyan veszi az órákat, a hallgatók nem szoktak például elkésni az előadásokról. Viszont arról tudok, hogy a középiskolában elég nagy a szabadosság.

Eleinte nem tudtam finnül, németül és magyarul értettem szót az emberekkel. Egyébként angolul mondhatni mindenki tud ott legalább olyan szinten, hogy a hétköznapiakban felvetődő problémákban útbaigazítást adjon.

Az egyetemen – ezt életrajzi írásából tudom – Bárczi Géza tanítványa lehetett, szeretném, ha egy-két élményét felidézné Bárczi tanár úrról.

Itt van előttünk az a kis könyv, amelyben bemutatom Bárczi Gézát. Itt sok mindent leírok személyes élményeimből. Voltaképpen neki köszönhetem, hogy nyelvész lettem, mert a középiskolát követően még gépészmérnöknek készültem, s a Műegyetemen akartam tanulni. Igaz, olvasni mindig nagyon szerettem, s a szülővárosom Ipartestületi Könyvtárának szépirodalmi könyveit sorra elolvastam. De a háborús években – 1944-et írtunk ekkor – nem akartak a szüleim Budapestre engedni. Elutaztam a sokkal közelebbi Debrecenbe, hogy beiratkozzam a számítan–fizika szakra. Azután – a beiratkozásakor – mégis a magyar, a francia és a német szakot választottam. Debrecenben találkoztam Bárczi Gézával, akinek a nyelvtörténeti előadásai nagy élményt jelentettek. Ő minden hallgatójával külön törődött, szemináriumai családiasak voltak. Az elsőéveseknek időnként egy-egy nyelvészeti cikkel kellett bemenniük hozzá, arról és sok egyébéről beszélgetett el velük a tanár úr.

Az alapvizsga után a Népnyelvkutató Intézet gyakornoka lettem, de mivel 1949-ben zárolták az állásokat, nem maradhattam ott. Így három évet a végzés után középiskolában tanítottam, még kollégiumi nevelőtanár is voltam, ami nagy pedagógiai gyakorlatot jelentett. Bárczi tanár úr mellett korábban dialektológiával s nyelvtörténettel foglalkoztam, diplomamunkám témája a kisújszállási í-zés feldolgozása lett. Három év középiskolai tanárkodás után az Idegen Nyelvek Fő-

iskolájára kerültem, s igen fiatalon a magyar tanszék vezetője lettem. Ez is Bárczi professzor úr ajánlatára történt, mint később megtudtam. Az nagyon jó nyelvészeti gyakorlat volt, mivel a fonetikától a leíró nyelvtanon át a stilisztikáig mindent tanítanom kellett, méghezozzá előzmények nélkül.

1955-ben kerültem ide az ELTÉ-re, először itt is nyelvtörténetet tanítottam, s szinte véletlenül kapcsolódtam be a stilisztika oktatásába. Terestyéni Ferenc megkért rá, hogy írjam meg *A magyar stilisztika* vázлата című egyetemi tankönyv egyik fejezetét. Így kezdődött stilisztikai pályafutásom, bár eleinte ez azért is nehéz volt, mert a nyelvtörténetet kedveltem jobban. De mégsem bánom a váltást, s tudom, hogy az ember életében szinte elkerülhetetlenek a váltások, s legtöbbször hasznosak is.

Az eltelt évtizedekben Tanár úr főleg stilisztikai tárgyú művek szerzője, szerkesztője. Van-e kedvenc korszaka, stílusa?

1975-ben alakult stíluskutató csoportunkban az egész országból vannak kollégák. Első nagy vállalkozásunk a századforduló stílusának a vizsgálata volt. 1898 és 1914 között ugyanis óriási fellendülés volt az országban. Második nyelvújításról is szokás beszélni. Ekkor indult nagyon sok írónk pályája, s maga a *Nyugat* című folyóirat is. Ezzel a korrall kezdtünk tehát foglalkozni, az elvégzett munka nagy része egy tanulmánykötetben (*Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről*. Szerk.: Fábián Pál és Szathmári István. Tankönyvkiadó, 1989) is napvilágot látott. Ezt a korszakot például nagyon megszerettem.

Majd a két háború közötti időszakokkal foglalkoztunk, később, 1998-tól mostanáig pedig az alakzatok kérdését kezdtük részletesebben megvizsgálni a funkcionális stilisztika jegyében. Mindezt tükrözi a már említett *Hol tart ma a stilisztika?*, továbbá a *Stilisztika és gyakorlat* című kötetünk. Alakzatkutatóásunk eredményeit füzetek formájában kívánjuk megjelentetni, az első napokon belül napvilágot lát. A nyelvben egyébként minden szinten ott van a válogatás lehetősége; a költők természetesen művészi módon élnek ezzel a lehetőséggel.

A nyugdíjazás után is tanít Tanár úr, s természetesen új tanulmányokon is dolgozik. Mit mondana el terveiről az olvasóknak?

Eljött a betakarítás ideje. Három-négy terv is foglalkoztat még. Az egyik megvalósítására Máté Jakab kollégám biztat állandóan, hogy ti. írjam meg a magyar stilisztika történetét. De részleteiben szinte késszen áll a magyar nyelvtudomány és a magyar irodalmi nyelv története is. És sok vizsgálatom maradt félben: Bessenyei, Kossuth, Vörösmarty, illetőleg Németh László, Márai Sándor stb. nyelvéről, stílusá-

ról. Ezeket is be kellene fejezni. S természetesen érdekel a tanítás, most is szeretek tanítani.

Remélem, hogy sokakat érdekel majd Tanár úr portréja a fiatalok, a hallgatók köréből is. Folyóiratunk az ő kezükben is megfordul. Vajon ezeknek a fiatalabb olvasóknak a számára van-e valamilyen üzenete?

Éppen a folyóiratok olvasására biztatnám őket. A tudomány ugyanis a folyóiratokban él igazán, ott jelennek meg az új nézetek, fontos, hogy a hallgatók ismerjék, olvassák a folyóiratokat! Bárczi Géza is megkövetelte a nyelvészeti folyóiratok olvasását, s az ő nyomán én is kérem ezt a hallgatóktól. Sőt stílust is lehet a folyóiratokból tanulni. Fontos, hogy a cikkek a stílusuk révén is hatásosak legyenek. A szerzőnek tudnia kell, kiknek, milyen céllal ír. Hiszen ugyanazt a dolgot nagyon sokféleképpen el lehet mondani.

Az is fontos, hogy a folyóirat, amelyet az olvasó kézbe vesz, formailag is szép, ízléses legyen. A *Modern Filológiai Közlemények* mind tartalmában, mind külső formáját tekintve színvonalas, szép folyóirat.

Tisztelt Tanár úr, köszönöm a beszélgetést!

Tudósportré Gósy Máriáról

Ha arra a kérdésre próbál válaszolni valaki, hogy mi jellemzi a tudóst, valószínűleg az alábbi felsoroláshoz hasonló jut az emberek eszébe. A tudós: elmélyült tudományos tevékenységet folytató szakember, aki egy adott tudományterületen számos eredményt ért el, nagyszámú publikációja van, előadásokkal szerepel hazai és külföldi konferenciákon, neve a tudományos berkekben ismert és elismert. A legtöbben még egy-két további jellemzőjét is megemlítik majd a tudós-
nak: rendszerint idősebb korú, összes

hajú, a legtöbbször szemüveget viselő, komoly-komor férfiú.

Arra a személyre, akiről a mostani szám tudósportréját készítettem, maradéktalanul ráillik a felsorolás első fele, viszont semmi sem igaz vele kapcsolatban az utolsó mondatban olvasható külső jellemzésből. Leginkább azért sem, mert tudósportrém címszereplője – ez a mellékelt kép alapján is látható – egy hölgy. Az élemedett kortól még igen messze jár, nem visel szemüveget, sokszor láttam mosolyogni, hallottam hangosan nevetni, jó humorú és a humorra érzékeny személyiség. Két nagykorú gyermek édesanyja. Most már a nevét is elárulom: Gósy Mária fonetikusról, nyelvésztől van szó.

Amikor megismertük egymást, ugyanazon egyetemi szemináriumi csoport tagjai lévén, ő még csak elindult egy felfelé ívelő pálya első lépcsőjén. Egyetemi emlékeimben elevenen élnek az együttes tanulás, vizsgázások napjai; jól vettük az akadályokat mindketten. Mária igen korán tagja, sőt vezetője lett az ELTE BTK Magyar Nyelvészeti TDK-jának. A nyelvészeti érdeklődés kezdetei tehát ilyen hosszú időre nyúlnak vissza. S talán még régebbre is, hiszen dunántúli nagymamája ízes beszédét is már korán érzékeny füllel hallgatta. Több nyelvjárásgyűjtésen vettünk részt együtt, majd igyekeztünk minél hívebben lejegyezni a magnetofonra felvett anyagokat. Ő igen finom árnyalatokat is meg tudott különböztetni, amire én szinte képtelen voltam. Majd Mária érdeklődése a gyermeknyelv felé fordult, magam pedig stilisz-

tikával kezdtem foglalkozni. Legelső publikációja is még az egyetemi évekhez kapcsolódik: az 1975-ös, Nyíregyházán rendezett OTDK-n különdíjat kapott dolgozata a *Magyar Nyelv* hasábjain jelent meg. Ez ugyan még nem gyermeknyelvi témájú volt, ezután viszont a gyermeknyelvről írott dolgozatok sora következett. Szakdolgozata témáját mélyítette mind tovább. S hogy az is miért szólt éppen a gyermeknyelvről? Mert az akkor még alig négy esztendőös kisöccse beszédében figyelt fel olyan sajátosságokra, amelyeket addig még nem hallott, s találta a területet igen izgalmasnak, s tudományos kutatásra is érdemesnek. (Az egykori kisfiúra, akit a család Lócinak becézett, akár Szabó Lőrinc a saját fiát, magam is jól emlékszem.)

Azóta Gósy Mária tudományos cikkek és könyvek sorát publikálta, összesen tizenkét önálló művet, de társszerzője több tanulmánykötetnek és tankönyvnek is, tudományos cikkeinek száma 200 fölött van, közülük számos idegen nyelvű. Megkértem, hogy dedikálja számomra 1999-ben megjelent *Pszicholingvisztika* című könyvét. Egyúttal azt is megtudtam, hogy azóta már egy újabb könyve is megjelent *A hallástól a tanulásig* címmel. Írásai külföldi kiadású könyvekben is gyakran napvilágot látnak; a Nyelvtudományi Intézet negyedik emeletén lévő dolgozószobájának asztalán ezek közül a két legfrissebb kötetbe magam is belelapoztam. Az egyik Németországból, a másik Amerikából érkezett a napokban.

Kezdetől fő munkahelye a *Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Laboratóriuma*, amely 2000 októbere óta a *Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium* nevet viseli. Szinte pályája indulásától tanít a felsőoktatásban; több tudományos konferenciának nem egyszerűen résztvevője, hanem szervezője, háziasszonya volt. Csak aki még nem próbált ilyesmit gondolhatja, hogy ez nem lényeges. A Gósy Mária által szervezett gördülékeny, érdekes konferenciák sokáig élnek a résztvevők emlékezetében.

Egy 1975-ben indult, sikeres tudományos pályafutásról szeretnék most beszámolni. Sok mindenről csak címszavakban, annyira gazdag alkotói negyedszázad áll Gósy Mária mögött. Először a szakmai életrajzok sorrendjében haladva szeretném a legfontosabb dolgokat elmondani, majd beszélgetésünk részleteinek segítségével a hivatalos portré mellett egy közvetlenebb, magánemberibbet is megpróbálok felvázolni.

Gósy Mária 1977-ben egyetemi doktori vizsgát tett, *summa cum laude* eredménnyel, 1986-ban kandidátusi címet kapott, majd 1993-ban akadémiai doktori disszertációját védte meg. 1996-ban habilitált a pécsi egyetemen alkalmazott fonetikából. 1987-ben az Egyesült Államokban volt posztdoktorális képzésen, s a Massachusetts Institute of Technology beszédkutató laboratóriumában dolgozhatott, 1991-ben pedig Hollandiában, az eindhoveni Percepciók Kutatóintézetben

vett részt igen érdekes kutatásokban. 1986-ban az Akadémia Ifjúsági Díjjal tüntette ki, 1990-ben Kempelen Farkas Emlékérmes, 1994-ben Békésy-díjat kapott. A 2000-es évben elnyerte a Széchenyi Profeszszori Ösztöndíjat, s a kutatás mellett az ELTE oktatója is.

Az említettek mellett szólni kell egy társszerzős és egy önálló szabadalmáról. A GOH hallásszűrő eljárás mint koprodukciós szabadalom jelentősége, hogy ennek révén mesterséges beszéddel megbízhatóan tudják végezni 3–7 éves korú gyerekek hallásszűrését. Az önálló szabadalom *„Az anyanyelv-elsajátítás ép fejlődésének formai szabadalma”* címet viseli.

Most, amikor intézeti dolgozószobájában beszélgetünk, melynek polcait, akárcsak budai lakásuk legtöbb falát, könyvek borítják, csak úgy tolulnak elő a régi emlékek. A tegeződést az eddigiek magyarázzák; a kérdésekre adott válaszokat nem szó szerint, hanem a mondotakat saját szavaimmal összefoglalva közlöm. Ennek legfőbb oka, hogy egy hosszúra nyúlt, s kiterőtkben is gazdag beszélgetést próbáltam meg tömören visszaadni. Mielőtt első kérdéseimet feltenném, egy fontos dolgot beszélünk meg. Azt ugyanis, hogy ha valaki fonetikusról, fonetikáról hall, leginkább csak a hangokra gondol. Pedig a fonetika nem csak hangtan. A fonetika a beszéd egészéről kell, hogy szóljon, és pedig a kódolástól a dekódolásig, s így számtalan kutatási területet érint. Interdiszciplináris tudományról van tehát szó, ahol az artikuláció mellett az akusztika és a percepció, azaz a beszédészlelés kérdései legalább olyan fontosak, nem is beszélve a beszéd létrehozásának és feldolgozásának agyi folyamatairól. A fonetikai kutatás mindig elméleti és alkalmazott kutatás együttesében valósul meg, s jellemzően kísérleteken alapuló tudomány. Amikor itt járunk a beszélgetésben, a későbbi fonetikus visszaemlékszik negyedéves egyetemista korára, amikor először fordult meg a fonetikai laboratóriumban. Hát bizony az akkor még jellemzően elméleti embert, aki ráadásul ízig-vérig bölcsész volt, valósággal megrémítették a laboratórium eszközei, a gépek, a drótok. Pedig hol voltak azok a gépek a mai laboratórium gazdagságához képest!

Az eddigiek után feltettem első, előre leírt kérdésemet:

Hogyan alakult érdeklődésed a gyermeknyelvi kutatások után, érzel-e szerves összefüggést az egyes kutatott témák között?

S a válasz: A gyermeknyelv volt az első kutatási területe. Először kisöccse beszédét, kicsivel később saját két fiának beszédfejlődését vizsgálta. De ennél sokkal több gyermek beszédének alapján írta meg első, a témáról szóló könyveit, hiszen bölcsődéket, óvodákat is látogatott nagy rendszerességgel, s készítette magnetofon-felvételeit, ahol az „adatközlők” 3–6 éves gyerekek voltak. Nem kis mértékben a gyer-

meknyelv hangtana keltette fel érdeklődését a beszédhangok világa iránt, s lett fonetikus. Majd a beszéd már említett agyi háttere a pszicholingvisztikai érdeklődést hozta magával. Viszont annak, hogy 1991-ben elvállalta az ELTÉ-n a pszicholingvisztika oktatását, még egy komoly előzménye volt. Amikor a korábban említett eindhoveni kutatóintézetben volt vendégprofesszor – az egyetlen percepciók kutatóintézet a világon, teszi hozzá – alkalmá volt alaposabban is megismerkedni a közeli nijmegeni Max Planck Pszicholingvisztikai Egyetemen ezzel a szakterülettel. Az a komplex látásmód, amelyhez a beszédkutatásban eljutott, ebből is adódik. A nekem dedikált *Pszicholingvisztika* könyv tehát egy csaknem teljes évtized kutatásainak az essenciája, s az ugyanennyi ideje folyó tanítási gyakorlatának is a lecsapódása, összegzem magamban beszélgetőtársam szavait. S a feltett kérdésre adott választ is összefoglalva leírom: volt ugyan egy-két rövidebb kitérése más nyelvészeti területekre, így például a stilisztika irányában is, Gósy Mária fő kutatási területei igen szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

Tankönyveidből sok helyen tanítanak, tanulnak. Milyen érzés ez? – teszem fel a második kérdést.

Büszkeséggel tölt el, válaszolja. S mindig egy kicsit csodának is érzi. Majd arról szól, hol is tanítanak a könyveiből. Nagyon fontosnak érzi a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola számára írott jegyzeteit. Megpróbálja számba venni többi tankönyvének olvasóit is. Nagy lehet a szám, ha tudjuk, társszerzője egy általános iskolai első osztályos olvasókönyvnek is. Aztán egyetemeket említ. Én még eggyel kiegészítem a listát, a Miskolci Egyetemmel.

Mit tartasz eddigi legnagyobb sikerednek?

Legnagyobb sikere, mondja, 1999-hez fűződik, amikor egy 1200 fős nemzetközi konferencián a plenáris ülés egyik előadója lehetett. De nagy tudományos siker volt az is, amit posztdoktori pályázata kapcsán még 1987-ben elért. A leadott kutatási beszámoló alapján ugyanis az amerikai tudományos bizottság még további két hónappal meghosszabbította az amerikai tartózkodás eredetileg tervezett időtartamát. Nagyon fontosnak tartja a GMP-diagnosztika kifejlesztését, amely a gyermekek beszédészleléséről és beszédmegértéséről ad képet, amivel lehetővé válik a terápia megtervezése, s a gyerekek kudarcainak a megszüntetése. A diagnosztikát az egész országban ismerik és használják.

S külön büszkeséggel tölti el, hogy mindezt a szakmai sikert nőként, sőt anyaként tudta elérni. S amely szerepben egyébként ugyancsak nem vallott kudarcot, amiről családja, két egyetemista fia is tanús-

kodhat. De nem hallgat éppen ezzel kapcsolatban arról sem, hogy azért egy férfinak, ha tudományos kutatásra adja a fejét, könnyebb a sorsa, s talán az elismerések is könnyebben adódnak. A női kutató ilyen szempontból mindenképpen hátrányban van.

Milyen terveid vannak? – faggatom tovább.

Az eddigi témák folytatása, így például az a kérdéskör, hogy a beszéd mennyire jellemző az adott személyre. Mennyire ismerhető fel az ember a beszéde alapján? Ez már több éve folyó kutatása, amelynek során mind újabb kérdések vetődtek-vetődnek fel. S most szól másik büszkeségéről, a Laboratóriumban megtekinthető kiállításról, amelyet munkatársaival együtt hozott létre.

Kit tartasz a példaképednek?

Kempelen Farkast, mondja, s magam igen meglepődöm ezen a válaszon, hiszen Kempelen Farkas már jó 200 esztendeje élt. Igen, de élete ismeretében bátran lehet egy fonetikus példaképe. Ám a szakmai oldalon túl Kempelen Farkas a hitnek, türelemnek, a mindig újrakezdésnek, a harc fel nem adásának is egyik nagy magyar példaképe lehet. Huszonkét éven át dolgozott a beszélőgépen, akkor is kitarított, amikor csak nehezen haladt vele.

De van egy nagyon fontos szakmai és emberi példaképe a közelmúltból is, s ez a néhány éve elhunyt Vértes O. András fonetikus. Nagy szeretettel beszél róla Mária. Ő is fonetikával, valamint gyermeknyelvi kutatásokkal foglalkozott; segítőkészsége, emberi korrektsége szinte elmondhatatlan. (Emlékszem rá, a Nyelvész TDK egyik munkája volt magnetofonos portrék készítése jelentős nyelvészekkel. Vértes O. Andrást az egyetemista Gósy Mária kereste fel.) Most megtudom, hogy annak az emlékülésnek is ő volt a szervezője, amelyen az idős professzort köszöntötték volna. Vértes O. András tudott az előkészületekről, örült neki, de elmenni már nem tudott rá...

Befejezésül még várok valamit. Valamilyen tudósi, bölcs gondolatot, szakmai hitvallást. S kapok is egy – pedagógusit. Oktatóként, mondja Gósy Mária, azt hiszem, hogy a legfontosabb talán nem is az ismeretet átadni. Nem a pusztá tények, adatok a lényegesek. Hanem a tényeken túl a szemléletnek, a gondolkodásmódnak a kialakítása, a formálása. A gondolkodtatás a fontos, meg az odafigyelés a hallgatóra. S kiderül az is: tanítani nagyon szeret, vizsgáztatni viszont nagyon de nagyon nem!

S még egy utolsó tollvonásként a fenti képhez hadd tegyem hozzá a következőt: nemcsak nyelvészeti rendezvények jó háziasszonya, hanem az a hétköznapiakban is. Szeret főzni, sütni, könyvei között a sza-

kácskönyvek is megbecsült darabok. Vannak köztük idegen nyelvűek is, hiszen a nyelvész aligha elégedhet meg egyetlen nyelvnek az ismeretével. Olvas a magyar mellett angolul, németül és oroszul. Az említett nyelvek közül rendszeresen ad elő németül és angolul, de ha kell, orosz nyelven is tud előadást tartani. De már megint a szakmánál tartunk, s a befejezésben éppen ezt akartam elkerülni! Beszéljen hát ismét magánemberként.

Esténként, ha pihenni akarsz, milyen könyvet veszel a kezédbe?

Leginkább angol nyelvű szépirodalmat szoktam olvasni. Ha igazán ki-kapcsolódni akarok, Agatha Christie-t olvasok, mert őt különösen szeretem.

Köszönöm a beszélgetést.

II. Modern Filológiai PhD Konferencia

Miskolc, 2000. november 9.

Simigné Fenyő Sarolta

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Modern Filológiai Intézete második alkalommal rendezett PhD konferenciát azon oktatói számára, akik az ország valamelyik tudományegyetemén PhD képzésben vesznek részt. Eredetileg az Intézet csupán egyszerű, bemutatkozó jellegű kerekasztal beszélgetést, konzultációs fórumot tervezett, amelynek célja a doktorandusz hallgatók bemutatkozása, egymás kutatásainak megismerése és megvitatása lett volna. Azután felmerült, hogy mindez mit sem ér, ha nincsenek jelen a konzulens tanárok, azok az országos szaktekintélyek, akik a hallgató kutatását felügyelik és irányítják. Innen már csak egy lépés volt az az elképzelés, hogy egy olyan konferenciát kell szervezni, amely fórumot teremt a tudományos műhelymunkának, ahol a disszertáción dolgozó oktatók témavezetőjüktől és kollégáiktól tudományos előmenetelüket és disszertációik elkészítését elősegítő, hasznos tanácsokat kapnak (Bárczy 1999:128-132). A 2000 novemberében rendezett konferencia nemcsak ezeket a célkitűzéseket valósította meg, hanem a perspektívákat is tágitotta. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a 2000-es konferenciára az Intézet öt tanszékének (Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Angol Nyelvészeti Tanszék, Angol Irodalom Tanszék, Német Nyelvészeti Tanszék, Német Irodalom Tanszék) oktatóin kívül az Idegennyelvi Oktatási Központ és a Magyar Nyelvtudományi Tanszék doktorandusz hallgatói is meghívást és felkérést kaptak kutatási eredményeik ismertetésére.

A Miskolci Akadémiai Bizottság Székházának nagy tanácstermében rendezett konferencián vendégeink között üdvözölhattük az alábbi témavezetőket: az ELTE BTK-ról Orosz Magdolna tanszékvezető egyetemi docenst, dékánhelyettest és Takács Ferenc tanszékvezető egyetemi docenst, a Szegedi Tudományegyetemről Bassola Péter egyetemi tanárt, a Veszprémi Egyetemről Budai László egyetemi tanárt. A Nyíregyházi Főiskolát Székely Gábor egyetemi tanár, rektorhelyettes, valamint Cs. Jónás Erzsébet tanszékvezető egyetemi tanár, a főiskola korábbi rektorhelyettese képviselte. Elmondták, hogy 2000. május 12-én „a miskolci ötlet” alapján a Nyíregyházi Főiskola is szervezett egy konferenciát, ahol a PhD cím elnyerésére készülő nyelvész és irodalmár oktatók témavezetőik és a szakterület ismerői előtt mutatták be kutatási eredményeiket. A Nyíregyházi Főiskola a miskolci ötletet tovább is fejlesztette, hiszen a rendezvényen elhangzott előadásokat a *Doktori Füzetek* sorozatban meg is jelentette *A nyelvészet és az irodalom új útjai* címmel. A Debreceni Egyetemről Lévai Béla vett részt a konferencián, aki doktori

disszertációjának könyv formájában is megjelent változatával (*Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben*) ajándékozta meg az Intézetet. Hell György a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Német Tanszékének képviselőjeként érkezett. Régi szálak fűzik Miskolcra, hiszen a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Nyelvi Lektorátusa által szervezett szaknyelvoktatási és szaknyelvkutatási konferenciáknak is rendszeresen vendége volt.

A zsűfóliság megtelt nagyteremben Bessenyei József dékánhelyettes tartott megnyitó beszédét, majd Klaudy Kinga intézetigazgató beszélt a Modern Filológiai PhD Konferenciák céljairól. Ezután az Intézet országos terjesztésű, évente kétszer megjelenő tudományos folyóiratát, a *Modern Filológiai Közleményeket* mutatta be Csetneki Sándorné Bodnár Ildikó olvasószerkesztő, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék egyetemi docense. Szólt az eddig megjelent számok cikkeiről, a folyóirat rovatairól, a szerkesztési munka részleteiről, kiemelve a miskolci vonatkozásokat. Számadatokkal szemléltette például, hogy a megjelent publikációk hány százaléka származik miskolci szerzők tollából.

A délelőtti előadásokon a német irodalom és a német nyelvészet oktatói léptek fel két egymást követő szekcióban. A német szakos doktoranduszok közül heten adtak számot arról, hogy az elmúlt év során kutatásaik milyen újabb eredményekkel gazdagodtak. A délelőtti első szekcióban a Német Irodalom Tanszék oktatói mutatkoztak be Kontor István tanszékvezető egyetemi docens elnökletével.

Az első előadó, Kováts Judit (a Szegedi Tudományegyetem doktorandusza, témavezetője Barótné Gál Márta) *Az irónia megjelenési formái Ludwig Tieck műveiben* című előadásában Tieck humoros, néhol szatirikus elemekben bővelkedő, többnyire a „színház a színházban” tematikáját követő darbjait elemezte. A romantika és az irónia problematikáját három Tieck mű, a *Csizmás kandúr*, a *Zebino herceg* és a *Fordított világ* szisztematikus elemzése alapján közelítette meg. Elmondta, hogy a romantikus vígjátékkal kapcsolatos ellentétes vélemények következtében kutatásaiban hangsúlyeltolódás következett be a stílustörténeti vizsgálódás irányából a műfaj történet felé.

A második előadó Pap Erika volt (a Debreceni Egyetem doktorandusza, témavezetője Lichtmann Tamás). *Christine Lavant irodalmi műveinek fogadtatása és munkásságának méltatása a költő hazájában, illetve nemzetközi fórumokon* című előadásának bevezetőjében egyhónapos klagenfurti tanulmányútjáról, újabb anyaggyűjtéseiről és új szakmai jellegű kapcsolatok kialakításáról számolt be. (2000. május 13.-án az ausztriai Villach-ban Lavant-szimpoziumot rendeztek, amelyről Pap Erika rövid ismertetését a *Modern Filológiai Közlemények* II. évfolyamának 2. számában olvashatjuk.) Előadásában kiemelte, hogy bár az elmúlt évtizedben jelentős mértékben nőtt a kutatók érdeklődése az osztrák író munkássága iránt, olyan tanulmány még nem született, amely Lavant próza- és líratermését szerves művészi egységként próbálja „látni és láttatni”. Pap Erika elmondta, hogy az osztrák író- és költő munkásságát a teljesség igényével kívánja jellemezni. A her-

metikussága miatt megfejthetetlennek tartott líra és a prózai művek párhuzamba állításával, az eddigiektől eltérő elemzéssel, egyéni értelemkereső módszereivel arra vállalkozik, hogy megdöntse a lavanti életművel kapcsolatos tévhiteket. Tervezi továbbá, hogy egy válogatást állít össze Christine Lavant magyar nyelvre lefordított prózai műveiből.

A következő két előadást a Német Irodalom Tanszék vendégoktatói tartották. Woloszyn Marion, aki az ELTE doktorandusz hallgatója, és kutatásait Orosz Magdolna témavezetésével folytatja, a XVIII. századba kalauzolta el a hallgatóságot, *Az amazonok mítosza a német nyelvű irodalomban a XVIII. században* című előadásában. A Német Irodalom Tanszék másik vendégoktatója, Lechner Mario *Az individuáció problematikája a XX. századi irodalomban: Elias Canetti és Max Frisch műveinek főszereplői* című előadásában a modern racionalista irodalomtudomány elkötelezettjeként ismertette saját, önálló irodalomtudományi módszere kialakításának elveit. Elmondta, hogy mivel a jövőben az irodalomtudománynak a globális emberi kultúra igényeit kell kielégítenie, disszertációja interdiszciplináris lesz, a pszichológia, az orvostudomány és a szociológia eredményeit is fel fogja használni benne. Kiemelte, hogy a személyiség fogalmát nem az ember jellembeli tulajdonságainak összességeként kell értelmeznünk, hanem C.G.Jung értelmezésében, amely szerint a személyiség mint lényünk teljességének maradéktalan megvalósítása – elérhetetlen ideál.

A kávészünet után, a délelőtti program második részében a német nyelvészet tárgykörébe tartozó előadások hangzottak el Salánki Ágnes tanszékvezető egyetemi docens elnökletével.

Elsőként Prókai Katalin (a Szegedi Tudományegyetem doktorandusza, témavezetője Bassola Péter) tartotta meg előadását *A mondatkeret megtörésének vizsgálata különböző szövegtípusokon* címmel. A disszertáns gondosan előkészített előadásában a német szórend egy részterületével, a kirekesztéssel, más szóval a mondatkeret megtörésével foglalkozott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy mely elemeket lehet kirekeszteni, és hogy ez a jelenség milyen mértékben jellemző a különböző szövegtípusokra: irodalmi szövegekre, illetve újságcikkekre. Vizsgálata a függőségi grammatika elméletére épül, amely a mondatban az igének tulajdonít központi szerepet. A 21 299 mondatból álló korpuszban 429 esetben figyelte meg a kirekesztést, amely újságcikkekben sokkal gyakrabban fordult elő, mint irodalmi szövegekben.

Kegyesné Szekeres Erika (a Pécsi Tudományegyetem doktorandusza, témavezetője Gósy Mária) *A férfiak és a nők közötti kommunikációs problémák* címmel tartotta meg előadását. Elmondta, hogy míg a disszertáció eredeti célja a férfiak és a nők írásbeli és szóbeli szövegalkotási stratégiáinak vizsgálata volt, jelenleg a hangsúly az élőbeszéd vizsgálatára tevődött át. Ugyanakkor a kutatási téma egy új elemmel, a férfiak és a nők beszédmegértési stratégiáinak vizsgálatával bővült. Mivel a külföldi kutatásokhoz képest Magyarországon a spontán szövegalkotás és a beszédértés stratégiáinak

nem specifikus elemzésére vonatkozó empirikus felmérés elenyészően kevés, a disszertáció ezt a hiányt is pótolni szándékozik.

Dobos Csilla (a Debreceni Egyetem doktorandusza, témavezetője T. Molnár István) *A jogi szaknyelvre jellemző funkcióigés szerkezetek és a régensvonzat viszony* című beszámolójában elmondta, hogy disszertációjában a funkcióigés szerkezetek behelyettesíthetőségének lehetőségeit és feltételeit a következő részproblémák alapján vizsgálja: a funkcióigés szerkezetek általános ismérvei, a szinonimitás, a speciális ismérvek, azaz a belső és a külső vonzatstruktúra, valamint a kommunikációs folyamatban betöltött szerep. A funkcióigés szerkezetek szövegbeli viselkedésének megfigyeléséhez a nyelvi korpuszt a jogi szaknyelvből merítette, mivel abban a többi, pl. műszaki vagy gazdasági szaknyelvhez képest különösen nagy számban fordulnak elő az ún. kompenzátorból és deverbális főnévből álló funkcióigés szerkezetek. A továbbiakban az előadás a funkcióigés szerkezetek általános ismérveinek bemutatása után a szinoním funkcióigés szerkezeteket és azok grammatikai tulajdonságainak kontrasztív elemzését mutatta be.

A témavezetők közül Orosz Magdolna és Bassola Péter a vendégek közül pedig Hell György részletekbe menően értékelték a német irodalmi és nyelvészeti előadásokat. A délelőtti szekcióüléseket állófogadás követte, amelyen Kabdebó Lóránt, az ME BTK dékánja üdvözölte a résztvevőket. A fogadás jó lehetőséget teremtett új kapcsolatok kialakítására és személyes beszélgetésekre, véleménycserére.

A délután folyamán az angol irodalom, angol és alkalmazott nyelvészet, valamint a magyar nyelvészet tárgykörébe tartozó előadások hangzottak el. Az angol irodalommal foglalkozó szekció munkáját Fülöp Zsuzsa tanszékvezető egyetemi docens vezette. Elsőként Nagy István (az ELTE doktorandusza, témavezetője Géher István) kapott szót, aki az 1999 novembere óta végzett kutatómunkájáról *Shakespeare-évforduló 1963* címmel számolt be. Az előző PhD konferencián *A Macbeth fogadtatása Magyarországon* című előadásának ismertetése után Takács Ferenc annak a véleménynek adott hangot, hogy a *Macbeth* magyarországi recepciójára vonatkozó, valamennyi területre kiterjedő kutatás (fordítások, színházi bemutatók, tanulmányok, recenziók, rádiós és televíziós feldolgozások) olyan sok témát érintene, hogy egy PhD dolgozatban mindegyiket megfelelő részletességgel kidolgozni szinte lehetetlen. Ezért Nagy István a téma szűkítésére tett kísérletet, és arról számolt be, hogy disszertációjában elsősorban a darab 1945 utáni fogadtatásának történetével kíván foglalkozni. Azt kutatta, hogy ebben a történelmi korszakban hogyan hatott a mű az alkotók és a hivatalos közönség, valamint a kritikusok eszmerendszerére, és hogy hogyan próbálta meg a kritika befolyásolni a tényleges közönség, a színházi publikum, a rádióhallgatók és a televíziónézők véleményét és érdeklődését. A korabeli sajtó és irodalmi folyóiratok tanulmányozása alapján született meg az 1964-es Shakespeare-évforduló eseményeit feldolgozó tanulmánya. Nagy István vizsgálódásai azt mutatják, hogy az évforduló alkalmat szolgáltatott az akkori kultúrpolitika-

nak, azaz a hivatalos kultúra képviselőinek arra, hogy újra és újra deklarálják az 1956 utáni megbékélési politika elveit és eredményeit, ugyanakkor lehetőséget nyújtott tényleges „szabad kezdeményezésekre” is, és a kulturális látókör tágulását éppúgy segítette, mint a demokratikusabb légkör kialakulását.

A második előadó Braidwoodné Varga Éva adjunktus volt (az ELTE doktorandusza, témavezetője Péter Ágnes), aki *Wordsworth természetköltészetének öröksége* címmel mutatta be kutatási területét. Az irodalom és a képzőművészet kölcsönhatásának tükrében azt vizsgálta meg, hogy milyen hatások és milyen tudatos törekvések érvényesültek Wordsworth-nak az angol romantikán belül is egyedülálló természetköltészetében. B. Varga Éva Wordsworth egyik fiatalkori versét, az *An Evening Walk*-ot választotta, amelynek kapcsán párhuzamot állapított meg Wordsworth romantikus hangvétélű költeményei és a XVIII. század második felében kialakult természet- és tájképfestészet között. Kiemelte, hogy Wordsworth egyszerű, népi tematikájú, hétköznapi nyelvezetű *Lirai balladái* pl. ugyanazt fejezik ki a költészetben, amit George Stubbs (pl. *Tájkép kancákkal és csikókkal*) és Thomas Gainsborough festményei (pl. *Aratók, Szénaszedők*). Stubbs és Gainsborough a paraszti élet hétköznapijait ritmikus mozgást sugallva, zeneiséggel áthatva festette meg. Wordsworth természetkölteményeiben a vertikális és a horizontális síkok ritmikus váltakozása figyelhető meg, amelynek a bemutatott festményeken az emberi alakok, illetve az állatok hullámozó mozgása felel meg. Braidwoodné Varga Éva előadása a Wordsworth verseiben megjelenő természeti képből a mozgás és a mozdulatlanság, idő és időtlenség dialektikáját emelte ki és rámutatott: ugyanez a harmónia fedezhető fel Stubbs képeinek mozgást sugalló alakjai és a változatlan, állandóságot, statikus jelleget kifejező környezet között. Wordsworth verseinek természeti képe tehát egyszerre tárgya és kerete az emberi tudat visszaemlékező, felidéző és alkotó képességének. A kettő közötti kapcsolat felvillantása egyszersmind az örökkévalóság illúziójával ajándékozza meg a befogadót.

A délutáni program harmadik előadását Bárczy Klára tartotta (a Miskolci Egyetem doktorandusza, témavezetője Pálffy István) *Mennyiben politika-függő a nyelvoktatás?* címmel. Bárczy Klára a hazai angol-, illetve idegennyelv-oktatás kérdéseit évek óta vizsgálja, s ez alkalommal a téma egy újabb vetületét vizsgálta fel. Előadása egy olyan nagyobb lélegzetű munka része, amely a politika és a nyelvoktatás kapcsolatrendszerét kutatja, azaz a nyelvkönyvek irodalmi szemelvényeinek szövegelemzését végzi irodalmi, esztétikai és nyelvpedagógiai szempontból. A készülő disszertáció arra keresi a választ, hogy a nyelvoktatásban, azon belül is az angol nyelv oktatásában használt irodalmi szemelvények, utalások kiválasztása során mennyiben volt döntő elv az esztétikum, s mennyiben érvényesült az uralkodó politikai tendencia, megfelelő hangsúlyt kapott-e a kultúra és az irodalom tanítása. A konferencián elhangzott előadás számos példa segítségével mutatta be, hogy a századforduló óta milyen szemléletváltozások érvényesültek a ma-

gyarországi nyelvkönyvek összeállításában. Kiemelte, hogy melyek a követendő, illetve az elvetendő modellek. Rámutatott arra, hogy a nyelv kultúraközvetítő szerepének megnövekedésével, ezen funkció egyre nyíltabb vállalásával a nyelvtanítás is új szerepkört kap. Ezen felelősségteljes feladatnak csak úgy felelhet meg a mindenkori nyelvpedagógia, ha új koncepciót teremt, a nyelv és az irodalom, valamint a nyelv és a kultúra viszonyára vonatkozóan új modelleket dolgoz ki, s nem hagyja, hogy felelősségteljes hivatását a változó korok változó politikai ízlése vegye át. Az előadás 1907-tel kezdődően a század nyelvkönyveinek szövegeiből válogatott, és feltárta azokat az anomáliákat, amelyek a különböző korok során éppen az előbb említett „politikai behódolás” nyomán kerülhettek be a nyelvkönyvekbe. Hiteles szövegelemzések során azt a meggyőződését hangsúlyozta, hogy a korszerű nyelvtudás átadásához tanárnak és tankönyvszerzőnek egyaránt időtálló kulturális értékek közvetítésére kell törekednie, ugyanakkor nem szabad aktuális politikai irányzatokat vagy eszméket kiszolgáltatnia.

A délutáni ülés második részében Radnai Zsófia és Simigné Fenyő Sarolta tanszékvezető egyetemi docensek elnöklétével alkalmazott nyelvészeti, valamint angol és magyar nyelvészeti tárgyú előadások hangzottak el.

Godó Ágnes (az ELTE doktorandusza, témavezetője Charles Anderson) *Kulturális különbségek magyar és amerikai diákok érvelő esszéiben* c. előadásának bevezetőjében elmondta, hogy tavaly óta némileg módosult a disszertáció fókusza. Ez számára a kutatási téma szűkülését, a kontrasztív jelleg hangsúlyozását és az értékelő aspektus kiküszöbölését jelenti. Angol szakos hallgatónk általános írássémáinak vizsgálatát az érvelő stratégiákra redukálta, ugyanakkor a vizsgálatba bevonta ezek összehasonlítását angol anyanyelvű írók érvelésével. Az előadás kiemelte, hogy az érvelés anyanyelvünkön is komplex kognitív stratégiákat igénylő folyamat, amelyet idegen nyelven a nyelvi kompetencia hiányosságai tovább nehezítenek. Továbbá ebben a műfajban jelennek meg legnyilvánvalóbban a kulturális különbségek, hiszen a meggyőzés módszerei az adott kultúra intellektuális tradícióitól is függnek. Ezért az idegen nyelvű érvelés nemcsak azt jelenti, hogy az anyanyelven megfogalmazott gondolatokat átültetjük a második nyelvre, hanem azt is, hogy felismerjük és figyelembe vesszük a célkultúra írásbeli tradícióit is. A kutatás a magyar és amerikai hallgatók érvelő esszéiben fellelhető tendenciózus különbségekre, az érvelő struktúra szintjeire, magyar hallgatók magyar és angol nyelvű érvelő írásaira, a másság, valamint az argumentatív struktúra jellegére, stb. terjed ki, amelyhez az elméleti háttérrel kontrasztív retorikai és stilisztikai vizsgálatok, valamint szövegnyelvészeti tanulmányok biztosítják.

A következő előadó Szabóné Papp Judit, (a Debreceni Tudományegyetem doktorandusza, témavezetője Korponay Béla) *A datív transzformáció és az ige argumentumstruktúrája* című előadásában értekezésének azon fejezetét mutatta be, amely a datív transzformációnak és az ige argumentumstruktúrájának az összefüggéseit vizsgálja. Hangsúlyozta, hogy a datív transzfor-

máció az angolban az ún. ditranzitív igékre jellemző. Ezek az igék a valóság olyan tényállásait írják le, amelyekben valamilyen „átadás, átruházás” játszódik le: valaki átad valamit egy másik személynek. A tényállásnak tehát három szereplője van. Ez az angolban az egyik legbonyolultabb mondat-szerkezettel írható le. Korábbi kutatások azt az álláspontot alakították ki, hogy a datív transzformációban csak háromargumentumú predikátumok vehetnek részt, míg a két argumentummal rendelkezők ki vannak zárva belőle. Ennek az elképzelésnek a hibás voltát szándékozik bebizonyítani a disszertáció egy sor kétargumentumú ige csoport kognitív szerkezetének vizsgálata alapján. Kimutatja, hogy a datív transzformációt olyan pontok határozzák meg, amelyeken a kétargumentumú igék kognitív szerkezete érintkezik a prototípusnak tekinthető GIVE-ige kognitív szerkezetével.

A délutáni ülés harmadik előadója Lénárt Levente (a Pécsi Tudományegyetem doktorandusza, témavezetője Budai László) *Az -ing-re végződő igealakok nyelvtani kategóriái* címmel számolt be az elmúlt év kutatási eredményeiről. Az előadó az -ing szuffixumra végződő igeneves szerkezetek vizsgálata során az alábbi szövegekorpuszokkal dolgozott: „*Agenda 2000*” (32 137 szó, 625 előfordulás), az *Encyclopedia Britannica* szócikkei (34 255 szó, 806 előfordulás), Roald Dahl *Royal Jelly* című elbeszélése (14 062 szó, 364 előfordulás), és David Lodge *Nice Work* című regényének egy fejezete (11 614 szó, 299 előfordulás). A szövegek feldolgozását a Microconcord program segítségével végezte. A konkordancia vizsgálat során megállapította, hogy az -ing-re végződő igealakot megelőző, illetve követő szavak között zömmel az angol nyelv zárt rendszerének tagjai között számon tartott nyelvtani jelentéssel bíró szavak (névelők, kötőszók, a kopula és a személyes névmások különböző alakjai) találhatóak. Ez a megállapítás elsősorban a közvetlenül az igealak előtt és után álló szavakra érvényes, különösen a frekvencia index csúcsán elhelyezkedő, a leggyakoribb eseteket regisztráló előfordulások esetében. Ahogy az igealaktól balra, illetve jobbra távolodunk, úgy bukkannak fel egyre gyakrabban a lexikai jelentést hordozó szavak is, természetesen ezek gyakorisági mutatója arányaiban elmarad a nyelvtani szavak mutatójától. A gyakoriság-vizsgálaton kívül az előadás érintette még az -ing-es alakot tartalmazó szóösszetételek problematikáját is.

Az angol irodalom és angol nyelvészet témakörébe tartozó délutáni előadásokat a meghívott témavezetők közül Takács Ferenc és Budai László részletekbe menően értékelte. A délutáni szekció utolsó előadója Kecskés Judit, a Magyar Nyelvtudományi Tanszék oktatója volt (a Debreceni Egyetem doktorandusza, témavezetője Benedekné Gergely Piroska). *Miskolc története a személynevek tükrében* című előadásának bevezetőjében elmondta, hogy 1996-ban nyert felvételt a Debreceni Egyetem, akkor még KLTE magyar névtudománnyal foglalkozó alprogramjára. 1999-ben szerezte meg az abszolutóriumot. Bár nem miskolci, olyan kutatási területet választott, amely Miskolchoz köti. Disszertációjának témája a miskolci személynevek diakrón vizsgálata az 1700-as évektől 1945-ig a vallási felekezetek megosz-

lásában. Jelen előadásában a görög ortodox névanyagot mutatta be, különös tekintettel a női nevek változására. A görög névanyag a PhD disszertáció egy nagyobb összefüggő egysége lesz, amelynek anyagát levéltári kutatás alapján állítja össze. Hangsúlyozta, milyen felbecsülhetetlenül nagy segítséget nyújtott számára a levéltár igazgatója azzal, hogy eddig még fel nem dolgozott görög és magyar nyelvű születési és halotti anyakönyvi kivonatokat és keresztleveleket bocsátott rendelkezésére.

A II. Modern Filológiai PhD konferencia olyan nagyszámú érdeklődőt vonzott, hogy a Miskolci Akadémiai Bizottság tanácssterme reggel szinte teljesen megtelt, és még a délutáni legutolsó előadáson is szép számmal volt hallgatóság. A Miskolci Egyetem oktatói, a miskolci középiskolák tanárai és a meghívott témavezetők mellett eljöttek az egyetem nappali és levelező tagozatos angol és német szakos hallgatói és „öregdiákjai” is, hogy meghallgassák tanáraikat.

Klaudy Kinga zárszavában elmondta, hogy a Modern Filológiai PhD Konferenciák sorozata olyan rendezvény, amely lehetőséget teremt a fiatal kutatóknak arra, hogy gyakorolhassák a szélesebb szakmai közönség előtt való fellépést, mondanivalójuk logikus felépítését, meggyőző kifejtését, az időgazdálkodást, a szemléltetést (pl. fóliák kezelését). A kezdő kutatóknak, akiknek mindennapjai egyetemi oktatómunkával telnek, a tudományos közéletben való részvételt tanulniuk és állandóan gyakorolniuk kell. Fontos, hogy a készülő PhD értekezések menet közben is kapjanak kritikát, ne a nyilvános védés legyen az első alkalom, amikor a jelölt szembesül mások véleményével. A témavezetők és a hozzászólók kritikai megjegyzései nemcsak azért fontosak, mert megfelelőbb irányba terelhetik a kutatást, hanem alkalmat adnak a vitára, a véleménykülönbségek megfogalmazására, a különböző tudományos megközelítések körvonalazására.

Irodalom

- Bárczi K. 1999. PhD konferencia a Miskolci Egyetemen. Miskolc, 1999. november 5. *Modern Filológiai Közlemények* I/2. 128–132.
- Pap E. 2000. Lavant-Symposion. *Modern Filológiai Közlemények*. II/2. 127–129.

„Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?”

Budapest, 2000. december 4.

Bodnár Ildikó

A 2000. esztendő a Magyar Tudományos Akadémia életében a Millenniumhoz, valamint az Akadémia fennállásának 175. évfordulójához kapcsolódó tudományos ülésszakok sorozata tette emlékezetessé. A címben jelzett konferencia is ezen rendezvények része volt, s a „Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások az MTA-n” sorozat keretében zajlott le 2000. december 4-én, az Akadémia központi épületében.

Már maga a Duna-parton álló, s Széchenyi István 1825-ben tett önzetlen felajánlása nyomán felépített gyönyörű neoreneszánsz stílusú épület is egyik szimbóluma a magyar nyelvnek. Hiszen az Akadémiát elsősorban éppen a hazai nyelv, anyanyelvünk művelésére alapította a nemes tetteivel a „legnagyobb magyar” nevet is kiérdemelt Széchenyi István. S bár az eltelt 175 év során a tudományok mindegyike bekerült az Akadémia érdeklődési körébe, a Magyar Nyelvi és Irodalmi Osztály, mint az Akadémia első osztálya, ma is fontos feladatot lát el.

Glatz Ferenc, az Akadémia főtítkára ünnepélyes megnyitójában először az 1997 és 2000 között eltelt időszakra tekintett vissza. Az 1997. június 30-án tartott tanácskozáson fogalmazódott meg az a cselekvési program, amelynek jegyében ma az Akadémia anyanyelvünkkel foglalkozik. (Az akkori tanácskozás egyes megállapításaira a későbbiekben többször is utaltak az előadók. Az ún. tézisek s az akkori tanácskozás valamennyi dokumentuma elolvasható *A magyar nyelv az informatika korában* című kötetben, amely az MTA kiadásában jelent meg 1999-ben.)

Glatz Ferenc több pontban foglalta össze mondanivalóját. Az első pontban azt hangsúlyozta, hogy a magyar nyelvűművelés sokkal több, mint nemzeti tradíció. A második pontban arról szólt, hogy „a magyar nyelv ápolása, korszerűsítése, karbantartása” nem olyan feladat, amit a magánszférára lehet bízni, s attól várni a megfelelő lépéseket, hanem továbbra is az állam feladatának kell tekinteni. Harmadik pontjában pedig az oktatásnak az anyanyelvi műveltség elsajátításában játszott megnövekedett szerepét emelte ki, valamint beszélt a média felelősségéről. Végül egy olyan program kidolgozására szólította fel a tanácskozás résztvevőit, amelytől elvárható, hogy későbbiekben – pontos számításokkal kísérve a kormány elé tárva – akár a nemes célok elérésének pénzügyi feltételeit is megteremtheti.

Az MTA főtítkára példás tisztaságú magyar nyelven fogalmazta meg mondanivalóját, példát mutatva többek között az idegen szavaknak magyar megfelelőikkel való helyettesíthetőségére. Követésre méltó lehet hibátlan artiku-

lációja, hangsúlyozása, sőt beszédének páthosza is. Nem riadt azonban vissza az erőteljes hangtól sem, amikor a fennálló hibákról s mulasztásokról szólt.

A tanácskozás a főtítkári bevezetőt követően két részletben zajlott. A két elnök egyike, **Balázs Géza** a délelőtti, **Bódi Zoltán** pedig a délutáni ülést vezette. A kora délelőtti órától egészen a késő délutánig tartó konferenciának sok emlékezetes pillanata volt, hiszen a magyar nyelv ügyének legfőbb letéteményesei, nyelvészek, egyetemi és főiskolai tanárok szólaltak fel. – Az egész napos tanácskozáson összesen 24 előadást hallhattunk.

A következőkben a teljesség igénye nélkül idézek fel néhány gondolatot az egyes előadásokból, míg a többi előadó nevét csupán felsorolom. Abban a reményben teszem ezt, hogy valamennyi elhangzott előadás teljes szövegéhez hozzáférhetünk a közeljövőben.

A délelőtti első előadásban **Pusztai Ferenc** *A nyelvi modernizálás tartalma és csapdái* címmel szólt többek között az irodalmi nyelv stiláris változásairól, nyelvi játékról és nyelvi hibáról, a szaknyelvi szókincsnek egyfajta „maga-nyelvé” válásáról, azaz olyan szaknyelvi zsargon újabb megerősödéséről, amely a nagyobb közösség számára voltaképpen érthetetlen, mert egyre gyakrabban a köznyelv szempontjából motiválatlan szavakból áll össze. Ilyenek leginkább az idegen szavak, melyek fitogtató – önfitogtató(?) használatát mindenképpen elítélendőnek tartja a felszólaló. Igaz-e, hogy „csak” a nyelvhasználat romlik, s nem a nyelv maga, vetette fel az előadás végén. A kérdésre egyértelműen tagadó válasz adható.

Kiss Jenő *Nyelvi korszerűsítés és közösségi nyelvi attitűdök* című, a nyelvi tervezés témakörébe tartozó előadásának mondanivalóját a kisebbségek, az anyaország és az értelmiség hármasához kapcsolta. Előadásából megérthettük, miért motiváltabb érzelmileg a kisebbségnek az anyanyelvhez való viszonya, mint az Magyarországon tapasztalható. Az értelmiségről szólva fontos kérdésnek tartotta annak felvetését, vajon a mai értelmiség képes lesz-e az anyanyelvhez való pozitív attitűd hagyományának a továbbvitelére, avagy a nyelv iránti közömbösség válik majd általánossá. Ez az előadás is példaadó értékű, gyönyörű magyar nyelven hangzott el.

Szépe György kényszerű távolléte miatt munkatársától, **Derényi András**tól hallottuk a *Nyelvpolitika – nyelvstratégia* című előadást. A nyelvpolitika a hosszú távú tervezést jelenti, a ritkábban használt nyelvstratégia szó a kisebb, konkrét lépések sorát foglalja magában. Szerteágazó feladatokra utalt az előadás abban az új korban, amikor a felmérések szerint minden negyedik magyarnak gondolja vannak a hétköznapi élet írásos feladatainak megoldása során, s amikor a számítógép, az SMS és más modern technikák révén egészen újfajta írásgyakorlat van meghonosodóban. A szaknyelvi szavak problémája újra felvetődött, s természetesen az oktatásra váró feladatok is szóba kerültek.

Grétsy László *A kettős kötődés szükségessége és lehetősége* címmel tartott előadásában arra utalt, hogy korunkban olyan mértékben jelen van a globalizáció, hogy akár akarjuk, akár nem, a magyar mellett „amerikaiul” is tudni

kell. Az idegen nyelvek tudásával azonban még ma is hátul kullogunk a világban, a lakosság 88%-a nem ismer idegen nyelveket. A magyar nyelv, s a magyar lakosság jogai sérülnek, ha a televíziós s egyéb reklámokban nem hangzik el magyarul is a reklámszöveg. Nem nyelvi törvény kell, hanem jó reklámtörvény, fogyasztóvédelmi törvény, amely ennek a kérdéskörnek a szabályozására is kiterjed.

Péntek János előadása – *Korpusztervezési feladatok a külső régiókban* – arról szólt, hogy milyen gondok vannak a romániai magyar fiatalok szaknyelvi oktatásában, s hogyan lehetne e gondokon segíteni. Többek között szaknyelvi szótárak létrehozásával, mert amíg nincsenek megfelelő magyar szaknyelvet oktató tankönyvek és szótárak, addig az oktatási törvény azon pontja, hogy anyanyelven is folyhat szakoktatás, aligha érvényesülhet. Szinte az élet valamennyi területén hiányzik a megfelelő szakszöismeret, sőt román nyelvi ún. „hiánykölcsonzések” rontják a magyar lakosság anyanyelvi tudását.

Közvetlenül kapcsolódott a fenti problémakörhöz **Ágoston Mihály** előadása, *Nyelvközösségünk többnyelvűsödésben* címmel. A széttagolt nyelv problémájáról szólva beszélt arról, hogy magyarok a világ minden táján kisebb-nagyobb nyelvközösségeket alkotnak, ám a magyar gyerekek sokszor járnak idegen nyelven oktató iskolákba. Majd a nagy erkölcsi példák – többek között Julianus barát, Széchenyi István, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos – nevének említése kapcsán a nemzet szellemi felemelkedésének fontosságáról szólt. Ehhez kellene a magyar egyetemek. Emellett más konkrét feladatokat is megjelölt, így többek között olyan kontrasztív nyelvtanok megalkotásának a programját, melyekben a magyar nyelvnek és egy-egy világnyelvnek, avagy éppen szomszéd országbeli nyelvnek a kettőse szerepelne. Ezek nemcsak az idegen nyelvek hazai oktatását szolgálnák, hanem anyanyelvünket is ismertebbé tennék a világban, s valószínűleg hozzájárulnának sikerebb elsajátításához.

Szij Enikő előadása oroszországi nyelvrokonaink nyelvhasználatának múltjáról és jelenéről is szólva számos egykor igen kényes kérdéssel ismertette meg a hallgatókat. Előadásának címe *Az oroszországi finnugor nyelvek (újja)élesztésének és modernizálásának tapasztalatairól - okulásul* volt. Valóban okulhattunk is belőle, hiszen kevés népet ért annyi megpróbáltatás, mint a volt Szovjetunióban élő nyelvrokonainkat.

Gósy Mária, a Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Fonetikai Laboratóriumának vezetője *Érthetőség és beszédmegértés: a hangzó nyelv ma* címmel szólt anyanyelvünk hangzásáról. Mind a beszélő, mind a hallgató felől közelítve bemutatta az ún. „együttműködési elv” követelményeit, majd megdöbbentő adatokat hallhattunk arról, hogy a magyar lakoságnak az íráskészség hiányosságai mellett lassan a beszédképesség hiányosságaival is szembe kell néznie, ugyanis a felmérések szerint például a középiskolában a diáknak egy hét átlagában összesen 6 percnyi beszédre van lehetősége, s ebben benne van az idegen nyelvi órán nem magyarul elhangzó beszéd is. S nem sokkal jobb a helyzet az egyetemi oktatás során sem!

A nap folyamán további igen értékes, s az ezredforduló magyar nyelvhasználatát, ennek legégetőbb kérdéseit sokoldalúan elemző előadásokat hallhattunk Adamikné Jászó Annától, Balázs Gézától, Banczerowski Janustól, Bertók Loránttól, Bódi Zoltántól, Dobsonyi Sándortól, Domonkosi Ágnestől, Kis Ádámtól, Kis Balázstól, Klaudy Kingától, Lengyel Zsolttól, Mínya Károlytól, Prószéky Gábortól, Szűts Lászlótól, Tolcsvai Nagy Gábortól, Wacha Imrétől és Zimányi Árpádtól.

A témák között szerepeltek még többek között helyesírási és nyelvművelési kérdések, a számítógépes nyelvészet lehetőségei és a nyelvhasználatra gyakorolt hatásuk, a reklámszövegek vizsgálata és a fordítói norma kérdése, a nyelvvizsgák témaköre és nyelvpolitikai kérdések. Összegezeként elmondható, hogy hasznos, gondolatokat ébresztő tanácskozás részesei lehettünk.

Az eseményt zene- és énekszámok (Arnold Péter és Sashegyi Zsófia előadásában) tették még emlékezetesebbé, a szünetben állófogadásra került sor, valamint ún. „háttérprogramként” számítógépes programokkal, azaz az *Új magyar nyelvi szolgáltató honlappal* ill. az *Új magyar nyelvi technológiákkal*, így például internet alapú nyelvi játékokkal lehetett ismerkedni.

(<www.observer.hu><www.morphologic.hu>)

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

2.

**KLAUDY KINGA – SIMIGNÉ FENYŐ
SAROLTA**

ANGOL–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1714/1)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Könyvek, folyóiratok, programok

Gósy Mária

Pszicholingvisztika

(Budapest: Corvina, 1999. 270 pp.)

Kátainé Koós Ildikó

A kötet címlapján *Joan Miro Maszk* című festményét látjuk. Az arc egyéni és megismételhetetlen. Emberi. A maszk álarc, ami misztikumra révén képes elfedni, torzítani az igazságot, de a szimbólumok és az apró részletek szövődékén keresztül a szakavatottak megismerhetik az arcot. Az emberi beszédprodukción és beszédpercepción számtalan terület részfolyamatainak összehangolt működése révén valósul meg – színes és kusza, akár Miro kompozíciója. A pszicholingvisztika a nyelvezet arcát keresi a beszélés maszkja mögött. Gósy Mária meghatározásában: „A pszicholingvisztika számára annak a folyamatnak a tanulmányozása a fontos, amikor spontán beszélünk, azaz különösebb felkészülés nélkül mondjuk el a mondandónkat. Levelt (...) azt írja, hogy «a beszélő valami egészen misztikus úton alakítja a szándékait, a gondolatait, az érzéseit egy folyamatosan artikulált beszéddé». A tudomány feladata ennek a folyamatnak a pontos követése, leírása és értelmezése.” (38. old.)

A pszicholingvisztika kialakulása (7–16. old.) fejezete rámutat arra, hogy a tudományág viszonylag fiatal, de nem előzmények nélküli. Az 50-es években bontakozott ki a nyelvészet, a pszichológia és az információelmélet határterületein fejlődött önállóvá. Kutatási témáira hatott a nyelvlektan, a generatív grammatika, a neobehaviorizmus. Interdiszciplináris jellege mára lehetővé teszi a

nyelv – beszéd bonyolultságának széles aspektusbeli vizsgálatát; az eredmények orvosi, pedagógiai, kibernetikai alkalmazását. A pszicholingvisztika céljai és kutatási alapterületei mára jól körülhatárolódtak. Jelen kötet, e tematikus területek és azok eszközei segítségével, vezeti végig az olvasót a beszéd maszkján azzal az igénnyel, hogy megmutassa az arcot, azaz az emberi nyelv és az emberi beszéd egyéni, egyben univerzális jelenségeinek világát. Foglalkozik a beszéd folyamatok és az agyműködés összefüggésével; a beszédprodukciónal; a beszédészlelés és a beszédmegértés folyamataival; az anyanyelv-elsajátítás folyamataival; a normál folyamatok pontosabb megértéséhez hozzásegítő beszédzavarokkal és nyelvi zavarokkal, valamint az olvasástanulással. Ezekon felül a szerző külön fejezetben tárgyalja az ún. mentális lexikon szerkezetét, a lexikális hozzáférés folyamatát, hangsúlyozva ezen tárolóegység kulcsszerepét a nyelv verbális használatában.

A beszéd folyamatok szervezése: agy, agyműködés fejezet (17–37. old.) ismerteti az agy szerkezetén belül a beszéléshez szükséges központokat, valamint a két agyfélteke együttműködési és funkciómegoszlási elméletét. „Napjaink legmodernebb teóriái lényegében a Lurijaiskola tanításán alapulnak. Az agy működését egyfajta hálórendszernek képzelelik el, amelyben «sűrűbb szövésű» területek képviselik egy-egy funkció helyét, ezeknek a kiterjedése, illetőleg működése azonban dinamikusan változó és nem független a háló teljes egészének működésétől. (...) Posner és munkatársai modelljükben egy zenekarhoz hasonlítják,

amelyben minden egyes zenész egy sajátos zeneszerszámot használ, de a karmester vezényli a zenészeket úgy, hogy egységesen játsszanak.” (32. old.) Az agyfélteke-dominancia és a kezesség összefüggéseit kiemelve rámutat a nyelvi zavarok hátterére is. Végül összefoglalja a memóriafajták funkcionális megoszlását és működését, kiemelve azt, hogy az emlékezés folyamatának sajátosságai a nyelvi emlékezéskor is érvényesülnek: emléknymaink, emlékképeink nagy részét nyelvi szimbólumok közvetítésével alakítjuk ki. A nyelvi és beszédjelek bevéssődése és aktiválása az ún. mentális lexikonban történik.

A mentális lexikon (121–150. old.) szerkesztését és működését, a lexikális hozzáférés folyamatát önálló fejezet tárgyalja. A pszicholingvisztika kérdéseinek megválaszolásában sarokpont, hogy a mentális lexikon három területéről: az aktív részről, a passzív részről és az éppen aktivált szókincsről minél pontosabb információink legyenek. Ismert számos hipotézis a mentális lexikon szerveződéséről, és több modell a működési folyamatokról. A szerző ezeket példákkal is szemléltetve, kategóriánként mutatja be (pl.: atomgömb-, pókhálóelméletek; a szóprodukciónak modellje; aktivációs illetve kereső modell stb.). Gósy Mária a fejezetben tárgyalt, meglehetősen bonyolult folyamatok megértését több helyütt saját eredményeivel is bizonyítani tudja. Ez öröndetes azért is, mert a magyar nyelvű szakirodalom ezen kívül meglehetősen hiányos, még kevesebb az elvégzett vizsgálat. (vö. Bánréti Zolán és Lengyel Zsolt munkáival.) Kimondja, hogy a beszélő képes a mentális lexikonban tárolt egységek adott szabály szerinti előhívására. Az aktiválás sajátos időviszonyok mentén zajlik; az ún. asszociációs straté-

giával (ami leggyakrabban szemantikai, ritkábban hangzási analógia alapján működik) megtalált szavak közötti szünetek időtartama feltűnően csökken; a hasonló és azonos szókezdet kimutathatóan háttással van a hozzáférési folyamatok működésére.

A beszéd megértése, amelynek során a hallgató a fülével érzékelt beszédjelenéseket felismeri és azonosítja, valamint elvégzi a szavak, mondatok és a szöveg értelmezését, éppúgy aktív folyamat, mint a spontán beszéd produkciója, ami a megszólalás szándékától a kiejtésig tart. A pszicholingvisztikának – és így Gósy Mária könyvének is – központi kérdése, miként működik ez a komplex folyamat. *A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamata* fejezet (61–120. old.) valamint *A beszédprodukció folyamata* rész (38–60. old.) alkotják a kötet gerincét. Megismerjük a beszédprodukciós és perceptiós modelleket. Az elhangzó beszédet a beszélés gondolata előzi meg; a megfogalmazás a makro- és mikrotervezés folyamatából alakul ki. E két fázis meghatározását, sajátos működési stratégiáit és nyelvi nyomatait részletesen (ábrával is szemléltetve) tárgyalja. A tervezés minőségével szoros kapcsolatban vannak a spontán beszéd időviszonyának specifikumai: a megértést alapvetően a beszéd közben megjelenő néma és kitöltött szünetek, hezitálások biztosítják. A beszédtervezés és beszéd kivitelezés paradoxona, hogy ezen folyamatok csaknem egyidejűleg zajlanak, ezért korlátozzák egymás működését. A beszéd szünet kettős funkciója révén képes a bizonytalanság feloldására. A felszíni hibákra emlékeztető sajátosságok (sok esetben álarcként) fedik el a valós készenléti, megértést is segítő nyelvallapotokat. A beszéd megértés folyamata szintén komplex: Az

értelmes és értelem nélküli szegmensek vagy a szegmentális és szupraszegmentális rész nem különül el. Az ún. interaktív beszédmegértési modell – ami a teljes feldolgozási folyamatot reprezentálja – hierarchikus felépítésű. A feldolgozásban elsődleges a hallási elemzés, ami dekódolja az akusztikai ingereket.

A szerző röviden bemutatja az emberi hallás vizsgálatának módszereit, kitér az általa kifejlesztett G-O-H eljárásra, ami a tisztahang–audiometria és a beszéd–audiometria sajátos ötvözete. Az ép hallás biztosítja a hierarchikusan ráépülő beszédészlelési és beszédmegértési szintek működését. A folyamat egyszerre több síkon működik: az akusztikai, fonetikai, fonológiai észlelés szintjén; majd a szintaktikai, szemantikai elemzés szintjén. Az asszociációk szintjén történik meg a hallott és megértett közlés összekapcsolása az emlékeztető korábbi ismereteinek bekapcsolásával. A folyamat teljes megértéséhez meg kell válaszolnunk a pszicholingvisztika tudományának a szegmentálásra, a visszacsatolásra, az elemi percepciók egység nagyságára, az invariáns jegyek mikéntjére vonatkozó örökös kérdéseit.

A kötet szerkezeti tagoltságában érvényesül a pszicholingvisztika kutatási témáinak önállósága mellett a tématerületek egymásra utaltságának hangsúlyozása is. Az utolsó három fejezet az anyanyelv elsajátításával, az olvasással, valamint a beszédprodukción és a beszédfeldolgozás zavaraival foglalkozik. Ezek a témák szintén a pszicholingvisztikai kutatások alapterületei. Kutatásuk önálló, a kapott eredmények azonban önmagukon túlmutatva bekapcsolhatók a nyelvi és beszéd folyamatok mind pontosabb leírásába. A közösen megválaszolendő alapkérdések a következők: Mi mozgatja,

milyen lépésekben zajlik az anyanyelv beépülése az agyba? Hogyan vagyunk képesek vizuális transzformációk közbeiktatásával, a hang – betű megfeleltetések révén, a szegmentált szavak morfológiai struktúrájának felismerésére és a jelentés azonosítására? Miben áll a patológiás változások tendenciájának, törvényszerűségeinek kapcsolata a normális beszéddel és nyelvi funkciókkal?

Az anyanyelv elsajátítása rész (151–197. old.) számos kutatási eredmény segítségével veti össze az empirista és a racionalista felfogást; hangsúlyozza a 60–90-es évek eredményeit az univerzális grammatika, a nyelvi univerzálék és a kreatív utánzás beemelésével. Kiemeli a szenzitív periódusok nyelvsajátítási kulcsszerepét, majd részletesen, óriási mennyiségű gyermeknyelvi példára támaszkodva, tárgyalja a magyar gyermek nyelvsajátítási folyamatának specifikumait a születéstől elsősorban a hetedik életévig. Egységben mutatja be a produkció és a percepció fejlődését, újra hangsúlyozva ezzel a beszélés dimenzióinak egymásra utaltságát. Számos kommunikációs és pedagógiai célú kérdést is felvet.

A beszédprodukción és a beszédfeldolgozás zavarai (198–234. old.) ismertetésekor, összevetve a normál nyelvi fejlődéssel, szól az afázia, a diszfázia és a nagyothallás eseteiről. Az afáziát szindrómaként fogadja el, rámutat tipizálásának és definiálásának nehézségeire. Tárgyalja a fejlődéses diszfázia (megkésett beszédfejlődés) okait, tüneteit, következményeit az írástanulásra. A nagyothallás mértéke és típusa szerint szól a hallásnevelés lehetőségeitől, a siketek jelnyelvét és az ujj–ábécét mint kommunikációs eszköztárat mutatja be. A beszédpercepción szintjén fennállhat a fone-

tikai, fonológiai, a szeriális észlelés, a beszédhang-diszkrimináció zavara; a mondatértés és szövegértés feldolgozási nehézsége. Számos, köztük több száz 6 éves óvodás GMP-altesztje alapján kapott eredményből tudjuk, hogy a mondat- és szövegértésben gyermekeink jelentős hányada nem éri el az életkorától elvárt teljesítményt. A szerző pedagógiai céllal hangsúlyozza a korai felismerés szükségességét, mert a probléma rejtve maradása súlyos tanulási nehézségekhez, esetleg viselkedési zavarokhoz vezethet.

A tanulási nehézségek közül a könyv *Az olvasás* (235–265. old.) fejezetben tárgyalja az olvasási nehézség és a diszlexia jelenségét. Hangsúlyozza, hogy a diszlexia gyűjtőfogalom: olyan rendellenességek együtthatása, amelyek az ép értelmű gyermeket megakadályozzák a nyomtatott betűsorok értelmezésében. Fontos, hogy nem minden olvasási nehézség minősül diszlexiának. A fejezet középpontjában az olvasás elsajátításának folyamata valamint az olvasástanítás módszereinek bemutatása áll. A folyamat két szinten zajlik: a dekódolás, a szegmentálás illetve a jelentés azonosítása szintjén. A kezdő olvasónál jól elkülönül ez a két szint, a gyakorlott olvasónál inkább egymásba csúszik. Különbség van továbbá a hangos és néma olvasás mikéntjében, a vizuális átfogó képesség nagyságában is. Tárgyalja a magyar olvasástanítás ma optimálisnak tartott modelljét, ismerteti az ún. előkészítési, elsajátítási és automatizálási szakasz gyermekben lezajló részfolyamait. Szükséges az egyes szakaszok lassú lépésekben történő megélése, a kiegyensúlyozott haladási ütem. Ennek alárendelve elemzi, rövid történeti áttekintéssel és szakmai kritikával, a különböző olvasástanítási módszereket, az analitikus – szintetikus;

heurisztikus; hangoztató – elemző – összetevő valamint a globális és fonomimikai eljárást. Végül konkrétan is kiemeli és ismerteti az alapelveknek leginkább megfelelő módszert.

Gósy Mária *Pszicholingvisztika* című munkája – e témában magyar szerzőtől az elsők között – a Corvina Kiadó Egyetemi Könyvtár Alkalmazott Nyelvészet sorozatában (szerk.: Szépe György) egyetemi tankönyvként jelent meg. Összefoglaló ígérennyel készült, gondolatmenete kiválóan követhető, jól tagolt. Gósy Mária a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Több mint egy évtizede oktatja a pszicholingvisztika különböző aspektusait hazai és külföldi egyetemeken; nap mint nap vizsgál anyanyelv-elsajátítási zavarokkal küzdő gyermekeket; kutatómunkájának középpontjában a beszédpercepció és a beszédprodukciónak kapcsolata áll. Egész lényével, szellemiségével kutató, egész egyéniségével tanár. Mindez visszaköszön ebben a kiadványban is, amit nagyszerű egyetemi tankönyvvé tesz a fejezetek belső tagolása; a kulcsfogalmak kiemelése; a jól szerkesztett, könnyen áttekinthető ábrák beemelése; valamint az anyaghoz kapcsolt közel háromszáz egységes tárgymutató. Minden fejezet kidolgozásában, a jelenlegi tudományos tételek, bizonyítékok és részfolyamatok bemutatása mellett erős a történeti aspektus is. A szerző kritikával és bő szakirodalmi hivatkozással mutatja be a hagyományos megközelítéseket és a korszerű eredményeket, ütközteti az elméleteket, így a pszicholingvisztika részdiszciplínáival azok fejlődési folyamatain belül ismerkedhetünk meg. Egyedülálló magyar vállalkozás eredményeként mindenkor külön kiemelték a magyar kutatók adott témákban elért eredményei, gondolatai, a ma-

gyar adatok. A fejezeteket mindig válogatott bibliográfia zárja. Külön erénye a könyvnek, hogy az elméleti ismeretekhez jutást számos köznapi beszédjelenés elemzésén keresztül az olvasó a szerzővel együtt gondolkodva élheti át. Így aktív résztvevőként pillanthatunk be a pszicholingvisztika kutatási módszereibe. A megjelenő kérdések, a pszicholingvisztika ma még válaszra váró feladatai, így már az olvasóban is megfogalmazódó esetleges kutatómunkára serkentő hipotézisek. Gósy Mária saját munkáit, kísérleteit és tudományos illetőleg gyakorlati eredményeit is a gondolatmenet részévé tette. Ezek nem uralják az ismeretanyagot, hanem más elméletek és eredmények mellett léteznek a szövegben, mindenkor egységet képezve az adott fejezetben tárgyaltakkal. Így olyan kötetet olvasunk, amire a szerzői hitelesség és a tudományosan tárgyilagos megfogalmazás mellett a személyes hangnem is jellemző.

A fejezetek elolvasásával Miro színes és kusza beszélés-maszkija igazi arccá vált. Közelebb jutottunk azokhoz a folyamatokhoz, amelyek bennünk zajlanak mindenkor, ha beszélünk, mások közléseit észlelni és értelmezni próbáljuk, ha olvassunk vagy írunk. Megismertük továbbá azokat a folyamatokat, amelyek gyermekeinkben munkálnak az anyanyelv elsajátítása vagy éppen a beszédzavarokkal vívott küzdelem során. Ezt a könyvet, egyetemi és főiskolai oktatókon, hallgatókon kívül, minden érdeklődő szülő és szakember egyaránt haszonnal és izgalommal olvashatja.

Ingrid Samel

Einführung in die feministische Sprachwissenschaft

(Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1995.
224 pp.)

Kegyesné Szekeres Erika

Ingrid Samel *Bevezetés a feminista nyelvtudományba* című, 1995-ben megjelent műve összefoglalja az 1970-es évektől egyre erősödő, majd napjainkra már-már szinte „elvirágozottnak” mondható német feminista nyelvészeti irányzat történetét, eredményeit s kudarcait. Samel a feminista nyelvészeti törekvéseket a nemek és a nyelv egymáshoz való viszonyának feltárásán keresztül mutatja be, jól elkülönítve egymástól a feminista nyelvészet fő áramlatainak célkitűzéseit s a problémára vonatkozó megoldási javaslatait. Feminista nyelvészet, feminista nyelvkritika, valamint feminista nyelvpolitika – ezek a főbb témakörök.

A könyv első része (13–145. old.) a feminista nyelvkritika nyelvi rendszerre és nyelvhasználatra gyakorolt hatásával foglalkozik. Leírja, hogyan jellemezhető a nyelv „feminista szemszögből”, s ebből az elemzésből milyen nyelvpolitikai konzekvenciák vonhatók le. A könyv második része (145–203. old.) kommunikációelméleti szempontból tárgyalja a nemileg specifikus beszédstílusokat és a különböző kommunikációs helyzetek nemileg specifikus kérdéseit. A két nagyobb tartalmi egység hat fejezetet foglal magába, melyek egy-egy problémakörrel részletesen foglalkoznak. A továbbiakban ezek köré csoportosítottam Samel könyvével kapcsolatos gondolataimat.

Hogyan és miért alakult ki a feminista nyelvészet?

Samel legelőször is arra a kérdésre keresi a választ, honnan indult el, s hogyan bontakozott ki a feminista nyelvészet. Nézeteit dióhéjban a következőképpen összegezzük: Az áramlat Amerikából indult hódító útjára, s Európában éppen Németországban talált a legtermékenyebb talajra. A feminista nyelvészeti irányzat elképzelhetetlen lenne a 70-es és a 80-as években lejátszódó világméretű feminista mozgalmak nélkül, melyek célja a nők társadalmi helyzetének megváltoztatása volt. Sorra láttak napvilágot a különböző „szociális” indíttatású munkák, melyek a nőknek a társadalomban, családban, párkapcsolatokban betöltött szerepét elemezték, s megállapították a változtatás szükségességét. Tehát a kérdéssel először a társadalomtudományok, azon belül is a szociológia foglalkozott. A szociológia után bekapcsolódott a kutatásba a lélektan, majd sorban szinte az összes tudományág. A rövid történeti-történelmi kitekintés után Samel könyvében természetesen a nyelvészeté lesz a főszerep.

A feminista nyelvészet történeti-történelmi áttekintése után először az amerikai, majd a németországi kezdetekkel foglalkozik. Németországban először Ingrid Guentherodt tartott forradalmian újnak számító szemináriumokat 1974/75-ben, ahol is a női nem nyelvhasználatának jellegzetességeit tárgyalta. Ez az esemény a németországi feminista nyelvészet kezdete. Magát a „feminista nyelvészet” kifejezést a mozgalom egyik kiemelkedő egyénisége, Luise F. Pusch használta először a 70-es évek közepén, s a 90-es évek elejétől ugyanő javasolja a szóban forgó nyelvészeti irányzat nagybetűs írásmódját is (*Feministische Lin-*

guistik), ezzel jelezve, hogy itt önálló tudományágról van szó. L. F. Pusch, mint ahogyan Samel is utal rá könyvének bevezetőjében, kísérletet tesz a „feminista nyelvészet” fogalmának meghatározására is. („*A feminista nyelvészet olyan új nyelvészeti irányzat a nyelvtudományon belül, mely a nyelv és nemek közötti összefüggéseket feminista elkötelezettséggel vizsgálja.*” 10. old.) A mozgalom másik meghatározó személyisége Senta Trömel-Plötz volt, aki a következőképpen határozta meg a feminista nyelvészet létrejöttének pillanatát: „A feminista nyelvészet úgy született meg, hogy néhány nyelvész feminista elveket alkalmazott a nyelvészetben” (12. old.).

Samel maga tárgyilagosan, túlkapásoktól mentesen mutatja be a feminista nyelvészet legfontosabb állomásait, kutatási területeit. A tárgyilagosság azért hangsúlyozandó tény, mert a feministák Németországban a nyelvészet területén sokszor elvetették a sulykot. Láthattuk-hallhattuk amint a sajtó pellengérré állította (egyébként jogosan) a „*Führerinnen-schein*”, az „*Anrufbeantworterin*”, s az ezekhez hasonló nyelvi alakokat, illetve pusztán a túlkapások illusztrálására az „*Emanzipation*” s az „*Erziehung*” szavak mellé „odabiggyesztette” az „*Efrauzipation*” és a „*Sieziehung*” alakokat is. (Ezek természetesen sosem létezett szóalakok, csupán a paródia szándékával hozták létre őket az ellentábor képviselői.) Samelnek nem célja, hogy elégtételt vegyen a vélt vagy jogos sérelmekért, mint ahogyan az sem, hogy a feminista nyelvészet érdemeit felmagasztalja vagy kicsinyellje, hiszen maga is felhívja a figyelmet a feminista nyelvészek túlbuzgóságára s nyelvi ferdítéseinek helytelenségére. A fentiekből is látszik, hogy egy országot megmozgató, egyeseket szinte lázba hozó,

másokat fellázító mozgalom teljes körű bemutatására tesz kísérletet. Forrása is akadt bőven, hiszen a feminista nyelvészetről, a szexista nyelvhasználatról, a nemek és a nyelv, a nyelvhasználat kérdésköréről igen sok könyv jelent meg német nyelvterületen. (vö. S. Trömel-Plötz, L. F. Pusch, G. Schoenthal műveit).

Helyes vagy helytelen idea-e a női nyelv?

Ez Samel második lényeges kérdésfelvetése, amelyből kiindulva az olvasó számos teóriát s álteóriát ismerhet meg. Az előbbi kérdés nyitja meg a könyv első nyelvészeti szempontból fontos alfejezetét, mely a feminista nyelvészet létrejöttének szükségességét és a feminista nyelvészet témaköreit tárgyalja. A kérdés egészen a hetvenes évek közepéig, Mary Ritchie Key és Robin Lakoff hipotéziséig nyúlik vissza. Key arra a megállapításra jutott, hogy a fennálló nyelvi rendszer és nyelvhasználat a nőket hátrányosan különbözteti meg, a diszkrimináció eredményeképpen pedig a kommunikációban is hátrányos helyzetbe kerülnek (pl. egy beszélgetés során gyakrabban szakítják őket félbe, mint a férfipartneret; l. bővebben 29–32. old.). Lakoff gyakorlatilag újra előtérbe állítja azt a korábbi, tkp. ethnolingvisztiai hipotézist, miszerint létezik külön „férfi és női” nyelv. A fejezet fontos része az az összefoglalás, amelyet Samel a „női nyelv” (*Frauensprache*) jellegzetességeiről nyújt.

Elsősorban az amerikai kutatások összegzéseként megszületett az ún. „női deficit-elmélet”, amely szerte a világban nagy visszhangot váltott ki. Az elgondolás lényege, hogy a nők a társadalmi nyelvhasználatban azért szorulnak hát-

térbe, mert nyelvi deficitekkel rendelkeznek. E (természetesen téves) hipotézis megcáfolására további kutatások kezdődtek, sok-sok empirikus felméréssel kiegészítve, melyeket Samel időrendi sorrendben ismertet az olvasóval. A differencia-elmélettel valóban tárgyilagosabban közelíthető meg a női nyelvhasználat. Az empirikus felmérések eredményeinek „keresztüzében”, mivel igen sok egymásnak is ellentmondó adat láttott napvilágot, még izgalmasabbá és érdekesebbé válik Samel könyve. Kritikai megjegyzésként azonban álljon itt, hogy Samel fogalmilag megmarad a „női nyelv” (*Frauensprache*) ill. a „nők nyelve” (*Sprache der Frauen*) kifejezések használatánál, ámbár ő maga győz meg bennünket a női nyelv létezésének hamis és idealisztikus voltáról. Mentségére legyen mondva, hogy több helyen is konkrétan megfogalmazza, hogy az adott fogalmak alatt olyan „nőies” nyelvhasználatot ért, mely a tipikusan a nőkre jellemző nyelvhasználati jellegzetességeket foglalja magába. A „női nyelvet” nem úgy kell elképzelnünk tehát, hogy minden nő születésétől fogva, s nőnemiségéből kifolyólag használja másképpen a nyelvet, hanem úgy, hogy a nők nevelésük során másképpen sajátítják el az egyes szituációkhoz kötődő nyelvi sajátosságokat ill. egy adott társadalmi rendszerint történő nevelés másképpen sajátítja el velük az egyes kommunikatív helyzeteknek megfelelő nyelvi magatartást (34. old.). Samel szerint ezen a ponton a kutatások megrekedtek, s a problémát a továbbiakban társadalmi kérdésekkel hozták kapcsolatba, oly mértékben, hogy a kérdés nyelvi oldala s nyelvészeti jellegű vizsgálata teljesen a háttérbe szorult. Nyilván igazat kell adnunk Samel érvelésének.

Samel véleménye szerint a német nyelvű szakirodalom elsősorban Trömel-Plötz és Pusch hatására mást ért a „női nyelv” fogalmán, mint az amerikai irodalom. A német szakirodalom olyan női nyelvhasználati regisztert emleget, melynek segítségével a nők bizonyos kommunikációs szituációkat bizonyos nyelvi elemek használatával összekapcsolnak, azaz a nyelvet a számukra meghatározott keretek között használják (34–35. old.). Ebből az is kitűnik, hogy a német nyelvterületen zajló kutatások máshogyan értelmezték az alapkérdést, s a kutatások is inkább a mindennapi nyelvhasználatra irányultak.

Samel igen érzékletesen és sok-sok érv és ellenérv felsorakoztatásával mutatja be a két, a fentiekben már röviden ismertett elméletet. A téma elméleti körüljárása után Samel a következőkben összegzi a feminista nyelvészet feladatát: „A feminista nyelvészet feladata tehát az egyes elméletek tisztázása, a nők nyelvhasználatának tudományos vizsgálata, a női nyelvhasználat mibenlétének és jellemzőinek a megállapítása a társadalmi változások figyelembe vételével” (36–37. old.).

Miért van szükség a feminista nyelvészetre?

A feminista nyelvészet sohasem csak a nyelvtudomány ismereteire támaszkodott, hanem felhasználta a társadalomtudományi kutatások, a szociológia, a kommunikációkutatás azon eredményeit is, melyek a nem és a nemek közötti viszony kérdéseit tárgyalják. Így alakultak ki a feminista nyelvészet különböző aspektusai, a nyelvpolitikai, a nyelvkritikai, s a nemek közötti kommunikációt kutató irányzatai. A feminista nyelvpolitika képviselői szót emelnek a nők nyelvi jogaiért, felszólalnak a nyelvi

erőszak minden formája ellen. A feminista nyelvkritika a női egyenjogúság nyelvre kivetített tényezőivel konkrét módon foglalkozik, például a német nyelvhasználatban a nemek megkülönböztetésére irányuló nyelvi elemek kiküszöbölését célozza meg, s nem feltétlenül foglal állást amellett, hogy a nyelvhasználatban konkrét nyelvi formát öltve jelenjenek meg a nemek közötti különbségek. Különösen éles vitákra adott ez okot német nyelvterületen, ahol a nyelv tradicionálisan „hajlamos” szexista megfogalmazásokra. A különböző irányzatok céljai azonosak: megszüntetni a nők hátrányos nyelvi helyzetét s megkülönböztetését. A feminista nyelvészet fő érdeme, hogy felismerte, jellemezte és orvosolni próbálta a német nyelv sajátoságaiból következő, nyelvi ellentmondásos helyzetet (42–43. old.).

A feminista nyelvi mozgalom német nyelvterületen társadalmi méreteket öltött. A feminista nyelvészet újabb, modernebb irányzatai a nemileg specifikus nyelvi magatartásformákat vizsgálják. Főbb kérdéseik:

Hogyan kezeli a nőt a nyelvi rendszer? (a nyelvi rendszer feminista indítatású vizsgálata; 1. 2. fejezet: Nyelvi rendszer és nyelvhasználat a feminista nyelvészetben, 49–86. old.)

Hogyan kezelik a nyelvközösség női és férfi beszélői a nőt a mindennapi kommunikáció során? (a nők és a férfiak nyelvhasználatának vizsgálata, különös tekintettel az azonos és a különböző neműek közti kommunikációra; 1. 5. fejezet: Feminista beszédkutatás és beszédelemzés, 145–163. old.)

Hogyan kezeli a társadalom a nemileg specifikus beszédstílusok kérdését? (1. 6. fejezet: Nemileg specifikus beszédstílusok, 164–196. old.)

Ennek megfelelően a német feminista nyelvészet jelenleg két nagy témakörben folytat kutatásokat: 1. Nyelvi szexizmusok (Trömel–Plötz, Pusch, Hellinger); 2. Nemileg specifikus beszédmód (Kott Hof, Günthner, Werner, Gräßel, Schmidt). Samel munkája révén betekintést kaphatunk az előbbieken említett szerzők tanulmányaiba.

Mit értek el eddig a feminista nyelvészek?

A feminista nyelvészek eddig elért eredményeit Samel a „nyelvi fordulat” terminus alatt foglalja össze. A feministák legradikálisabb képviselője, Pusch abban látja ennek lényegét, hogy bizonyos értelemben véve beavatkozzanak a nyelvi nyelvtani rendszerbe, melynek eredményeképpen új kifejezéseket hoznak létre a patriarchálisnak bélyegzett nyelvi elemek helyett. A feminista nyelvészek (nemcsak nők!) hipotézisei, elméletei, gyakorlati vizsgálódásai kézzelfogható változásokat idéztek elő a nyelvi rendszerben és a nyelvhasználatban. Felléptek például az álláshirdetéseken hagyományosan hímnemben megadott foglalkozás-megjelölések, a „man” általános névmás konvencionálisan hímnemet sugalló használata ellen. A nyelvhasználatra vonatkozóan az eddig elért eredményeket a második fejezet második alfejezetében találjuk meg, melyek közül az alábbiakban néhányat idézek is:

- nemet nem jelölő, többes számú alakok preferálása: *die Studierenden*;
- a kommunikációs helyzettől függően a nők egyértelmű megnevezésének előnyben részesítése (*-in* képzővel, *-frau* utótaggal): *die Präsidentin, die Kauffrau*;
- nyomtatásban kedvelik az ún. „szó belsejei *In*” használatát: *BürgerInnen*;

- szóban és írásban bizonyos esetekben (ahol a kommunikációs helyzet ezt megkívánja) az ún. „szimmetrikus alakokat” javasolják: *jede Wählerin / jeder Wähler*;
- az általános megjelölések esetében „nemileg semleges” szóösszetételt is el tudnak képzelni: *das Ratsmitglied, die Fachkraft*.

Bármelyik megoldást, javaslatot is veszünk figyelembe, a feministák célja a nemileg hátrányos nyelvi megkülönböztetés elkerülése. Teszik mindezt többkevesebb következetességgel, mint ez Samel munkájából is kiderül. A szerző, anélkül, hogy értékelné az egyes megoldások sikerét, (félsikerét, balsikerét) objektív tájékoztatást ad a lehetséges eljárásokról, bőséges példatárral szemlélítve az egyes nyelvi próbálkozásokat. Különösen figyelmet érdemel a jogi és a hivatali nyelv bemutatása abból a szempontból, hogy a hivatalos nyelv miképpen igyekszik kezelni ill. orvosolni a problémát. Ez a továbbiakban új színt hozhat a kutatásba.

A feministák által felvázolt nyelvi fordulat érinti tehát a nyelvi rendszert és a nyelvhasználatot is. A nyelvi fordulatot az általuk javasolt újítások elfogadása jelenti, ami azonban nemcsak a nyelvhasználatban bekövetkező változásokkal jár együtt, hanem jelentős mértékben befolyásolja a nyelvet használók gondolkodásmódját is. A feministák ilyen irányú törekvéseit Németországban sokan csak múló divatnak tekintik, melynek a csillaga előbb vagy utóbb leáldozik majd, vagy talán már le is áldozott. Éppen ezért a szerző mértéktartóan tárgyilagos tud maradni a feminista nyelvészet minden kérdésében, s megállapítja, hogy a mai német nyelvhasználatban a nő és a

férfi ugyan nem tekinthető egyenrangúnak, de az utóbbi 15 évben igen pozitív változások is megfigyelhetők e tekintetben (86–87. old.). Nyelvi alternatívák állnak a beszélők rendelkezésére, amelyek közül a nyelvközösség tagjai belátásuk szerint választhatnak, s ezek megteremtése – mint ahogyan a szerző is kiemeli – kétségtelenül feminista indíttatású kezdeményezések eredménye.

Hogyan és miben nyilvánul meg a feminista nyelvpolitika?

A feminista nyelvpolitika kérdéseit Samel könyvének 4. fejezete tárgyalja részletesen (124–145. old.). A feminista nyelvpolitika népszerűsíteni kívánja a nem szexista nyelvhasználatot, arra ösztönöz, hogy a beszélő a nemek kérdésében is tudatosan használja a nyelvet. Samel meggyőződése, hogy a feminista nyelvpolitika eredményei társadalmilag is motivált, közvetett módon javíthatják a nők társadalomban betöltött helyzetét is. Samel összegyűjtötte és csoportosította a szexistának is felfogható nyelvi megnyilvánulásokat. A nemileg aszimmetrikus megjelölések és idiomatikus kifejezések alkalmat adnak arra, hogy nyelviileg a férfiakat részesítsék előnyben. (136. old.) Néhány példa erre:

- ‘Mann’, ‘Herr’, ‘Bruder’ (férfi, úr, fiútestvér) szavakkal alkotott összetételek, melyek nőkre vonatkoznak: *Unser Bauherr heißt Eva Klein.*;
- „brüderlich” melléknév nőkre vonatkoztatása: *Frauen können untereinander sehr brüderlich sein;*
- nők nyelvtanilag hímnemű alakokkal (*generikus masculinummal*) való megjelölése: „*Wenn der Arzt im Praktikum schwanger wird, hat er Urlaub...*”
- társadalmi pozíciókban a hímnemű nyelvtani alak használata nők

megszólításakor: *Lieber unser Frau Ratsherr!*

A feminista nyelvpolitika az említett problémákra megoldásokat is javasol, melyek célja a nyelvi egyenlőség biztosítása. Samel a nem szexista nyelvpolitika lényegét a következőképpen határozza meg: A nem szexista nyelvhasználat arra törekszik, hogy ne emelje ki a férfiak és a nők között meglévő különbségeket nyelvi formában is, hanem éppen a nyelvi egyenjogúság alapján arról van szó, hogy a férfiak és a nők egyugyanazon nyelvi forma megszólítottjai legyenek, kivételt csak olyan esetek képeznek, ahol a biológiai nem fontos tényezőt alkot (138. old.).

Samel munkájában az olvasó bőséggel talál példákat, alternatívákat, megoldási javaslatokat. Ha maga a probléma felkeltette az olvasó érdeklődését, bizonyára figyelemmel fogja olvasni a néha szélsőséges, máskor esetleg erőszakosan preferált javallatokat is, olykor-olykor megmosolyog majd egy-egy nyelvi példát, ám az egyes jelenségeket illusztráló nyelvi formák értékének és gyakorlati használhatóságának tekintetében biztosan hagyatkozhat Samel józan ítélőképességére.

Mi jellemzi a feminista kommunikációkutatást?

A könyv két utolsó fejezete a feminista nyelvészet modernebb s leginkább elfogadott irányzatával foglalkozik: a feminista indíttatású kommunikációkutatással és a nemekre jellemző beszédstílussal. Ez a kutatási terület igen népszerű ma Németországban, a kutatások eredményei iránt a nagyközönség is érdeklődik. A fejezet első részében a szerző bemutatja a feminista kommunikáció-

kutatás módszereit, eszközeit és kutatási paradigmáit. A vizsgálat tárgya: a hétköznapi kommunikáció azonos és különböző neműek között. A „mindennapok nyelvi és nem nyelvi” kommunikációs eszközei újratermelik a nemi szerepeket, melyeket a kommunikációban résztvevők felismernek s azonosítanak – véli Samel a témáról. Samel ebben a fejezetben tárgyalja a „két kultúra” elméletét is, miszerint a lányok és a fiúk a társadalom két különböző szubkulturájában nőnek fel, s ezért eleve saját s rájuk jellemző interkulturális bázist alakítanak ki magukban, melynek nyelvi vonatkozásai is vannak. (112. old.) E kitekintés után a vizsgálat elsősorban a nemek kommunikációs stratégiáinak elemzésére irányul. Samel felsorakoztatja az eddigi vizsgálatok eredményeit, majd azokat összehasonlítva új következtetéseket von le.

Mi jellemzi a nemspecifikus beszédstílust?

A könyv 6. fejezete részletesen elemzi az ún. „nőies beszédstílust”. Ahhoz, hogy a kérdésben lényegi megállapításokat tudjunk tenni, az empirikus felmérések során a következő jelenségeket kell szemügyre venni:

- Hogyan kontrolálja a nő a beszéd-témát?
- Képes-e a nő dominánsan irányítani a beszélgetést?
- Őt szakítják félbe, avagy ő szakít másokat félbe többször egy beszélgetés folyamán?
- Ki beszél hosszabb ideig egy adott szituációban?
- Hogyan s milyen nyelvi eszközök segítségével váltanak témát a nők?
- Hogyan viselkednek s milyen nyelvi megnyilvánulásokat részesítenek

előnyben a nők a beszélő és a hallgató szerepében?

Samel érdekes és aktuális kutatások bemutatásával adja meg a választ a kérdésekre, melyek részletezésére egy recenzió keretein belül nincs lehetőség, csak jelzem, hogy éppen ez a könyv legizgalmasabb fejezete. Az elemzett empirikus felmérések segítségével Samel a nők nyelvi magatartását szinte minden részletre kiterjedő alapossággal tárja az olvasó elé.

Ingrid Samel *Bevezetés a feminista nyelvészetbe* című munkája alapvető s nélkülözhetetlen olvasmány ahhoz, hogy a feminista nyelvészet más írásait és tanulmányait is megértsük. A mű stílusa olvasmányos és közérthető. A könyv népszerűségére utal, hogy 1999-ben ugyancsak az Erich Schmidt Kiadónál megjelent a könyv második, átdolgozott és bővített kiadása, melyet a német oktatási minisztérium a főiskolákon és egyetemeken ajánlott olvasmányként jelöl meg, nemcsak germanisták számára.

Vadon Lehel

Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája a magyar időszak kiadványokban 1990-ig

(Eger, 1997. 1076 pp)

Pálffy Irván

Sajátos tudományos műfajt képvisel Vadon Lehel könyve: tulajdonképpen bibliográfiai munka, amely ugyanakkor híven tükrözi azt a folyamatot, amelynek során a magyar olvasók, értelmiségiek, esztéták, irodalmárok kapcsolatba kerül-

tek, vagy egyszerűen megismerkedtek az észak-amerikai (USA) kultúrával, művészettel, irodalommal. A kötetben ugyanis megtaláljuk mindazokat a releváns publikációkat – fordításokat, tanulmányokat, ismeretterjesztő írásokat – minden esetben pontos lelőhelyükkel! –, amelyek periodikáinkban (esetenként önálló kötetben) láttak napvilágot hazánkban a XIX. század kezdete és a címben is jelzett év, 1990 között.

Jóelőre hadd mondjuk ki: mint ilyen ez a vaskos kötet az amerikai irodalom hazai megismerése, el- és befogadása, hatása kutatásában elengedhetetlen segédeszköz. De mint ilyen – csakúgy, mint más hasonló bibliográfiák – két lényeges megítélési szempontnak kell, hogy eleget tegyen. Az egyik (igaz: ez majd' hogy nem triviálisnak tűnhet, ám ugyanakkor perdöntő jelentőségű), hogy mennyire pontos: adatai mennyire megbízhatók. Nos, a recenzens bátran mondhatja – szűrőpróbák és csoportos kontroll alapján –, hogy a kötet megközelítőleg 100%-os precizitású munka. Tartalmazza az ún. „egyszerűs” írókra, mint pl. Edward Abbeyre vonatkozó adatokat (a 49. oldalon, csakúgy, mint az oldalakat kitöltő bibliográfiákat, pl. E.A. Poerról 614–625. oldalak).

A másik értékelési szempont összetettebb: a célszerűség, az alkalmazhatóság, szükségesség oldaláról indul. Ahogy az imént már említettük, az ilyen bibliográfiai munka elengedhetetlenül szükséges segédeszköz a befogadás történetének, mikéntjének tanulmányozásához, mert egy-egy nemzeti irodalom (az adott esetben az USA irodalma) tanulmányozása, értése nem egyedül a „termelő” irodalom belső tényezőinek feltárásán alapszik, hanem alapul az adott nemzeti irodalmat befogadó közeg, a receptor nem-

zet egyedi, nemzeti sajátosságain is, függ kulturális igényeitől, társadalmi-politikai körülményeitől.

Mindez a mi esetünkben azt jelenti, hogy amerikai (USA) irodalom magyarországi tanulmányozása igenis alapulhat, kell hogy alapuljon az USA-beli irodalom hazai (magyarországi) utóéletének feltárásán is, és ebben Vadon Lehel munkája, éppúgy, mint más bibliográfusoké, óriási segítséget jelent.

Érdemes összehasonlítási pontokat keresni Vadon Lehel munkája és korábbi bibliográfikus teljesítmények között. Ilyenek bőven akadnak a magyarországi filológia történetében, s ha a legnevesebb kezdetekre gondolunk – pl. Bayer József: *Shakespeare Magyarországon* c. teatrografiájára –, akkor is kiállja Vadon munkája az összehasonlítás próbáját. Ha közvetlenül az anglistika-amerikanisztika szakmai keretein belül akarunk maradni, akkor meg azt kell mondanunk, hogy a Vadon-féle amerikanisztikai bibliográfia magasan felülmúlja azokat a korai kezdeményeket, amelyeket a még Yolland Arthur szerkesztette *Angol Filológiai Tanulmányok*, vagy az Országgh László jegyezte *Hungarian Studies in English* hasábjain olvashattak a korabeli érdeklődők. Nem akarjuk elmarasztalni a régebben készült bibliográfiákat foghíjasságuk miatt. Épp ellenkezőleg – elismeréssel tartozunk a korai úttörő kezdeményezéseknek, pl. Szentkirályi József *Hungaro-Britannica Bibliographia* (1937–42) c. munkájának (*Angol Filológiai Tanulmányok*, V–VI, Bp. 1944. 216–256.), az öt követő fiataloknak, Vattamány Viktoriának, Zsuffa Gabriellának és az akkor pályáját kezdő Vadon Lehelnek, akik kiváló könyvészeti összesítéseket publikáltak a *Hungarian Studies in English* korai kötetekben, bizonyítva, hogy egy-egy nemzeti

irodalom fogadásának bibliográfiája milyen jól szolgálhatja a mű-centrikus tanulmányokat. (Vadon Lehel esetében pl. világosan látszott, hogy Upton Sinclairre vonatkozó kutatásai *Upton Sinclair Magyarországon* c. bibliográfiájára épültek.)

A magyarországi anglistika-amerikanisztika nagy öregjének, Országh Lászlónak a szellemében járunk el azzal, ha hangsúlyozzuk, az idegennyelvű irodalmak tanulmányozásánál az első lépés az itthoni el-, vagy befogadás kutatása, ehhez viszont elsődleges követelmény a tárgyra vonatkozó részleges, pontos bibliográfia. Ezek után joggal ajánljuk a vaskos kötetet honi amerikanistáinknak megkülönböztetett figyelmébe, hozzátevé, hogy a Gutenberg-galaxis alkonyán igen célszerű lenne a kötetben tárolt anyagot korszerűbb információ-hordozókra is közkincsé tenni.

Wolfgang Mieder – Anna Tóthné Litovkina

Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs

(Burlington, Vermont: The University of Vermont, 1999. 254 pp.)

Forgács Erzsébet

A *Twisted Wisdom* (Elferdített bölcsesség) című könyv a *Proverbium* című nemzetközi, közmondáskutatással foglalkozó évkönyvhöz kapcsolódó supplementum sorozat tagjaként látott napvilágot (Supplement Series of Proverbium, Yearbook of International Proverb Scholarship, Volume 4). Ahogy az alcímből is kiderül, a kötet elferdített, parodizált közmondásokat tartalmaz, így az angol nyelvet tekintve az első ilyen jellegű vállalkozás,

s szervesen illeszkedik Wolfgang Mieder német nyelven megjelent eddigi gyűjteményeinek sorába (pl. *Antisprichwörter*. Bd. I–II. Verlag für deutsche Sprache, Wiesbaden, 1985; *Verdrehte Weisheiten. Antisprichwörter aus Literatur und Medien*. Verlag Quelle & Meyer, Wiesbaden, 1998).

A könyv több mint 3000 szövegrészletet tartalmaz, amelyekben mintegy 320 ismert anglo-amerikai közmondás fedezhető fel. A példák forrásai változatosak: szójátékokat, idézeteket, aforizmákat stb. tartalmazó kötetek és tanulmányok, hirdetések, karikatúrák, újságcikkek címei, különböző médiumokból származó illusztrációk. (A korpusz túlnyomó része Wolfgang Mieder nemzetközi közmondás-archívumából származik, amelynek forrásait a szerzők a kötet végén megadják.)

A kötet rendező elveként a közmondás-elferdítések alapját képező standard alakok (és jelentések) szolgálnak, melyek a bibliográfiai adatok alapján gyűjteményekben visszakereshetők, akárcsak a közmondás-elferdítéseket tartalmazó szövegpéldák is, melyek ábécésorrendben követik a standard változatot.

A szerzők rámutatnak a bevezetőben (1. old.) arra, hogy a beszélők mindig is tisztában voltak azzal, hogy a „bölcse-ség drágakövei” (*sapiential gems*), a közmondások nem abszolút igazságokat tartalmaznak, s nem univerzális törvényeket és viselkedési szabályokat fogalmaznak meg. Ezt mutatják szemléletes módon azok a közmondások is, amelyek egymással ellentétes értelműek, például *Out of sight, out of mind* ↔ *Absence makes the heart grow fonder* (1. old.).

Noha nem elméleti munkáról, hanem gyűjteményes kiadványról van szó, a szerzők röviden kitérnek a közmondás-elferdítések módozataira is. Vizsgá-

lataik azt mutatják, hogy a legegyszerűbb lehetőség a szócsere. Olykor egy hang felcserélése is elegendő, hogy egy másik értelmes szó keletkezzék, s létrejöjjön a közmondás-paródia: *Time is honey* (l. a kötet címlapját). Gyakoriak azok a közmondás-elferdítések is, amelyek a közmondás első felét változatlan alakban megtartják, míg a második felét teljesen megváltoztatják: *Early to bed and early to rise and you never meet any prominent people* (1. old.).

A talán leggyakoribb közmondás-paródia nem változtatja meg az eredeti közmondás szerkezetét és összetételét, hanem egy humoros kiegészítéssel megkérdőjelezi azt vagy egyenesen ellentétébe fordítja: *A new broom sweeps clean, but an old broom knows all the corners* (2. old.); *Absence makes the heart grow fonder – for somebody else* (1. old.); *A barking dog never bites. But a lot of dogs don't know this proverb* (7. old.).

A kötetben számos közmondáson alapuló vicc és wellerizmus is helyet kapott. Ez utóbbiak köztudottan hármasszerkezetűek: általában egy közmondással kezdődnek, majd a beszélő megnevezése következik, s végül a harmadik rész a közmondást egy adott szituációba helyezi, például: „*How time flies*”, *as the monkey said when it threw the clock at the missionary* (212. old.); „*Too much of a good thing*”, *as the kitten said when she fell into the milks pail* (217. old.).

A közmondás-paródiák keletkezésének okairól szólva a szerzők megjegyzik, hogy nagy részük pusztán kreatív szójáték eredménye, de szatirikus jellegük folytán társadalomkritikai élel is bír(hat)nak. A közmondás-elferdítések változnak a korrallal, s ily módon egy adott kor nyelvközösségének a szemléletét mutatják, görbe tükröt tartva a társadalom

elé. A kötetben található vicces-humoros, olykor szatirikus közmondás-elferdítések közül a XX. század végének posztmodern ember-, erkölcs- és társadalomszemlélete bontakozik ki. Ezért az úttörő jellegű, olvasmányos és igen szórakoztató munkát nem csupán a nyelvészeknek – közöttük különösen a parómiológusoknak –, hanem a nyelvtanároknak és a nyelvtanulóknak, sőt az angol nyelvet értő széles olvasóközönségnek is figyelmébe ajánlhatjuk.

Fordítástudomány

(Budapest: ELTE BTK FTK
2000. II. évfolyam, 1. szám)

Nádasi Edit

A *Fordítástudomány* című folyóirattal némi kezdemények és kísérletek után Magyarországon is végre önálló, rendszeresen megjelenő fórumot kapott egy olyan tudományos szakterület, amely viszonylag nemrég szerveződött interdiszciplináris tudománnyá, amely éppen napjainkban, integrálódó és globalizálódó világunkban egyre nagyobb jelentőséget kap.

Mióta csak több nyelv létezik a földön, az adott szövegek egyik nyelvről egy másik nyelvre történő átültetése során a fordítók számos és sokszor megoldhatatlannak tűnő problémával találtak szembe magukat, s már nagyon korán felmerültek nem csupán a nyelvészeti, az értelmezési, érthetőségi problémák, de olyan már-már inkább filozófiai kérdések is, hogy mi tekinthető valójában adekvát fordításnak. Nem beszélve a szépirodalmi fordítások további, a stílust, a másodlagos jelrendszereket, a járulékos információkat, s egyáltalán a művészi eszközöket érintő egyéb nehéz-

ségekről és fordítói dilemmákról. Hasonló problémákkal találták magukat szembe már az ókorban az Ószövetség fordítói, amikor a hagyomány szerint Ptolemaios Philadelphos elhatározta, hogy Alexandria nyelvében már göröggé vált zsidó lakossága számára héberről görögre fordíttatja le a Bibliát. A bibliai szövegek értelmezésében különösen is aggályoskodó hittudósok úgy vélték biztosítani a fordítás adekvátságát, hogy 70 tudós rabbit – külön-külön elzárva – bíztak meg egy-egy fordítás elkészítésével. A fordítások csodálatos módon egyeztek, így a görög szöveget isteni sugallatra hitelesnek tekinthették. Így született meg a *Septuaginta*. A történet a legendák körébe tartozik, de a fordítások adekvátságának problematikája valós.

A *Fordítástudomány* folyóirat legutóbbi (2000. II. évfolyam, 1. szám) számában két tanulmány is a szövegértés és a szövegértelmezés folyamatát vizsgálja, s ezen keresztül azokat a fordítási stratégiákat, amelyeket a fordítók követnek, hogy a kulturális referenciákat a befogadó számára is értelmezhetővé tegyék. **Kóbor Márta** egy olyan kísérletet végzett el, amelynek során 14 hivatásos fordítót – egymásról mit se tudva – arra kért, hogy egy adott francia szöveget ültessen át magyarra, s ehhez kapcsolódva egy kérdőívet is töltsön ki, amely azzal kapcsolatban tartalmazott kérdéseket, hogy milyen gondolatok fordultak meg a fejükben a szövegben szereplő kulturális referenciák értelmezése közben. Kontrollcsoport gyanánt 14 franciául ugyan jól beszélő, ám sem fordítói képesítéssel, sem fordítói tapasztalattal nem rendelkező személy szolgált, akikkel ugyanazt a szöveget fordíttatta le. A *Septuaginta* 70 bölcs rabbijával ellentétben itt a szövegértelmezésben is

a fordítások nagy változatossága született, amelyekből nehezen lehetne egységes szöveget kanonizálni. A kísérlet látványosan igazolt egy sor olyan tételt, amely eddig sem volt ismeretlen. Nevezetesen, hogy a fordítók a szövegben explicit módon jelen lévő nyelvi elemekből kiindulva egy implicit információkkal kiegészülő reprezentáció felépítésén munkálkodnak, s a részletektől egyfajta komplett egész irányába haladnak. Másrészt sok esetben a kulturális utalások eredetitől eltérő aspektusát tartják fontosnak megnevezni. Vagyis a fordító magában előzőleg felépített egyfajta globális reprezentációt, amelyhez képest egy, az eredetiben nem szereplő aspektust tartott érdemesnek kiemelni. Mind a professzionális, mind az amatőr fordítók előzetes ismereteikre támaszkodva próbálták értelmezni a kulturális referenciákat. De vannak közöttük különbségek is, és ezek teszik lehetővé, hogy a fordítási stratégiákra rávilágítson a szerző. A tanulság végül is az, hogy az adekvát fordítások előfeltétele a szövegek helyes értelmezése, s a helyes értelmezéshez pedig annak a kultúrának, a számunkra idegennek mondható világnak az ismerete – mondhatnánk úgy is, hogy a kulturális referenciák, vagy éppen a kulturális reáliák (Klaudy Kinga meghatározásában) beható ismerete – szükséges. A kísérlet során végül is az amatőrök igazolták amatőrizmusukat, s a professzionális fordítók professzionizmusukat. De ezt valójában a fordítás eredménye dönti el, s kérdés, hogy előzetesen jogosan kerültek-e az adott csoportba.

Visszatérő probléma, amely sok kutatót foglalkoztatott, hogy minél többet tudjunk meg a fordítási stratégiákról, amelyeknek egyik része a szövegértés, s megtudjuk, mi játszódik le a fordító fe-

jében munkája során. Kóbor Márta a szövegekhez mellékelt kérdőívek segítségével ebbe a folyamatba kívánt valamennyire belelátni. Hasonló céllal végzett kísérletet **Gálosi Adrienne** is, aki az értelmezési stratégiákat a visszafordítás módszerével próbálta megérteni. Eleve lehetetlennek, de értelmetlennek is tartja, hogy egy folyamat megértése érdekében bármely módszerrel is – beleértve a kérdőíveket is – beleláthassunk a fordító fejébe, s megtudjuk, milyen folyamatok is játszódhatnak ott. Véleménye szerint csak a szövegből indulhatunk ki. A kérdést egészen más irányból közelíti meg, mint Kóbor Márta, ő a szöveg ideodafordítatásakor létrejött torzulásokat vizsgálja. A módszer szellemes, és úgy tűnik, eredményes is. A többszörös fordítások során létrejött szövegek mintegy felnagyítva – mikroszkóp alá helyezve – jobban láthatóvá teszik a fordítás buktatóit, azokat a torzulásokat, amelyeket egyébként minden szöveg – jó fordítás esetén alig érzékelhetően – elszenved. Végeredményben Gálosi Adrienne is olyan törvényszerűségeket figyelt meg, amelyek eddig sem voltak ismeretlenek, de mindenesetre ez a kísérlet is igazolta azokat. Így az explicitáció, az implicitáció, a fókuszeltolódás, a szemantikai eltolódás, s a prekoncepciók okozta torzulások voltak azok a jelenségek, amelyek a visszafordítások során felnagyítva jelentkeztek. A választott módszer hasznosnak bizonyult, s erről Gálosi Adrienne sikert ért el is győznie az olvasót.

Érdekes és figyelemre méltó, hogy Kóbor Márta és Gálosi Adrienne más-más irányokból közelítve, kísérleteikkel tulajdonképpen azonos eredményre jutottak. Gálosi Adrienne kísérletében az oda- és visszafordítók minden esetben egyetlen forrásnyelvi kultúrához tartoz-

tak, nevezetesen a magyarhoz, attól függetlenül, hogy éppen milyen forrásnyelvről milyen célnyelvre fordítottak. Ez azonban éppen a kulturális-társadalmi stb. közeg szempontjából nem lehet közömbös – az ekvivalenciák megteremtése ettől függően is más és más szinteken, más és más mélységekben, hangsúlyokkal és felhangokkal történik. Emiatt sem volt meglepő az az eredmény, hogy azon fordítássorozatok esetében, ahol a forrásnyelv a magyar volt, a sorozatos fordítás során sokkal kevesebb módosulás, torzulás következett be. Ezzel mintegy igazolva látszik Toury „discourse transfer” fogalmának helyessége, igaza is, miszerint az idegen nyelvi szöveg sajátosságai átkerülnek a fordított szövegbe.

Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy éppen ezen törvényszerűsége támaszkodva jutott Dobrovits Aladár arra a felismerésre, hogy egy meglévő adott görög szöveget eleve egy óegyiptomi szöveg fordításának tartson anélkül, hogy ismerte volna annak eredetijét. Dobrovits Aladár egyiptológus volt, s egyetemi előadásaiban kísérletet tett arra, hogy ezen feltételezés alapján rekonstruálja „visszafordítással” az eredeti szöveget. Szent János Evangéliumának bevezető sorairól van szó, amely a „Kezdetben volt az ige...” szavakkal kezdődik. A két nyelv és a két kultúra – a görög és az óegyiptomi – ismeretében neki úgy tűnt, hogy a görög szöveg mind nyelvi téren, mind a konnotatív jelentések, a kulturális referenciák visszaadásánál problémákkal küszködik. Ha ezt a szöveget eredetileg görögül írták volna – feltételezése szerint – egészen másként fogalmazták volna meg. János Evangéliuma ezen sorainak óegyiptomi fordítása, vagy „visszafordítása” meglepő módon egyezett sok tekintetben egy eredeti óegyiptomi vallási

szöveggel, a *Halottak Könyve* XVII. fejezetének egy részletével. Mindez persze csak kísérlet, de rávilágít arra, hogy a fordítástudomány megállapításai és eredményei mily sokféle területen felhasználhatóak (László Péter egyiptológus szóbeli közlése).

A szövegértelmezések és értelmezhetőségek problémáját elméleti szinten egy másik oldalról, a befogadók oldaláról tanulmányozza és elemzi **Valló Zsuzsa** *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák* című tanulmányában. Abból indul ki – elsősorban a drámaszövegeket vizsgálva –, hogy a szövegek révén kommunikáció alakul ki a szerző, vagyis a fordító és a befogadó, a közönség között. A fordítónak itt fokozottabb mértékben számolnia kell a befogadó közönség értelmezési nehézségeivel, amik abból fakadnak, hogy az eredeti szöveg más kulturális közegben, adott esetben más korban született. Valló Zsuzsa arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi okozhatja a néző és a szöveg közötti dialogikus viszony zavarait, és vannak-e olyan szövegelemek, amelyek különösen felelőssé tehetők e párbeszéd zökkenőiről. Ehhez az előnyelvi interperszonális kommunikációt tanulmányozó tudósok megállapításait hívja segítségül, s az általuk megfogalmazott szabályok és bevezetett fogalmak valóban hasznosan alkalmazhatók a fordítástudományban is, és néhány problémát egy másik oldalról segítenek megvilágítani.

A fordítást elsősorban – és joggal – kommunikációként felfogva, s különösen a színpadi dráma esetében talán még szükségesebbnek látszik, hogy a fordító az új közegben is értelmezhető szöveget hozzon létre, és ebből a célból igazodnia kell annak elvárásaihoz, tudásához, világképéhez és szükség esetén el kell végez-

nie a megfelelő kiigazításokat. Neubert ezeket a „megfelelő műveleteket” „pragmatikus rekonstrukciónak” nevezi – s szerinte a fordítónak joga, sőt kötelessége ez a pragmatika szempontú fordítás, hiszen egyébként a közlő és a befogadó között nem jön létre a kívánt szintű kommunikáció. A szavaknak ugyanis denotatív jelentésük mellett van egy második, konnotatív jelentésük is, s ezek alapján két különböző kultúra teljesen különböző asszociatív mezőt kapcsolhat össze. Azonos denotatív jelentésű szavak egy másik kultúrában más „töltetet” kapnak. Ehhez jön még, hogy a nyelvfelhaladás következtében stílári különbségek adódnak, azaz a forrásnyelvi szó a célkultúrában elavul és/vagy más stílári felhangra tesz szert. Valló Zsuzsa erre Shakespeare *Lear király* című darabjából hoz fel jó példát.

Ezt a jelenséget persze azonos kultúrában belül is megfigyelhetjük. Herceg Esterházy Pál 1682-ben ezt írta naplójába: „az én szerelmes feleségem, franknai gróf Esterás Orsika audetiás házomban egy zselyés széken leülvén, nagy véletlenül meghala szegénke...” (Szilágyi S. „Az Esterházyak családi naplója” in: *Történelmi Tár* Budapest, 1888. 219.) – a mai olvasó számára ez a megfogalmazás, ha a „véletlenül” szó mai mellékjelentéseit vesszük alapul más színezetet kap, s akár Esterházy Pál jellemének megítélésekor is tévútra vezethet. Kérdés az – és ezt nem a szerző veti fel – hogy hol van az a határ, ameddig ezen megfeleltetés érdekében el lehet menni? Mennyiben sérti ez a szerzői jogokat? Milyen mértékben szükséges a befogadók dolgát megkönnyíteni, s megkímélni őket attól, hogy a megértéshez szükséges ismereteket maguk szerezzék meg?

Különösen színházi előadások esetében szélsőséges példái is vannak e pragmatikai szempontok alkalmazásának. Egyáltalán hogyan kell megítélni az olyan színpadi előadásokat, mint pl. Puccini *Tosca* című operájának oly módon történő bemutatását, hogy Scarpiát, a napóleoni idők római rendőrfőnökét SS-tisztként jelenítik meg? Ezekre a kérdésekre persze már nem a tudomány adja meg a választ. Az alapprobléma annál inkább valós, s ezzel valamilyen szinten minden fordítónak szembe kell néznie. Valló Zsuzsa kitér még a reáliák fogalmának meghatározására, illetve az ezzel kapcsolatos fordítási problémákra. A reáliák, mint az adott kultúra jellegzetességeinek hordozói fontos szerepet játszanak, s azok átmentése a célszövegbe az eredeti sajátos hangulatok, akár az egzotikum megőrzése szempontjából, szükségesnek látszik, s a színpadi dráma esetében még dramaturgiai jelentőséggel is bír.

Valójában **Cs. Jónás Erzsébet** is a forrásszöveg ezen megfeleltetésének, a „pragmatikus rekonstrukciónak” a problematikáját tárgyalja *Csehov a mai magyar színpadon* című tanulmányában, tehát konkrét példák alapján. Valóban tanulságos a különböző fordítóktól származó szövegek összehasonlító elemzése, s jól rávilágít arra is, hogy a nem megfelelően értelmezett pragmatizmus rossz megoldásokhoz is vezethet. Cs. Jónás Erzsébet egy másik szempontot is belevon kutatásaiba, amely szépirodalom esetében különösen nem mellőzhető. Ez pedig a stílus, a forrásszöveg írójának, valamint a célszöveg megalkotójának, a fordítónak a stílusa. Olyan nagy költők, mint Tóth Árpád vagy Kosztolányi Dezső saját írói stílusukat, a rájuk jellemző szóhasználatot, jelzőket stb. is átviszik fordításaikba. Ilyen szövegek esetében a

fordítónak az olyan stílusjegyek megőrzésére is törekedni kell, mint Csehov esetében pl. az egyszerűség és szemléletesség, a tömörség, a tisztaság és gondolati pontosság, a zeneiség és jó hangzás. Cs. Jónás Erzsébet szemléletes és meggyőző példákat idéz mind a költői szubjektumon átszűrt interpretációkra, mind pedig a nyelvi nonkonformizmus jegyében született fordításokra – amely utóbbiak valójában a pragmatizmus érvényesülését jelentik.

Az említett tanulmányok sok oldalról világítják meg azt az összetett problémakört, amellyel egy fordítónak szembe kell néznie, amikor egy forrásszöveget meg akar feleltetni egy eltérő célkultúrában. Egy fordítónak széles körű ismeretekkel kell rendelkeznie mindkét kultúrában, ahogyan ezt Valló Zsuzsa megfogalmazta, tisztában kell lennie a szavak denotatív jelentésén túl azok esetleges szociális-kulturális többletjelentéseivel is. Ezért olyan bonyolult feladat egy adott szöveg átültetése, ami sokszor olyan képességeket is megkíván, amelyek már nem is a tudomány körébe tartoznak. Ezért nehéz a fordítás oktatása, a fordítók képzése, s akik ezzel foglalkoznak, naponta találkoznak is ezekkel a nehézségekkel. **Dróth Júlia**, aki fordítástechnikát oktat a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, *A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában* című tanulmányában be is vallja, hogy munkája folyamatos útkeresés: hogyan segítheti leghatékonyabban a hallgatókat a fordítástechnikai ismeretek és készségek elsajátításában, a megfelelő fordítói stratégiák kialakításában. Ami ebből elsajátítható és megtanulható, azt éppen az elméleti kutatások, az empirikus kísérletek segítenek leírhatóvá és megfogalmazhatóvá is tenni. Tanulmányában olyan kérdése-

ket tárgy, mint a fordítási egység, a szöveg tagolása, a nyelvészeti megközelítés, a funkcionalista megközelítés, a diskurzus szintű elemzés. Összegzésében arra a megállapításra jut, hogy „a funkcionalizmus ... dinamizmusával, rugalmasságával, pragmatikus látásmódjával megtanít arra, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra sajátosságaiból, illetve a fordítás céljából induljon ki a fordító. A diskurzuselemzés megóv a funkcionalizmus esetleges túlkapásaitól, és finomabb eszközeivel közelebb visz a forrásnyelvi szöveg titkaihoz. ... Az aktuális tagolás módszerével megfigyelhetjük, hogyan válsul meg a mondatok kapcsolódásában a szöveg szerkesztőelve, megfigyelhetők a kohézió eszközei” (2000: 94).

Ezen összefoglalóban a *Fordítástudomány* című folyóirat 2000. II. évfolyam, 1. számából azokat a tanulmányokat vettük sorra, s próbáltuk röviden ismertetni, amelyek valójában egy kérdéskört, az értelmezés szerepét vizsgálják különböző megközelítésekben, s rendkívül tanulságos, hogy e sokszempontú vizsgálatok milyen mértékben gazdagítják és mélyítik el ismereteinket, s erősítik fel megállapításaik igazságát. A folyóirat az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központjának kiadványa.

Angol nyelvterületek országismerete

(PHARE pályázat 2000 július – 2001 december)

B. Varga Éva

A Miskolci Egyetem Angol Irodalom és Angol Nyelvészeti Tanszékei 1999-ben közös pályázatot nyújtottak be az Európai Unió PHARE alapja által meghirdetett kísérleti programra, melynek célja

humánerőforrás posztgraduális képzési választékának bővítése. A nyertes pályázat *Angol nyelvterületek országismerete* címmel két féléves posztgraduális képzési program kidolgozását és beindítását tűzte ki célul. A program, amely az Angol Tanszékek és az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék együttműködésében készül, alapvetően nyelvi képzés. A középhaladó nyelvtudással rendelkező résztvevők a két félév során nemcsak nyelvi készségüket fejleszthetik felsőfokú szintre, hanem alapvető, napjainkban nagyfokú érdeklődésre számot tartó, friss tudástanyagot sajátíthatnak el Nagy-Britannia és Írország társadalmi, politikai berendezkedéséről és betekintést nyerhetnek ezen nyelvterületek kulturális életébe.

A pályázat elsődleges megítélése gazdasági megfontolásokra épült. A projekt eredményeképpen megvalósítandó korszerű, egyedi képzés növeli a régió értelmiségét vonzó és megtartó képességét, illetve versenyképesebbé teszi a régiót a külföldi befektetők szemében is. Ezenkívül az ismeretek segítséget adnak az önálló vállalkozási kezdeményezések megvalósításához. A köztisztviselői szférának a programban való részvétele – az itt szerzett ismeretek közvetett alkalmazása révén – hozzájárulhat ahhoz, hogy javuljon a régió megítélése.

A pályázat a következő távlati célok elérését tűzte ki célul:

- A régió értelmiségét vonzó és megtartó erejének növelése.
- A felsőoktatási kínálat bővítése új, korszerű tananyagok bevezetésével.
- A humánerőforrás célzott képzésén keresztül a régió vonzóbbá tétele a külföldi beruházók számára.
- A Miskolci Egyetem továbbképzési programkínálatának bővítése.

A program kidolgozásának közvetlen célja új, korszerű tananyag kidolgozása, meglévő országismereti kurzus átdolgozása, továbbfejlesztése, valamint a résztvevő oktatók kutatómunkájának, adat- és tapasztalatgyűjtésének elősegítése külföldi tanulmányutakhoz nyert támogatás révén. A középfokútól a felsőfokú nyelvtudásig vezető fokozatosan nehezedő olvasmányokra, feladatokra épülő hiánypótló jegyzetek, szöveggyűjtemények elkészítése jelentős eredménye lesz a projektnek. Külföldi szakemberek ilyen irányú tapasztalatainak megismerése céljából szakértőket hívunk meg a programban való részvételre, az elkészült tananyagok véleményezésére. Így a programban résztvevő szakemberek segítségével és a belső gazdasági szervezetekkel és külföldi tudományos intézményekkel kialakuló együttműködés révén erősödnek a Miskolci Egyetem és az Angol Tanszékek kapcsolatai. A támogatás lehetőséget ad a tanszéki könyvtár állományának és a tanszékek infrastruktúrájának fejlesztésére is, ami egyben jelentősen segíti a nappali tagozatos angol nyelvtanári képzés feltételeinek modernizálását.

A program folyamatos indítása hosszú távon hozzájárul a régió szakmai és nyelvi továbbképzési kínálatának bővítéséhez és a helyi szakemberek magas színvonalú képzettségének fenntartásához. A tapasztalatok levonása után a program „poszt-szekunder” akkreditációs anyagának összeállítása és a beadvány elkészítése szintén reális lehetőséggé válik.

A program támogatási szerződésének aláírására 2000. július 1-én került sor. Az eddig eltelt időszakban a résztvevő oktatók kidolgozták a képzés összetételét, meghatározták az egyes kurzusok óraszámát, elkezdték a tanmenetek kidolgozását valamint a tananyagok összeállítását. Elkészült egy programis-

merető, ami a figyelemfelkeltés mellett képet ad a képzés céljáról és felépítéséről.

A képzés célja, hogy a hallgatók középszintű nyelvtudását Nagy-Britanniáról és Írországról szóló naprakész ismereteken keresztül felsőfokú tudássá fejlessze. Az országismereti képzés komparatív megközelítéssel Magyarország uniós csatlakozásának szemszögéből fontos ismeretanyagot közvetít. Az itt végzett posztgraduális hallgató olyan nyelvi készségre tehet szert, ami lehetővé teszi számára, hogy szaktudását piacképes nyelvtudással ötvözve az Európai Unió tagországainak munkaerőpiacán egyenrangú szakemberré váljon. A képzés a következő tematikájú kompakt szemináriumi formában feldolgozandó kurzusokból épül fel:

1. Nagy-Britannia és Írország földrajza, gazdasága

A kurzus a fizikai földrajzi ismereteken túl gazdasági-kulturális témákat is érint: foglalkozik a jelenlegi legfontosabb tendenciákkal, a hagyományos iparvidékek jövőjével, a nagyvárosok és környékük helyzetével, és vizsgálja a távoli, elzárt vidékek egyre növekvő népszerűségének okait.

2. A modern brit történelem kérdései

A tantárgy a brit történelem 1945-től napjainkig tartó időszakával foglalkozik. Vizsgálja a II. világháború utáni optimista korszakot; az azt követő változásokat; az úgynevezett jóléti állam kiépülését; az egyéni jólét és a széles körben elterjedt szociális egyenlőtlenség együttélését; a dekolonizációt; Nagy-Britannia viszonyát a Brit Nemzetközösséghez, az USA-hoz és Európához.

3. Nagy-Britannia intézmény-rendszere

A hallgatók megismerkednek a politikai és jogrendszer általános jellemzői mellett az elmúlt évtizedek változásaival, a thatcherizmussal és a New Labour-rel.

4. Nagy-Britannia és Írország napjainkban

A kurzus Írország és Nagy-Britannia 880 éves közös múltjának szemszögéből vizsgálja a brit és ír identitás fogalmát és jelenkori kifejezőmódjait. Napjainkban különösen fontossá válik ez a fajta vizsgálódás, hiszen míg Írország fejlődése eddig nem látott magaslatokba tör, Nagy-Britannia arculatán mély barázdák jelennek meg: Skócia és Wales önálló parlamenttel rendelkezik. Merre tart Anglia? A tárgy ezen vizsgálódásokhoz nyújt nyelvi és tartalmi segítséget.

5. A brit és ír média

A kurzus a brit és ír nyomtatott és írott sajtó történetének rövid áttekintése után a huszonegyedik század új kihívásaira és jelenségeire helyezi a fő hangsúlyt: a médiavállalkozások növekvő agglomerációjával és a globalizáció kérdéseivel, a számítógép, a multimédia és az Internet jelentőségével és már jelenleg is érezhető hatásaival kíván foglalkozni.

6. Brit–magyar irodalmi kapcsolatok

A kurzus betekintést nyújt abba, hogyan alakultak a két nép közötti kapcsolatok a századok során. Lehetőség nyílik arra, hogy a hallgatók megismerkedjenek az utazások és az emigrációk során született írásokkal, és olyan híres személyiségekkel, akik mindkét nép kultúráját gazdagították.

7. Brit és ír kultúra: színház és film

Anglia, Írország, Wales és Skócia – mind ugyanazt a nyelvet beszélik, kulturális termékeik mégis eltérőek, önálló, sajátos jelleggel rendelkeznek. A kurzus lehetőséget nyújt bepillantani a hasonlóság és eltérés természetébe. A legújabb filmtermésből vett példák felvillantják annak a négy népnek a sajátos karakterét és egymáshoz való viszonyát, akik a brit szigeteken osztoznak.

8. Brit és ír kultúra: építészet és képzőművészet

A kurzus célja, hogy a hallgatók megtanulják azokat az alapvető műelemzési készségeket, melyek szükségesek a brit és az ír képzőművészet és építészet legjelesebb alkotásainak értő megközelítéséhez.

9. Brit oktatási rendszer

A kurzus bemutatja azoknak az intézményeknek a sokféleségét, melyekből az Egyesült Királyság oktatási rendszere felépül, és megismerteti a hallgatókat az alapvető tényekkel és adatokkal.

10. Nagy-Britannia és Európa: EU szövegek tanulmányozása

A kurzus célja, hogy a hallgatók fordítási és szövegértési készségét Nagy-Britanniának az Európai Unió tagságával kapcsolatos nézeteiről szóló, a nyomtatott sajtóban, az interneten és brossúrákban hozzáférhető szövegek alapján alakítsa és továbbfejlessze.

11. Brit gondolkodásmód és értékrend: kisebbségi kérdések

Mit takar a kisebbség fogalom Nagy-Britannia viszonylatában? Nemcsak a walesieket, skótokat, íreket érinti ez a kérdés, hanem a színes bőrű és ázsiai népcsoportokat is. Hogyan kezelte Nagy-

Britannia a második világháború utáni bevándorlást? A kurzus igyekszik nyomon követni a multinacionális, etnikailag sokszínű társadalom kialakulását a zene, az irodalom és politika tükrében esettanulmányok segítségével.

12. Brit és ír köznyelv és dialektusok

A kurzus ízelítőt ad egy-egy tájegységhez köthető dialektusból (pl. ír, skót, déli, északnyugati). Ezeket hallgatás-felismerés szintjén ismerik meg a résztvevők. A fő cél az, hogy a sztenderd angol alapjelenségeit sajátítsák el. Itt egy-két nehezebb mássalhangzó, magánhangzó kiejtését, valamint néhány fontosabb hangsúlyszabályt gyakorolnak és tanulnak meg.

13. Az angol, mint világnyelv

A hallgatók készségfejlesztő gyakorlatokon keresztül megismerkednek az angol nyelv Brit-szigeteken kívül eső fontosabb változataival (amerikai, ausztrál), azok kiejtésbeli, lexikális és nyelvtani szerkezetre vonatkozó sajátosságaival.

14. Szóbeli kommunikációs stratégiák – interkulturális megközelítésben

A kurzus célja a mindennapi és munkahelyi kommunikációban szükséges készségek kialakítása. Hangsúlyozottan koncentrálna a hatásos megnyilatkozások jellemzőire, valamint a magyar és angol kommunikációs kultúra összehasonlítására. A hallgatók videó- és hanganyagok segítségével gyakorolhatják a beszámolókat, beszédek tartását, viták, megbeszélések vezetését és az azokban való konstruktív részvételt. Megismerkednek az Európai Unióban a szakmai jellegű kérdések megvitatása során használt speciális nyelv sajátos aspektusaival.

15. Kultúrák közötti írásbeli kommunikáció

A kurzus során a hallgatók megismerkedhetnek azokkal a műfajokkal és készségekkel, amelyek a sikeres nemzetközi kommunikációban elengedhetetlenek. Megismerik azokat a hétköznapi kommunikációs műfajokat, és az ezekhez szükséges hasznos nyelvi fordulatokat, amik feldolgozására és készítésére nemzetközi szakmai tevékenységük során szükségük lehet (szakmai önéletrajz, levelezés, jelentés, tudományos szövegek).

16. Projekt-munka

A projekt-munka alkalmat ad a hallgatóknak arra, hogy olyan írásbeli vagy szóbeli egyéni produktumot állítsanak elő, amelyben mindenki saját érdeklődési területéről mondhat valamit a kurzus során elsajátított ismeretek felhasználásával. A kurzus célja az, hogy személyre szabott segítséget nyújtson a téma, az eszközök vagy a források kiválasztásában és a produktum kivitelezésében.

Hol tart most a projekt? A kidolgozott tanmeneteket az ősz folyamán egy hétvégi intenzív szakaszból felépülő próbakurzus során teszteljük, amelyre jelenleg folyik a résztvevők toborzása. A részvétel feltétele a középfeladói nyelvtudás. A tandíjmentes „tanfolyam” részletes kérdőívvel zárul, ami a hallgatók véleményét hivatott felmérni. A felmérés eredménye alapján a programot össze tevő kurzusok tartalma és az alkalmazott módszertani fogások változhatnak. Így a posztgraduális képzés végső formáját várhatólag 2001 végére nyeri el, költségtérítéses formában történő meghirdetése 2002 szeptemberére várható.

English Summaries

The Moscow School of Semantics

Ferenc Kiefer

In the early sixties a small group of young linguists gathered around Viktor Yulevich Rozencvejg, then professor at the College of Foreign Languages in Moscow. The most outstanding among them were Igor Mel'čuk, Alexander Zholkovsky, Jurij Apresjan and Lidia Iordanskaja. Officially, the main task of the group was to work on a machine translation project, in reality, however, they were doing theoretical work. Soon they developed a formal model, which has become known as the 'Meaning-Text'-Model. The purpose of the model consisted in establishing correspondences between any given meaning and (ideally) all synonymous texts having this meaning. One of the most important components of the model is the lexicon, which stores, among other things, all the semantic information about each word, which includes the definition and the lexical combinability of the word defined. The latter is taken care of by so-called lexical functions, the most innovative part of the model as far as semantics is concerned. Though around 1970 some papers were published in English as well, the work of the Moscow School has been properly recognised with the rise of computational lexicography only. The present paper discusses the reasons why the Moscow School remained isolated for such a long time. The paper points out that lexical semantics would gain a

lot by incorporating some of the main ideas of the 'Meaning-Text'-Model.

What is Laboratory Phonology?

Zsuzsa H. Tóth

The paper aims to give an overview and provide a definition of the term *laboratory phonology*. The latter seems to be necessary on the grounds that it is difficult to find an adequate definition of the term, which was coined by Janet Pierrehumbert in 1987, when the First Conference of Laboratory Phonology was held at Ohio State University (USA). The definition of the term is given as follows: *laboratory phonology* is not a phonological theory, it is a cover term for those attempts in phonological and phonetic research which aim to establish a relationship between the phonological component and the phonetic component of grammar by applying current phonological theories (e.g., autosegmental, metrical phonology) and incorporating the findings of the current phonetic research. As an interdisciplinary field of phonology, it allows researchers to formulate new theories and/or further develop already existing ones (e.g., articulatory phonology) in view of the analysed speech data. In the article it is also emphasised that the need for convergence is rather the unavoidable concomitant of speech technology development than the result of a 'reconciliation process' between phoneticians and phonologists.

The (Auto)biography of Gertrice/Altrude II.

Nora Sélley

In this two-part essay I am investigating two texts produced by Gertrude Stein, "Ada" and *The Autobiography of Alice B. Toklas* from a specific angle: how they comply with and at the same time rewrite autobiography as a genre.

In the present section I focus my investigation on *The Autobiography of Alice B. Toklas*, a text that explicitly raises the questions of authorship, the autobiographical "I", and the autobiographical contract. The text displays the most basic attributes of Stein's metonymic narrative mode based on multiple points of view, on the non-unification and the multiplication of perspectives like in a cubist painting, on contiguity, thus on constant shifts. This kind of narration, however, cannot be rendered to, or, alternately, cannot create a coherent subject as a point of origins; in addition, a text of this type resists linear, logocentric reading, it resists centering around one single focus, that is, it resists a totalising interpretation.

As a result of the narrative structure, this (auto)biographical text seems to disrupt and even explode the most basic conventions of the genre, including referentiality, birth as point of origins, or the unified autobiographical subject, and provokes its reader to contextualise the genre within the framework of "representation".

Defining the Information Society

Sándor Czeglédi

At the turn of the new millennium the simultaneous revolution of the com-

puter and communication technologies (i.e. the fifth communications revolution) has transformed the very foundations of human society. The apparently irreversible changes have affected both the private and the public spheres, the way we live and work. These trends have spawned a plethora of definitions and explanations to the word "information", and have given rise to new terms such as „information society”, „knowledge society”, and „globalisation”.

The aim of this paper is to explore the wide range of interpretations with special regard to the European views and usage. Attention is given to the Hungarian efforts to build an „information society”, and finally a few aspects of „globalisation” are focussed on in the general context of the digital revolution.

The Frequency of Intra-language and Interlanguage Code-switching

Anna Borbély

In my paper I shall summarise a few results of an ongoing research being carried out in the Romanian Hungarian community. The goals of my socio-linguistic study in the Romanian Hungarian community are:

(1) to describe the most important linguistic phenomena of minority language use;

(2) to show the variability of these phenomena as a factor of speaker and/or group (age, gender, education), and furthermore to find those factors and causes which contribute to this variability.

In this paper I shall examine code-switching phenomena appearing in the text of socio-linguistic interviews (Labov, 1988), which I have conducted

with members of the Romanian-speaking communities living in Kétegyháza and Méhkerék, Hungary. I shall describe and explain code-switching between Hungarian and Romanian, and within the Romanian language, or, in other words, the elements from standard Romanian inserted into Romanian dialect speech, and their frequency.

My data suggest a connection between the frequency of intralanguage and interlanguage code-switching and the strength of minority identity, at the individual level, and with the spread and degree of language shift at a community level.

The veneto in Brazil

Ágota Fóris

One of the important issues of our times is the future of small languages and di-

alects. The temporal development of the linguistic identity of small groups getting into foreign environment during the large-scale emigration of the last two centuries can help the assessment of this problem. In the 19th and 20th centuries many immigrants settled in South-America leaving Italy behind, mostly because of financial reasons.

The rural colonies of the newcomers still preserve the settlers' language and their customs. The paper summarises the characteristics of the Italian and the Portugal language, their classifications and the historical background of the Italian-Brazilian relations and discusses the development of the language of a rural community in the region of the Rio Grande do Sul in Brazil, originating from the Veneto region in Italy.

Salánki Ágnes (szerk.)

A reklámról – ma – Magyarországon

A tartalomról:

Kegyessné Szekeres Erika: A farmakoreklámról

Csótainé Bárczy Klára: „Vegyem, ne vegyem?”

Besir Anna: Reklám, mert megérdemlem!

Lendvai Endre: Az ezredvég reklámhumora

Menus Borbála: Ausztriából jöttünk, mesterségünk címere az óriásplakát

Forgács Erzsébet: Nyelvi játékok a reklámban

Salánki Ágnes: Hasznos reklámfogások, avagy mi csábítja vásárlásra a fogyasztót?

Szarka Zoltán: Jel, jelentés és információ kapcsolata a sajtóreklámban

A könyv megrendelhető:

Eötvös József Könyv és Lapkiadó Bt.

1025. Budapest, Zsindely u. 7. II/7.

Tel.: (1) 325-6742

KONFERENCIANAPTÁR

2001. MÁJUS 31 – JÚNIUS 1.

Similarity and Translation

Színhely: New York City, USA

Szervező: American Bible Society, Research Center for Scripture and Media

In collaboration with Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori

«San Pellegrino» Misano Adriatico - Rimini, Italy

Információ: Robert Hodgson, Research Center for Scripture and Media, 921 E.

St. Louis Street, Springfield, MO 65806 USA;

Phone: 417/863 6329; fax: 417 865 1372

E-mail: rhodgson@americanbible.org

2001. JÚLIUS 30 – AUGUSZTUS 4.

Az IDV (Inrenationaler Deutschlehrerverband) XII. Nemzetközi Konferenciája

Színhely: Luzern, Svájc

Információ: IDV Tagessekretariat. Bruschstrasse 9a, Postfach, 6000 Luzern,

Fax: 41 240 00 79

E-mail: monika_claluna@ist-2001.ch vagy:

monika_claluna@swissonline.ch

www.idt-2001.ch

2001. AUGUSZTUS 30 – SZEPTEMBER 1.

EUROCALL 2001.

Színhely: Nijmegen, Hollandia

Információ: CTI Centre for Modern Languages, University of Hull,

Hull HU6 7RX, UK; Tel: +44 1482 465872; Fax: +44 1482 473816

E-mail: eurocall@hull.ac.uk; www.hull.ac.uk/cti/eurocall/ecevents.htm

2001. AUGUST 30 – SZEPTEMBER 1.

Claims, Changes and Challenges in Translation Studies – III. EST Congress

Színhely: Koppenhága, Dánia

Szervező: The Copenhagen Business School

Információ: CBS Dalgas Have 15. DK 2000 Frideriksberg, Denmark. Phone

45 38 15 32 50, Fax 45 38 15 38 60

E-mail: vr.tysk@cbs.dk

2001. SZEPTEMBER 3–7.

Eurospeech 2001; The 7th European Conference on Speech Communication and Technology

Színhely: Aalborg, Dánia

Információ: Paul Dalsgaard, Center for Person Kommunikation (CPK),

Aalborg University, Denmark; Tel: 45 96 35 86 42

E-mail: pd@cpk.auc.dk

2001. OKTÓBER 4–7.

Translation Competence

Színhely: Lipcse, Németország

Szervező: Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie

Információ: Prof. Dr. Eberhard Fleischmann Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie, LICTRA 2001 Augustusplatz 9, D-04109 Leipzig. Tel.: 49 341 9737600,

Fax: 49 341 973 7649

E-mail: lictra@rz.uni-leipzig.de

2001. OKTÓBER 26–28.

2nd International Conference of FCTI

Színhely: Bologna, Olaszország

Központi témák: The Translation Industry Today, Multilingual Documentation, Technology and Market

Információ: Susan West; Tel.: 39 051 6008861; Fax: 39 0516008870

E-mail: federcentri@conf.libero.it.

2001. OKTÓBER 31 – NOVEMBER 3.

American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www.atanet.org. Tel.: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122

E-mail: conference@atanet.org

2001. NOVEMBER 12.

III. Modern Filológiai PhD Konferencia

Színhely: Miskolc, Miskolci Akadémiai Bizottság Székháza

Szervező: Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet

Téma: Nyelvtudomány - Irodalomtudomány - Alkalmazott nyelvészet

Információ: Takács Zoltánné, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet, Miskolc-Egyetemváros 3515.

Tel./Fax: 46 565 111/17-66

E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

2001. NOVEMBER 16–18.

Expolingua Berlin 2001. 14th International Fair for Languages and Cultures

Színhely: Berlin, Németország

Információ: ICEF GmbH, Niebuhrstrasse 69A, 10629 Berlin, Germany;

Tel.: 49 30 327 61 40; Fax: 49 30 324 98 33;

E-mail: expolingua@icef.com; www.expolingue.com

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb.) témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25 000–37 000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámolók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német és esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz fél oldalas azaz 1000–1500 betűhelyes MAGYAR és ANGOL rezümét kérünk. A magyar rezümére azért van szükség, mert az angol nyelvi korrektor sokszor nem ismeri a cikkek tartalmát.
6. A tanulmányokból derülnön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezlemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből:
a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (Irodalom, References) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt Ajánlott irodalom címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (Források, Sources);
- a hivatkozás a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*; 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*.

- In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
  - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
  - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításában* In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai II. kötet*. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítás-tudományi terminológiáról*;
Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
  - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.;
  - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén *Jegyzetek (Notes)* címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 1. szám

Klaudy Kinga
Új folyóirat indul ...

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc
Helyzethez kötött megnyilatkozások

Csölle Anita
*The Cohesive Function of Discourse
Intonation*

Károly Krisztina
*An Analytical Tool for the Study of
Lexical Repetition*

Irodalomtudomány

Fülöp Zsuzsa
Byron's Phylhellenism

Pálffy István
*Close-Reading Analysis and Historical
Approach in Studying 17th Century
English Drama*

Szociolingvisztika

Salánki Ágnes
Informatív és emocionális reklám

Csernusné Ortutay Katalin
*A német személynevek használatának
szociolingvisztikai aspektusa*

Simon Orsolya
*Nemi jellegzetességek és különbségek a
hangzó nyelvi kommunikációban*

Goldman Leonóra
*Nyelvi-kulturális tényezők a magyar
„balsors vagy sikertörténet” kérdés
eldöntésében*

Könyvszemle

Balaskó Mária (*John Sinclair:*
Corpus, Concordance, Collocation)

Bárczy Klára (*Bart István: Angol-
magyar kulturális szótár*)

Kegyessné Szekeres Erika (*Salánki
Ágnes: Angewandte Linguistik. Eine
Textsammlung*)

Lénárt Levente (*Carl James:*
Contrastive Analysis)

Simigné Fenyő Sarolta (*Gideon
Toury: Descriptive Translation
Studies and Beyond*)

Urbán Anna (*Ron Scollon -
Suzanne Wong Scollon: Intercultural
Communication*)

Krónika

Klaudy Kinga
Emlékezés Gárdus Jánosra

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 2. szám

Irodalomtudomány

Clive Wilmer
*Modernist or Nostalgic Reactionary.
The Relation of Dream to Practice
in the Work of William Morris*

Illés László
*Wechselfeld der Zeitebenen und
Erzählerrollen in einem Prosawerk
von Thomas Mann*

Fülöp Zsuzsa
Byron és Cambridge

Nyelvtudomány

Balázs Géza
*A mondatból kimutató jelek.
Szöveggrammatikai vázlat*

Bartha Magdolna
*Német és magyar recenziók
pragmatikai szempontú kontasztív
összevetése*

Magnuczné Godó Ágnes
*Thematic Organisation of
Written Discourse*

Jákó Mónika
Neue Wortpaare?

Dobos Csilla
*A nyelv és a jog általános
összefüggéseinek néhány aspektusa*

Művelődéstörténet

Pálffy István
*Az angol nyelvi művelődés kezdetei
Magyarországon*

Gömöri György
*János Baranyai Decsi's Foreign
Contacts and Masters*

Konferenciabeszámolók

Bárczy Klára
PhD konferencia Miskolcon
(Miskolc, 1999. október 5.)

Bodnár Ildikó
Az MTA Nyelvtudományi Intézete
50 éves (Bp, 1999. október 18–19.)

Könyvszemle

Szende Tamás (*László Valaczkai:
Atlas deutscher Sprachlaute...*)

Bodnár Ildikó (*Bartha Csilla:
A kétnyelvűség alapkérdései*)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia
(*Herczeg Gyula: Könyv az olasz
nyelvről*)

Simig László & S. Fenyő Sarolta
(*T. Kiss Tamás: A szemtől-szembeni
formációk kommunikációs viszonyai*)

Urbán Anna (*Jonathan Crowther
& Kathryn Kavanagh [szerk.]: Oxford
Guide to British and American Culture*)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 1. szám

Irodalomtudomány

Sohár Anikó

Importált kulturális javak: a populáris műfajok fordítása. Science fiction és fantasy

Körömi Gabriella

Heptameron, a modern francia novella őse

Dukkon Ágnes

Történelem és személyiség Puskin elbeszélő költeményeiben (Poltava)

Sándorfi Edina

A történelem írás-szövevények retorikus újragombolyítása (Theodor Fontane és Günter Grass)

Nyelvtudomány

Iványi Zsuzsanna

Szókereső folyamatok szintaxisa. Konverzációelemzési kutatás

Hell György

Grammatikák és alkalmazott nyelvoktatás

Székely Gábor

Fokozó értelmű mondatok a magyarban, a latinban, a germán és újlatin nyelvekben

Dalmi Gréte

Experiencer Subjects and the Structure of Psychological Predicates

Tudósportrék

Szabóné Papp Judit - Bárczy Klára

Korponay Béla és Pálffy István – a miskolci angol nyelvtanárképzés megalapítói

Konferenciabeszámoló

Bodnár Ildikó

A nyelv szerepe az információs társadalomban

A MANYE X. kongresszusa (Székesfehérvár, 2000. április 18–20.)

Könyvszemle

Menus Borbála

(Reiner Arntz: Das vielsprachige Europa (Eine Herausforderung für Sprachpolitik und Sprachplanung)

Bodnár Ildikó

(Szatzer Szilvia: Az új német helyesírás – Florian Kranz: Eine Schifffahrt mit drei f)

S. Fenyő Sarolta

(Roger E. Axtell: Gesztusok)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 2. szám

Nyelvtudomány

Jászay László
*Megjegyzések az aspektus
tipológiájához*

Irodalomtudomány

Séllei Nóra
Gertrice/Altrude (ön)életrajzai – 1. rész

B. Varga Éva
*An Apologia of His Own: Oscar Wilde's
Salome*

Kontor István
*Misztika és/vagy különbéke?
Egy fordítói (ön)értelmezésről*

Határtudományok

Molnár Katalin
*Különös stilusházasság: a folklór és a
rap*

Kisebbségek – nyelvi és kulturális kérdések

Göncz Lajos – Kontra Miklós
*„Feminizálás” a kárpát-medencei
beszélőközösségek nyelvhasználatában*

Pintér Márta
*The Reviving Language of a Long-
challenged Community*

Kabdebó Tamás
Irish Culture and the European Union

Konferenciabeszámoló

Pap Erika
Lavant-Symposion 2000, Villach

Bodnár Ildikó
Beszédkutató 2000, Budapest

Könyvszemle

Pálffy István
*Szaffkó Péter: Shakespeare és az angol
klasszikus történelmi dráma –
kritikatörténeti áttekintés*

Pap Erika
Christine Lavant: Das Kind

Kabán Annamária
*Szabó Zoltán: A magyar szépirói stílus
történetének fő irányai*

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

- Zoltán Abády-Nagy (ed.) *Hungarian Journal of English and American Studies*. 1995. Vol.1./1.,2., 1996. Vol.2./1.,2., 1997. Vol.3./1.,2., 1998. Vol.4./1.–2., 1999. Vol.5./1.,2. Debrecen: University of Debrecen, Institute of English and American Studies. ISSN 1218-7364.
- Baranyi Károly 2000. *Matematika nyelvészeknek. Elemek, alapösszefüggések, feladatok*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. ISBN 963 03 6539 1.
- Budai László 1997. *A morphosyntactic valency dictionary of English verbs*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó. ISBN 963 7332 66 9.
- Budai László 1997. *Morphosyntactic valency classes of English verbs*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó. ISBN 963 7332 67 7.
- Budai László 1997. *English phrasal and clausal syntax. (Synopsis of thirty lectures)* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó. ISBN 963 7332 64 2.
- Cser András 2000. *A történeti nyelvészet alapvonalai*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. ISBN 963 03 6538 3.
- Egry Péter (szerk.) 2000. *The AnaChronisT 2000*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. ISSN 1219-2589.
- Gósy Mária (szerk.) 2000. *Beszédkutatás 2000. Beszéd és társadalom*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet. ISSN 1218-8727.
- Papp Ferenc (szerk.) 2001. *A moszkvai szemantikai iskola*. Budapest: Corvina. ISBN 963 13 4549 1.
- Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. 2000.10.1. és 2000.10.2.
A Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének Kiadványai.
Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó és Münster: Nodus Publikationen.
ISSN 1585-7948, ISSN 1218-5736.
- Szathmári István 2001. *A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései*.
Kodolányi Füzetek 9. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
ISSN 1419-5836, ISBN 963 00 5595 3.
- Szűcs Tibor (szerk.) 2000. *Hungarológiai Évkönyv*. 2000. I. évfolyam, 1. szám.
Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.
- Wacha Balázs 2000. *A szófajtan alapjai*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. ISBN 963 03 6537 5.

EGYETEMI KÖNYVTÁR

NYELVTUDOMÁNY

Alkalmazott nyelvészet

Lengyel Zsolt: Az írás

Szabó Zoltán:

A magyar szépirói stílus történetének fő irányai

Szépe György–Derényi András (szerk.):

Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások

Medgyes Péter:

A nyelvtanár. A nyelvtanítás módszertana

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Navracsics Judit: A kétnyelvű gyermek

Általános nyelvészet

Bánréti Zoltán (szerk.): Nyelvi struktúrák és az agy

Fónagy Iván: A költői nyelvről

Ferdinand de Saussure:

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Kiefer Ferenc: Jelentéelmélet

Beugrande–Dressler: Bevezetés a szövegnyelvészetbe

Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek

Papp Ferenc (szerk.): A moszkvai szemantikai iskola

Across

Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítás-tudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szép-irodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konszekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsolás, fordításkritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitiká.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsoló Központ

1088 Budapest

Múzeum krt. 4/F

Telefon: (36-1) 2 669 100

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karoly@dpg.hu

asohar@elender.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm
HU ISSN 1585-
1923

Megjelenik:

évente

egy kötet

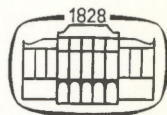
két füzetben

2001: Vol. 2

Előfizetési díj

kötetenként:

8,960,-Ft áfával

**AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST**

www.akkrt.hu

Megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:

Akadémiai Kiadó, Vevőszolgálat, Pf. 245, 1519 Budapest

Fax: (06-1) 464-8201, e-mail: custservice@akkrt.hu

Megrendelőlap

Ezennel megrendelem az **Across Languages and Cultures**

c. folyóiratot a . . . . . kötetől (írja be a kötet számát)

. . . . példányban • 2000: Vol. 1 (2 füzet), 2001: Vol 2 (2 füzet)

• Előfizetési díj/kötet: 8,960,-Ft áfával

• Előfizetés szükséges

• Megrendelés lemondása a megjelenés napjáig lehetséges

Név: . . . . .

. . . . .

Cím: . . . . .

. . . . .

Dátum: . . . . .

Aláírás: . . . . .

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Borbély Anna	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Braidwood, John	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
B. Varga Éva	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
Czeglédi Sándor	Veszprémi Egyetem, Angol Tanszék
Forgács Erzsébet	Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Német Nyelv és Irodalom Tanszék
Fóris Ágota	Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
H. Tóth Zsuzsa	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék
Kátainé Koós Ildikó	Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely
Kegyesné Szekeres Erika	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék
Kiefer Ferenc	MTA Nyelvtudományi Intézet
Nádasi Edit	Veszprémi Egyetem, Angol Tanszék
Pálffy István	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Angol Irodalom Tanszék
Sélei Nóra	Debreceni Egyetem, Angol Tanszék
Simigné Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

ISSN 1585-0439